

Samernas sedvanemarker

*Betänkande av Gränsdragningskommissionen
för renskötseområdet*

Stockholm 2006

STATENS OFFENTLIGA
UTREDNINGAR

SOU 2006:14

SOU och Ds kan köpas från Fritzes kundtjänst. För remissutsändningar av SOU och Ds svarar Fritzes Offentliga Publikationer på uppdrag av Regeringskansliets förvaltningsavdelning.

Beställningsadress:
Fritzes kundtjänst
106 47 Stockholm
Orderfax: 08-690 91 91
Ordertel: 08-690 91 90
E-post: order.fritzes@nj.se
Internet: www.fritzes.se

Svara på remiss. Hur och varför. Statsrådsberedningen, 2003.
– En liten broschyr som underlättar arbetet för den som skall svara på remiss.
Broschyren är gratis och kan laddas ner eller beställas på
<http://www.regeringen.se/remiss>

Omslag:
Framsida:
Renhjord på vinterbete omkring 1880.
Kritteckning av den samiske konstnären Nils Nilsson Skum (1938).
Originalteckning i Nordiska museet. Foto Birgit Brånvall.
Baksida:
Kungliga brevet den 4 juni 1886 med Sveriges första renbeteslag.
Bilaga till statsrådsprotokoll i Justitiedepartementets ärenden 1886. Riksarkivet.
Foto Emre Olgun.

Tryckt av Edita Sverige AB
Stockholm 2006

ISBN 91-38-22524-7
ISSN 0375-250X

Till statsrådet och chefen för jordbruksdepartementet

Regeringen beslutade den 24 januari 2002 (Dir. 2002:7) att tillsätta en särskild utredare för att klarlägga vilka marker som den samiska befolkningen enligt International Labour Organisations (ILO) konvention nr 169 traditionellt innehar respektive traditionellt utnyttjar tillsammans med andra. I uppdraget ingick även att fastställa den yttre gränsen för de områden som får användas för renskötsel. Samma dag förordnades lagmannen Jan Alvå till särskild utredare.

Den 21 mars 2002 utsågs som sakkunniga professorn Kjell Åke Modéer, fastighetsrådet Kjell Westling och enhetschefen Barbro Julstad.

Att som experter biträda utredningen utsågs den 15 november 2002 departementsrådet Birgitta Hansson (Jordbruksdepartementet), lantmätaren Lars Rubensson (skogsindustrin), marknadschefen Solveig Larsson (Lantbrukarnas Riksförbund), departementssekreteraren Bror Saitton (Sametinget), gymnasieläraren Elisabet Israelsson (Svenska Samernas Riksförbund) och f.d. departementsrådet Anders Holmgren (Näringsdepartementet).

Till sekreterare förordnades den 24 januari 2002 numera rådmannen Lars Lindblad, den 1 oktober 2002 f.d. landsarkivarien Lars Rumar och den 1 mars 2005 numera kammarrättsfiskalen Åsa Nilsson.

Genom tilläggsdirektiv, beslutade den 14 oktober 2004 (Dir. 2004:141), förlängdes utredningstiden till utgången av 2005.

Docenten Lennart Lundmark har utformat avsnitt 5.1-4.

Utredningen har antagit namnet Gränsdragningskommissionen för renskötselområdet (hädanefter Gränsdragningskommissionen). Härmed överlämnar utredningen sitt betänkande "Samernas sedvane-marker".

Arbetet har bedrivits i nära samråd med berörda sakkunniga och experter. Betänkandet är därför skrivet i vi-form. Såsom framgår av

särskilda yttranden som fogas till betänkandet finns dock avvikande uppfattningar.

Enskilda och företrädare för organisationer har skriftligen och muntligen hört av sig och framfört sina synpunkter. De frågor som sålunda ställts anses besvarade genom betänkandet.

Utredningens uppdrag är slutfört.

Lund i februari 2006

Jan Alvå

/Lars Lindblad

Lars Rumar

Åsa Nilsson

Innehåll

Förkortningar	13
Sammanfattning	15
Summary	33
Čoahkkáigeassu	53
1 Inledning	71
1.1 Samerna – ett ursprungsfolk i Sverige	71
1.2 Kort om rennäringen i Sverige	71
1.3 ILO:s konvention nr 169.....	74
1.4 ILO-utredningen – betänkandet 1999.....	74
2 Gränsdragningskommissionens uppdrag	77
3 Utredningsarbetet	79
4 Rennäringens och samhällets förändringar	83
4.1 Befolkningsutvecklingen	84
4.2 Renantalet.....	86
4.3 Renskötselns förändringar	91
4.3.1 Från fångstkultur till rennomadism	91
4.3.2 Intensiv och extensiv renskötsel.....	94
4.3.3 Skötesrenar och koncessionsrenskötsel	99

4.4	Renskötseln och samhället.....	101
4.4.1	Gränsspärningar och dislokationer	101
4.4.2	Jordbrukets och skogsbrukets inverkan	103
4.4.3	Kommunikationerna.....	104
4.4.4	Handeln	106
5	Rennäringens historiska gränslinjer	109
5.1	Lappskattelands historia i Norr- och Västerbottens lappmark	109
5.1.1	Ointressets tid (till cirka 1655).....	110
5.1.2	Otvetydighetens tid (1655–1673).....	111
5.1.3	Obeslutsamhetens tid (1673–1696).....	111
5.1.4	Oenighetens tid (1696–1800).....	112
5.1.5	Oredans tid (1800–1898).....	113
5.1.6	Inhiberad stadga	115
5.1.7	Omvandlingens tid (1898–1928)	117
5.1.8	”Anarki och allmän oreda”	120
5.1.9	Nya byordningar	121
5.1.10	Döda innehavare.....	124
5.2	Lappmarksgränsen.....	125
5.2.1	Oreda i kustbygden.....	126
5.2.2	”Svenskt folk” i lappmarken.....	127
5.2.3	Gränsdragningen	128
5.2.4	Färre konflikter i norr.....	129
5.3	Odlingsgränsen och avvittringen	130
5.3.1	En ny skogspolitik	132
5.3.2	Avvittringsstadgan 1873	133
5.3.3	Flera uppgifter.....	134
5.3.4	Särskilda möten	136
5.3.5	Den definitiva gränsen	137
5.3.6	Nybyggen ovan odlingsgränsen	139
5.3.7	Generösa bedömningar.....	141
5.3.8	Lagstiftarna och odlingsgränsen	142
5.4	Vinterbetesrätten nedanför lappmarksgränsen före 1886....	144
5.4.1	Fyra förordningar.....	145
5.4.2	Tiggare och vallhjon.....	147
5.4.3	Privata uppgörelser	149

5.4.4	Vinterbete i kustlandet	150
5.4.5	Uppgifter i domböcker	152
5.4.6	Avvittring i kustlandet	155
5.4.7	Sommar och vinter.....	156
5.4.8	Stadga för Lappmarken	158
5.5	Lappmarker och renbetesfjäll i Jämtland och Härjedalen ...	158
5.5.1	Jämtlands lappmarker	158
5.5.2	Avvittringen i Jämtland och Härjedalen	163
5.5.3	Stridigheter om vinterbetesrätten.....	168
5.5.4	Renbetesfjällen utvidgas.....	171
6	Sedvanerätten lagfästs.....	175
6.1	Behovet av en nationell renbeteslag.....	175
6.1.1	Oreda i författningarna	175
6.1.2	Exemplet hägnadsskyldigheten.....	176
6.2	1886 års renbeteslag	182
6.2.1	Mycket framstående kommittéledamöter.....	183
6.2.2	Sedvanerätten lagfästs.....	185
6.3	1898 års renbeteslag	187
6.3.1	1892 års jämtländska förslag	188
6.3.2	1895 års lappkommitté. Märklig omsvängning i Jämtlands län.....	189
6.3.3	Lagens slutliga utformning	190
6.4	1928 års renbeteslag	191
6.4.1	Två betänkanden.....	191
6.4.2	Lagens slutliga utformning	192
6.5	1971 års rennäringslag.....	193
7	Källorna rörande samernas vinterbetesmarker.....	195
7.1	Den statliga förvaltningen	195
7.1.1	De centrala instanserna	195
7.1.2	Lokala och regionala myndigheter.....	196
7.1.3	Den kyrkliga förvaltningen	198
7.2	Övriga myndigheter.....	200

7.3	Samebyarna och deras förändringar	201
7.4	Myndighetsarkivens innehåll	202
7.5	De tryckta källorna.....	205
7.5.1	Det äldre trycket	205
7.5.2	Ernst Mankers arbeten.....	206
7.5.3	Det offentliga trycket	208
7.6	Kommittéarkiven och konseljakterna.....	209
7.6.1	1882 års lappkommitté	209
7.6.2	1895 års lappkommitté	210
7.6.3	Renbeteskommissionerna.....	211
7.6.4	Undersökningarna 1912–1916. Ett förspel till 1919 års lappkommitté	216
7.6.5	1919 års lappkommitté	226
7.6.6	1930 års lappkommitté	240
7.6.7	Landskamrerare Elof Huss utredning angående Jämtlands län 1959	244
7.6.8	Renbetesmarkutredningen 1960	252
7.6.9	Renskötseln i den fysiska riksplaneringen. Statens planverks karta 1978.	259
7.6.10	Svensk-norska renbeteskonventionerna.....	265
7.7	Kartor över renskötselområdet	268
8	Källkritiska problemställningar	291
9	Topografisk redovisning av uppgifter om vinterbetesmarker	297
9.1	Norrbottensamerna.....	297
9.1.1	Allmänt	297
9.1.2	Torneå lappmark	301
9.1.3	Lule lappmark.....	306
9.1.4	Pite lappmark	314
9.2	Västerbottensamerna	327
9.2.1	Allmänt	327
9.2.2	Lycksele lappmark.....	329
9.2.3	Åsele lappmark.....	340

9.3	Jämtlandssamerna	346
9.3.1	Allmänt. Äldre uppgifter.....	346
9.3.2	Allmänt. Betänkanden och utredningar	349
9.3.3	Redovisning efter lappmarker eller socknar.....	352
9.4	Sakägarnas medverkan och uppfattning i vissa frågor	373
10	Rättsliga utgångspunkter. Urminnes hävd	377
10.1	Kommissionens utgångspunkter.....	377
10.2	Hävdbegreppet. Jämförelse med besittning	378
10.3	Historisk bakgrund till rättsfiguren urminnes hävd	379
10.3.1	Romersk rätt	379
10.3.2	Svensk rätt	379
10.3.3	Kort om vissa utländska rättsystem	380
10.4	Grundläggande förutsättningar för urminnes hävd enligt äldre jordabalken	381
10.4.1	Laga fång eller endast presumtion?	381
10.4.2	Sammanfattning av kriterier.....	382
10.4.3	Långvarigt nyttjande. Krav på "90-årig" hävd?	382
10.4.4	Nyttjande utan invändningar	382
10.4.5	Kravet på god tro	383
10.4.6	Hävd som ensam grund för anspråk.....	383
10.5	Urminnes hävd till renskötsel. Gränsdragningskommissionens ställningstagande	383
10.5.1	Renskötselrättens allmänna karaktär.....	383
10.5.2	Gränsproblematiken.....	384
10.5.3	Urminnes hävd till renskötsel och sedvanan	385
10.5.4	Renskötselrätten är en civil rättighet.....	387
10.5.5	Sedvanan måste ha anknytning till tamrenskötseln för att vara relevant	387
10.5.6	En tolkning helt i enlighet med äldre jordabalken kan leda till felsyn (dilemmat med Prokrustesbädden).....	388
10.5.7	Lång tids nyttjande bör vara omkring 90 år.....	389
10.5.8	Kravet på god tro gäller även för urminnes hävd till renskötsel.....	390
10.5.9	När kan urminnes hävd till renskötsel uppstå?	390

10.5.10	Upphörande av renskötselrätten? Betydelsen av luckor i brukandet.....	392
10.5.11	Betydelsen av markägares protester.....	394
10.5.12	Traktbegreppet ger upphov till tolkningssvårigheter	395
10.5.13	Bevisning om urminnes hävd till renskötselrätt	396
10.5.14	Frågor om rättskraft.	398
10.5.15	Rättspraxis. Avgjorda och pågående mål om renskötselrätt	399
10.5.16	Renskötselrätt på annan grund än urminnes hävd	400
11	Den yttre gränsen för renbetet.....	403
11.1	Lappland.....	405
11.2	Norrbotten	406
11.2.1	Koncessionsområdet.....	406
11.2.2	Betesområde 1 A inom Norrbotten i övrigt.....	408
11.2.3	Betesområdena 2 A, 2 B, 3 A och 4 A.....	409
11.2.4	Betesområde 2 C	412
11.3	Västerbotten	414
11.3.1	Betesområde 1 A inom Västerbotten	414
11.3.2	Betesområde 2 D.....	414
11.3.3	Bjuröhalvön (Område 5 A)	418
11.4	Ångermanland, Medelpad och norra Hälsingland.....	419
11.4.1	Betesområde 1 A inom Ångermanland.....	419
11.4.2	Nordmaling (Område 5 B).....	419
11.4.3	Betesområdena 2 F, 2 G och 3B	419
11.4.4	Slutsatser.....	423
11.5	Jämtland	423
11.6	Härjedalen.....	428
12	Den inre gränsen	431
12.1	ILO och dess konvention nr 169	432
12.1.1	Konventionens bakgrund och innehåll	432

12.1.2 Konventionens syfte.....	434
12.2 Tidigare svenska ställningstaganden	434
12.2.1 Regering och riksdag avvisar ratificering	435
12.2.2 ILO-utredningen tillsätts.....	436
12.3 ILO-konventionens artikel 14	436
12.3.1 Allmänt om tolkning av konventionen	437
12.3.2 De berörda folkens äganderätt och besittningsrätt	439
12.3.3 Traditionellt innehav	443
12.3.4 Traditionellt nyttjande tillsammans med andra	447
12.4 Svenska förutsättningar	449
12.4.1 Allmänt om rennäringen och dess markanvändning.....	449
12.4.2 Markanvändning inom renskötselns åretruntmarker	451
12.4.3 ILO-utredningens slutsatser i korthet	453
12.4.4 Synpunkter på ILO-utredningens slutsatser	454
12.5 Den inre gränsen – mark som samerna traditionellt innehär	456
12.5.1 Mark som samerna innehär med formell äganderätt	457
12.5.2 Statligt ägd mark som exklusivt nyttjas av samerna.....	459
12.5.3 Statligt ägd mark på vilken rättigheter av olika slag upplåtits till andra än samerna	459
12.5.4 Statligt ägd mark på vilken kommersiellt skogsbruk eller annan verksamhet bedrivs.....	460
12.5.5 Privat ägd mark inom åretruntområdet.....	460
12.5.6 ILO-konventionens artikel 7.1	461
12.6 Gränsdragningskommissionens slutsatser	461
13 Ursprungsfolks markrättigheter i andra länder	463
13.1 Nordiska länder: Norge och Finland.....	464
13.1.1 Norge.....	464
13.1.2 Finland.....	472

13.2	Tre anglosaxiska länder: Kanada, Australien och Nya Zeeland.....	475
13.2.1	Kanada	475
13.2.2	Australien	482
13.2.3	Nya Zeeland	488
13.3	Latinamerikanska länder	494
13.3.1	Nicaragua.....	495
13.3.2	Colombia.....	499
13.3.3	Belize.....	501
13.4	Sammanfattande komparativ analys	502
14	Förslag om medling vid konflikt om renskötselrätt	505
14.1	Behövs ett alternativ till konfliktlösning genom domstolsförfarande?	505
14.2	Domstolsförfarandets begränsningar.....	508
14.3	Prövning av markrättighetsanspråk i vissa andra länder	509
14.4	Vi föreslår att man överväger ett svenskt utrednings- och medlingsinstitut.....	511
14.5	Avtalslösningar förutsätter en ändrad lagstiftning.....	512
14.6	Andra frågor för ett utrednings- och medlingsinstitut.....	513
14.7	Hur skall ett utrednings- och medlingsinstitut utformas?	514
	Särskilda yttranden	515
	Käll- och litteraturlista.....	527
	Bilaga Kommittédirektiv.....	543
	Bilaga Karta	se ficka

Förkortningar

aa	anfört arbete
afd	afdelning
AK	Andra Kammaren
akad	akademisk
ATSIC	Aboriginal and Torres Strait Islander Commission
avh	avhandling
Bet	Betänkande
CEACR	Committee of Experts on the Application of Conventions and Recommendations
CERD	Committee on the Elimination of Racial Discrimination
cit	citat
Ds	Departementsserien
FK	Första kammaren
FN	Förenta Nationerna
FRP	Fysiska riksplaneringen
FSC	Forest Stewardship Council
HD	Högsta domstolen
HLA	Landsarkivet i Härnösand
IAHCR	Inter-American Commission on Human Rights
ibid	på samma ställe
ICC	Indian Claims Commission
ILO	International Labour Organisation
kap	kapitel
KB	Konungens befallningshavande
Ku	Konstitutionsutskottet
LKAB	Luossavaara, Kiirunavaara AktieBolag
LRF	Lantbrukarnas Riksförbund
NJA	Nytt Juridiskt Arkiv avdelning I
NOU	Norges offentlige utredninger
OTS	Office of Treaty Settlements

PEFC	Program for Endorsement of Forest Certification Schemes
prop	proposition
prot	protokoll
RA	Riksarkivet
RF	Regeringsformen
Rt	Norsk Retstidende
Rskr	Riksdagens skrivelser
saml	samling
SCB	Statiska Centralbyrån
SFS	Svensk Författningssamling
SOFI	Språk- och folkminnesinstitutet
SOU	Statens offentliga utredningar
SSR	Svenska Samernas Riksförbund
SVAR	Svensk Arkivinformation
Vol	Volym
YK	Yngre kommitté
ÄK	Äldre kommitté
ÖLA	Landsarkivet i Östersund

Sammanfattning

Uppdraget

Utredningsuppdraget har huvudsakligen gått ut på att med ledning av främst arkivmaterial avgränsa de områden som samerna enligt rennäringslagen får använda för renbete under tiden oktober–april (vinterbetesmarker). Denna del av uppdraget har benämnts för sökandet efter den *yttre gränsen*. Uppdraget har även haft en annan sida. Det har också gällt att överföra de termer som finns i artikel 14 i konvention nr 169 av ILO (*International Labour Organisation*) till svenska förhållanden. Den aktuella artikeln handlar om mark som ursprungsfolk traditionellt innehar (*traditionally occupy*) respektive traditionellt nyttjar tillsammans med andra (*which they have traditionally had access for their subsistence and traditional activities*). Gränsen mellan dessa båda kategorier av mark har vi benämnt den *inre gränsen*.

Vårt arbete kan ses som en fortsättning på det arbete som gjordes av en tidigare utredning, nämligen den s.k. ILO-utredningen som leddes av f.d. landshövdingen Sven Heurgren. Den utredningen hade till syfte att undersöka vilka åtgärder som krävs för att Sverige skall kunna uppfylla de krav som konventionen nr 169 ställer på de stater som anslutit sig till den (vilket Sverige ännu inte har gjort). ILO-utredningen lämnade sitt betänkande 1999 (SOU 1999:25). I betänkandet föreslogs att en särskild gränsdragningskommission skulle inrättas.

Det finns anledning att redan inledningsvis förklara att kommissionens uppdrag är begränsat i vissa avseenden. Vi har således inte till uppdrag att föreslå lagändringar utan är hänvisade till att göra våra bedömningar mot bakgrund av gällande rätt. Detta innebär bl.a. att vi är bundna av de domstolsavgöranden som förekommit samt att våra uttalanden om samernas sedvanemarkor kommer att sakna formell rättskraft. Vidare ligger det utanför vårt uppdrag att mot bakgrund av dagens förhållanden göra näringspolitiska avväg-

ningar mellan rennäringens och andra näringars intressen och vårt uppdrag avser inte heller innehållet i renskötselrätten eller frågan om vem som är berättigad att utöva denna.

Slutligen bör också anmärkas att vårt arbete begränsats av den tid och de resurser som stått till vårt förfogande. Det är således inte uteslutet att man vid mera djuplodande undersökningar av begränsade områden kan finna historiska belägg för vinterbeten i sådant material som vi saknat möjlighet att ta del av, såsom domböcker, tidningsnotiser m.m. Det är också möjligt att vi med tillgång till sakkunskap på området genom en mera genomgripande analys av andra rättssystem än den som vi gjort skulle ha kunnat anlägga i vart fall *de lege ferenda* – synpunkter av betydelse för bedömningen av såväl den yttre som den inre gränsen. Eftersom någon sådan analys hittills inte gjorts i samband domstolsavgöranden skulle den dock knappast kunna läggas till grund för sådana uttalanden *de lege lata* som ligger inom vårt uppdrag.

Historiska förutsättningar

Rennäringen och samhällets förändringar

Rennäringen har under århundradenas lopp påverkats av såväl externa som interna förändringar. Inom själva Lappland var samerna fram till 1700-talet så gott som allenarådande. Under de följande århundradena förvandlades de genom jordbrukets och skogsbrukets expansion till en minoritet. I Västerbottens och Norrbottens kustbygder och i Jämtland och Härjedalen ägde samtidigt en kraftig befolkningsökning rum. I mitten av 1700-talet var Norrlands andel av Sveriges befolkning fem procent medan den 1930, då den var som störst, var 13,3 procent. Den renskötande samiska befolkningen ökade däremot inte utan stagnerade under 1800-talet och minskade under 1900-talet. Majoriteten av samerna fick efterhand söka sig sin utkomst utanför rennäringen.

Från början byggde den samiska kulturen huvudsakligen på jakt och fiske och en familj hade då bara ett fåtal tamrenar. Under 1600-talet skedde en övergång till storskalig rennomadism med renhjordar som främsta försörjningsbas. Driftsformen var länge intensiv vilket innebar att hjordarna var relativt små med bara något hundratal djur. Under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet växte en extensiv renskötsel fram med större hjordar och mindre tät be-

vakning. Denna utveckling motarbetades länge av myndigheterna, men efter andra världskriget har den extensiva renskötseln setts som en naturlig modernisering motsvarande den som samtidigt ägde rum inom jordbruket. Den har under seklets tre sista decennier, särskilt i Jämtlands och Västerbottens län, medfört en påtaglig ökning av renantalet, vilken dock legat inom de av myndigheterna godkända ramarna. Det kan emellertid inte uteslutas att utvecklingen inneburit påfrestningar på relationerna mellan rennäringen och samhället i övrigt. Å andra sidan har storskogsbrukets framväxt, kommunikationernas förändringar, vattenkraftsutbyggnaden, turismen m.m. inneburit påfrestningar på rennäringen.

Så länge det inre av Norrland var väglöst land var ren och ackja det enda möjliga transportmedlet. Staten ansåg det därför vara angeläget att värna om de samiska näringarna och förhindra att samer flyttade över till Norge. Denna ambition har regering och riksdag behållit in i modern tid vilket bl.a. kommit till uttryck i 1886 års renbeteslag och dess efterföljare. Hänsynen till samerna har emellertid ofta fått vika för det ännu starkare intresset av att stödja det övriga näringslivets utveckling. Denna konflikt mellan olika intressen har gett anledning till många egendomliga, ibland rent rasistiska, förhållningssätt och myndighetsbeslut. Det är dock angeläget att understryka att relationen samer – bofasta inte enbart får ses i ett konfliktperspektiv. I många fall, särskilt i äldre tid, har det rört sig om ett fruktbart samarbete.

Rennäringens historiska gränslinjer

Rennäringslagstiftningen arbetar med ett antal begrepp som man måste känna bakgrunden till för att förstå. De viktigaste av dessa begrepp är lappskatteländen, lappmarksgränsen, odlingsgränsen och renbetesfjällen i Jämtlands län.

Lappskatteländen var områden som enskilda samefamiljer i äldre tid disponerade för underhållet av sina renhjordar under vår, sommar och höst. Under vintern sökte man bete för sina renar utanför sina egna land. Så långt man kan se i det historiska materialet behandlades lappskatteländen under 1600-talet i rättspraxis och av myndigheterna i övrigt på ett sätt som motsvarade de svenska skatteböndernas marker. Under slutet av 1600-talet och första hälften av 1700-talet ifrågasatte emellertid kronan såväl skatteböndernas som samernas rätt till sin jord. Genom en kunglig försäkran

1789 garanterades dock skattebönderna äganderätten till denna. Detsamma kom inte att gälla samernas rätt till sina lappskatteländ. Dessa behandlades i stället fortsättningsvis som kronojord. Denna utarrenderades av länsstyrelserna mot en viss lappskatt och blev inte som tidigare lagfaren vid domstolarna. Efterhand kom hela systemet med lappskatteländ under inre press och förändrades. En av anledningarna var utvecklingen inom rennäringsen själv. De enskilda lappskatteländen blev för små för de stora renägare som växte fram i slutet av 1800-talet. Lappskatten och lappskatteländen avskaffades slutgiltigt 1928.

Lappmarksgränsen i Västerbottens och Norrbottens län drogs i mitten av 1700-talet. Den hade till främsta syfte att stimulera jordbrukskolonisationen. Kustbönderna förbjöds att, som tidigare, bedriva fiske i vattendragen inom lappmarken och därmed konkurrera med därvarande samer och nybyggare. Nybyggarna i lappmarken beviljades vissa skattefriheter som inte fanns i kustsocknarna och de fritogs från knektutskrivning. Någon konflikt med samerna räknade man till en början inte med. I en kungörelse 1749 underströks att nybyggarna inte fick förfördela någon annans näring, dvs. de samiska näringarna.

I kungörelserna om lappmarksgränsen finns inga bestämmelser som talar om att den skulle utgöra en gräns för de samiska vinterflyttningarna. Den har heller inte i praktiken fungerat som sådan. Olika källor från 1700- och 1800-talen, inte minst kyrkliga, vittnar om att samer vintertid ofta flyttade med sina renar ned till kustsocknarna, ibland ända ned till Bottenhavskusten och öarna där utanför. Kungörelser som utfärdades i början av 1800-talet om bönders skyldighet att inhägnat sina hässjor för att skydda dem mot renar gällde även i kustsocknarna i Västerbottens och Norrbottens län och på landsbygden i Jämtlands län. Detta visar att regeringen tillskrev samerna rätt att låta renarna beta där vintertid. Enskilda landshövdingar fattade visserligen beslut i motsatt riktning, men vid prövning i högre instans förklarades dessa lokala beslut ogiltiga.

I Jämtland och Härjedalen fanns ingen lappmark med fastställda gränser som i de två nordliga länen. Undersökningen visar emellertid att Jämtlands lappmarker var ett etablerat begrepp. Området sträckte sig längs fjällkedjan från Frostviken i norr till Härjedalen i söder. Samerna i dessa lappmarker drabbades mycket hårt av den avvittring av kronans ägor till privat ägande som genomfördes på 1820-talet. Samerna hade sedan tidigare fri betesrätt på kronans marker, men då dessa nu kraftigt inskränktes uppstod stora pro-

blem. De s.k. renbetesfjäll som i början av 1840-talet avsattes för samernas behov var helt otillräckliga. I slutet av 1800-talet försökte staten rätta till de värsta misstagen genom att inköpa s.k. utvidningshemman. De därigenom utvidgade "renbetesfjällen" var dock aldrig, det framgår tydligt av utredningarna och riksdagsbehandlingen, avsedda att täcka samernas behov av betesmark även under vinterhalvåret.

Odlingsgränsen tillkom genom att riksdagen 1867 beslutade att det skulle dras en "provisionell gräns mellan lappmarkernas kulturland och fjällbygd". Landet ovanför denna gränslinje skulle i princip vara samernas land och inga fler nybyggen skulle få anläggas där. Mångåriga diskussioner fördes emellertid om var gränsen skulle dras, vilket bl.a. medförde att odlingens expansion in i lappmarkerna kunde fortsätta och att formuleringarna om gränslinjen blev luddiga i den första renbeteslagen. Odlingsgränsens läge fastslogs definitivt 1890 och beskrivningen av den kunde därigenom göras betydligt klarare i 1898 års renbeteslag. Samer har enligt denna och alla senare lagar rätt att vistas med sina renar året om ovanför odlingsgränsen i Västerbottens och Norrbottens län och på renbetesfjällen i Jämtlands län.

Avvittringen genomfördes tidigast i Jämtlands län. I övriga norrlandslän sattes den i verket i långsammare tempo och vid en senare tidpunkt. I början av 1870-talet blev den aktuell i områdena ovanför lappmarksgränsen. För samernas del blev avvittringsstadgan för Västerbottens och Norrbottens lappmarker 1873 en vändpunkt. I den stadgades att samerna fritt fick utnyttja renbete på kronans mark året om. På de enskilda marker som skulle komma att avvittras inom lappmarkerna fick de dessutom utan någon inskränkning göra det under vinterhalvåret då renens föda endast var renlav och några större skador för jordbruk och skogsbruk därför inte ansågs kunna uppstå. Denna stadga och den diskussion kring begreppet sedvanerätt som förekom kring den förebådade den första renbeteslagen.

Sedvanerätten lagfästs

Under 1870-talet rådde svåra motsättningar i Härjedalen beträffande samernas rätt att föra sina renar på bete utanför renbetesfjällen. Motsättningarna blev riksbekanta under namnet "kulturkampen". Under denna blev det tydligt att det rådde kaos i lagstift-

ningen. Under årens lopp hade författningar utfärdats som fallit i glömska eller ersatts av nya av diametralt motsatt innehåll. Ofta härrörde de senare från lokala beslut fattade av olika landshövdingar. Bestämmelserna om hägnadsskyldigheten var ett mycket belysande exempel på detta. Som statsrådet Nils Vult von Steyern framhöll i propositionen till en renbeteslag fanns det ett påtagligt behov av att ”till ett överskådligt helt” samla alla bestämmelser.

Den ”lappkommitté” som tillsattes 1882 för att undersöka saken kom år 1883 med sitt betänkande. Det innehöll förslaget till vår första samlade renbeteslag. Den första paragrafen i denna skulle lyda:

Lapparna är berättigade att, under iakttagande av de i denna lag meddelade föreskrifter, uppehålla sig med sina renar icke allenast inom Västerbottens och Norrbottens lappmarker och på de för dem inom Jämtlands län avsatta land, utan även på de trakter i övrigt, vilka de efter gammal sedvana hitintills besökt, och att där betjäna sig av land och vatten till underhåll för sig och sina renar. På enskildas ägor, belägna utom Norrbottens och Västerbottens läns lappmarker eller inom de delar av dessa lappmarker, som vid redan förrättad eller framdeles skeende avvittring förklarats tjänliga till odling, må dock lapparna utan vederbörande jordägares eller brukares samtycke uppehålla sig endast under oktober, november, december, januari, februari, mars och april månader, där ej sådana ägor vid avvittringen bibehållits jämväl såsom renbetesland, eller ovanliga väderförhållanden utgör hinder för flyttningen.

Trots motstånd huvudsakligen från representanterna från Jämtlands län antogs förslaget av riksdagen 1886. Lagen har senare modifierats i olika avseenden genom rennärlagslagar 1898, 1928 och 1971. Bestämmelserna om sedvanerätten har dock behållits även om den språkliga utformningen ändrats. I själva lagtexterna har det inte preciserats var gränserna för sedvanerätten går. Samtliga kommittéer som förarbetade lagarna gjorde dock omfattande undersökningar för att utröna var gränserna kunde tänkas gå. I dessa förarbeten finns ett rikt material till närmare belysning av frågan om sedvanerättens geografiska utsträckning.

De historiska källorna

Enligt direktiven skall Gränsdragningskommissionen i sitt arbete främst gå igenom material som finns hos olika myndigheter. Eftersom det rör sig om historiska frågeställningar har det nästan uteslutande blivit frågan om forskningar i upphörda myndigheters arkiv, i många fall av mycket gammalt datum. Dessa arkiv finns till helt övervägande delen i de statliga arkivinstitutionerna, framför allt i Riksarkivet och landsarkiven i Östersund (för Jämtlands län) och i Härnösand (för övriga Norrland). I en del fall finns de dock fortfarande förvarade hos idag existerande myndigheter och institutioner.

Det arkivmaterial som stått till förfogande är synnerligen omfattande. För att inte drunkna i det har vissa strategier fått användas. Arkeologiska undersökningar har av flera skäl utelämnats. Ett tungt vägande sådant är att vår undersökning inte gäller perioder då jakt och fiske var samernas huvudsakliga näringsfång. Vår undersökning gäller endast tiden efter att storskalig rennomadism blev en huvudnäring, dvs. från 1600-talet och framåt. Ett annat intressant arkivmaterial som vi av tidsskäl fått avstå från att närmare bearbeta är sådana omfattande lokala källserier som domböcker, kyrkböcker och dyl.

Det material som varit av störst betydelse för utredningen har varit regeringens och de centrala verkens arkiv på Riksarkivet. För äldre tid kan man särskilt framhålla Kungl. Maj:ts kanslis, Kammarkollegiets och Direktionens för Lappmarkens ecklesiastikverks arkiv. Från departementalreformen 1840 och framåt har departementens protokoll och konseljakter samt kommittéarkiven varit särskilt viktiga. Fjorton kommittéer har i större eller mindre utsträckning behandlat frågan om renbetesmarkernas geografiska utsträckning. Kommittéerna har i sin tur initierat lokala utredningar. De har också låtit utarbeta ett antal kartor som utgör stommen i den digitala kartsamling som Gränsdragningskommissionen gjort tillgänglig på Länsstyrelsens i Norrbottens läns hemsida <http://www.bd.lst.se>. I de regionala arkiven har arkiven från domkapitlet i Härnösand, länsstyrelserna, kronofogdarna, lappfogdarna och lantbruksnämnderna varit av störst betydelse.

Utöver arkivmaterialet har naturligtvis även tryckta källor använts. Självklart i det sammanhanget är det offentliga trycket i form av riks-dagsprotokoll, statens offentliga utredningar (SOU med föregångare),

lagsamlingar m.m. Vissa reseskildringar och topografiska beskrivningar från äldre tid har också visat sig vara av stort värde.

Den vetenskapliga och amatörvetenskapliga litteraturen om samer är mycket omfattande. Åtskilligt av den har varit till nytta, men det är ändå slående hur mycket av den som kretsat kring religiösa, politiska, juridiska och etnografiska frågeställningar och hur lite man intresserat sig för själva näringens villkor. Detta har gjort att Gränsdragningskommissionens arbete i stor utsträckning fått bygga på ren grundforskning i arkiv.

Källkritiska problemställningar

I Gränsdragningskommissionens arbete har stor möda lagts ned på att analysera hur olika typer av källmaterial kommit till och vilken bakgrund det haft. Detta har setts som en nödvändig förutsättning för att man skall kunna bedöma källornas värde och förstå sammanhangen bakom dem. Denna noggranna genomgång bildar underlag för en principiell diskussion om de källkritiska problemen som återfinns i kapitel 8.

Några av de källkritiska frågeställningarna förtjänar att särskilt lyftas fram. I olika rättegångar på senare tid har det ställts krav på att samerna, ofta i detalj, skall redogöra för var de vistats med sina renar under de 90 år som föregick 1886 års renbeteslag. Kraven framstår vid närmare granskning som orimliga. Det existerade inte den registrering av samiska flyttningar som gör en sådan detaljredovisning möjlig. Vad man får arbeta med är sannolikheter byggda på flera faktorer; de grundliga undersökningar om flyttningsmönster som gjordes kring sekelskiftet 1900, naturförhållanden, renens egenskaper, sporadiska samtida belägg, allmänna beskrivningar i det historiska källmaterialet samt retroaktiva intervjuer. Dessutom bör man beakta de remissvar som lämnades på olika lagförslag av kommuner och myndigheter i de berörda länen. De ger i många fall en bild av hur man i dessa uppfattade sedvaneområdets geografiska utsträckning.

Svårigheter med luckor i beläggen för vinterbeten finns tyvärr även för 1900-talet. I Jämtlands län gjorde visserligen myndigheterna beaktansvärda försök att systematiskt dokumentera var dessa ägt rum, men i övriga län uppfattade varken samer, markägare eller myndigheter att det fanns behov av det, efter allt att döma därför

att sedvanerätten genom rennäringslagarna och byordningarna för samebyarna ansågs fastställd ned till Bottenhavskusten.

Utredningen pekar i övrigt bl.a. på de svårigheter som minnets tillkortakommanden åstadkommer. Områden som utpekats som "normala" vinterbetesområden har vid närmare granskning visat sig vara "normala" endast under en viss överblickbar tid, och den tiden har i många fall visat sig vara kortare än man kunnat förvänta. Dessutom måste man vara observant på de perspektivförskjutningar som tidsandan och enskilda uppgiftslämnarens personliga uppfattningar ofta innebär.

Topografisk redovisning av uppgifter om vinterbetesmarker

Detta omfattande kapitel redogör ingående för de källuppgifter som finns om vinterbeten i olika områden från olika tider. Ambitionen har, så långt det varit möjligt för ett så stort område som renskötselområdet i dess helhet, varit att uppnå någotsånär samma detaljnivå som förekommit vid rättsprocesser. Det har naturligtvis medfört en stor textvolym. Den ger å andra sidan en större överblick än det material som kommer fram i processer rörande regionalt mera begränsade områden.

Det finns åtskilliga fallgropar i materialet. Kartor och andra handlingar utgår ofta från länsindelningen. Detta måste man vara observant på. Länsgränserna idag är i flera fall annorlunda än de var för hundra år sedan. Renen känner naturligtvis heller inte till administrativa indelningar. Därför har till stor del de gamla lappmarkerna använts som indelningsgrund i redovisningen. De speglar bättre renarnas naturliga flyttningmönster.

Våra slutsatser av den omfattande dokumentationen redovisas i kapitel 11. Beträffande de två kartor som där refereras till kan nämnas att landskamreraren Elof Huss karta 1959 bygger på en omfattande undersökning om vinterbetesmarkerna som han genomförde i Jämtlands län. Planverkets karta från 1978 tillkom i samband med den fysiska riksplaneringen under 1970-talet. Den bygger på intervjuer med samebyarna och därefter bearbetningar av berörda myndigheter. Utöver de här nämnda kartorna finns flera andra intressanta. Bland dem kan framhållas de som tillkom som ett resultat av den intervjuundersökning med 211 samer i hela renskötselområdet som genomfördes åren 1912–1913 (karta nr 7.7.1-5).

Urminnes hävd

I kapitel 10 beskrivs hur vi ser på begreppet urminnes hävd. Vår utgångspunkt är därvid gällande rätt, sådan denna har tolkats av oss. Det bör därvid anmärkas att tolkningen försvårats av att klargörande lagförarbeten till stor del saknas och att rättspraxis är praktiskt taget obefintlig.

Urminnes hävd är ett begrepp som har djupa historiska rötter. Sedan slutet av 1800-talet har det använts för att legitimera renskötselrätten. Urminnes hävd utmönstrades ur jordabalken 1972 men finns kvar i rennäringslagen. Renskötselrätten är en grundlagskyddad rättighet som uppkommer genom ett långvarigt och av andra accepterat nyttjande av mark och vatten. Urminnes hävd till renskötselrätt avviker i många avseenden från urminnes hävd till andra rättigheter. I flera hänseenden saknar rekvisit för jordabalkens urminnes hävd relevans när rättsfiguren skall tillämpas på renskötselrätten. Vi har därför ansett att urminnes hävd till renskötselrätt bör betraktas som ett särskilt rättsinstitut, vilket dock i tillämpliga delar bör tolkas i enlighet med vad som gällt enligt jordabalken.

Frågan hur lång tid som ett nyttjande skall ha pågått för att urminnes hävd skall anses föreligga är i lagen inte bestämd på annat sätt än att det skall ha pågått så länge att ingen levande minns eller av sina anfäder hört när det påbörjades. Innebörden har inte fastställts i rättspraxis. Vi har ansett att det i klarhetens intresse bör finnas en bestämd tidsgräns och vi har i enlighet med uttalanden i doktrinen stannat för 90 år. Om renskötselrätten inte utövas bör samma tid förlöpa för att en redan etablerad urminnes hävd skall anses förfallen. Om däremot en på urminnes hävd grundad renskötselrätt inte hunnit etableras ligger saken något annorlunda till. Dock kan det krav på intensitet i brukandet som gäller för uppkomsten av urminnes hävd i allmänhet inte tillämpas när det gäller urminnes hävd till renskötselrätt. Avgörandet bör i stället grundas på vad som framstår som rimligt sett ur rennäringsens perspektiv. Man måste således bortse från sådana uppehåll i brukandet som är normala till följd av att man måste invänta återväxten av renlav inom ett avbetat område eller som har sin grund i att en trakt nyttjas endast under s.k. flenår. Vi har som en huvudregel antagit att ett sammanhängande uppehåll i nyttjandet under en tid på 30 år gör att tiden för uppkomst av urminnes hävd avbryts.

Vid bedömningen av om urminnes hävd till renskötsel har uppkommit skall enligt vår tolkning hänsyn tas till brukande som ägt rum såväl före som efter den äldsta renbeteslagen och till och med ända in i våra dagar. Den omständigheten att urminnes hävd togs bort från nya jordabalken saknar enligt vår mening betydelse för tillämpningen av urminnes hävd till renskötselrätt.

Renskötselrätten är oberoende av fastighetsindelningen. När det skall klargöras inom vilket område renskötselrätt föreligger är man hänvisad till det svårdefinierade begreppet trakt. Vi har ansett att det måste avse ett större område som tillgodoser renens behov av att växla mellan olika marker beroende på betesförhållandena år från år.

Vi resonerar också kring hur man värderar bevisning i mål om renskötselrättens bestånd. Eftersom det oftast gäller mycket gamla förhållanden ligger det i sakens natur att direkta vittnesuppgifter inte finns att tillgå och att de bevis som finns i allmänhet är skriftliga. Men även andra sorters bevis kan åberopas. Många gånger är bevisen sådana att de var för sig inte är tillräckligt starka men att de sammantagna kan få avsevärd styrka. Bevisbördan ligger i allmänhet på den som påstår att ett faktum existerar. I fråga om renskötselrätten innebär detta att samesidan har bevisbördan. Även om detta formellt sett är fallet ligger det i sakens natur att bevisbördan i praktiken går över till motsidan om samerna kan prestera bevisning av viss dignitet.

I mål om renskötselrättens bestånd företräds samesidan av samebyarna. Vi anser att en dom i ett sådant mål är bindande för hela renskötarkollektivet trots att endast en eller vissa samebyar deltagit i processen. Markägarsidan företräds i en sådan process av enskilda fastighetsägare. Det är dock vanligt att inte alla berörda fastighetsägare är representerade i processen. I ett sådant fall får domstolens avgörande ingen formell rättskraft i fråga om dem som stått utanför men det får enligt sakens natur en mycket stark bevisverkan i den mån som domstolen gjort en reell sakprövning.

Renskötselrätt enligt rennäringslagstiftningen gäller oberoende av avtal mellan markägare och renägare. Det är dock inte ovanligt att man träffar avtal med varandra om det gemensamma markutnyttjandet. Det kan också finnas ett intresse av att träffa avtal om renbetesrätt utanför det sedvanerättsligt bestämda renskötselområdet eller inom områden där det är oklart om renskötselrätt föreligger eller ej. I slutet av kapitel 10 pekar vi på att dagens lagstiftning inte ger utrymme för stabila avtalslösningar.

Den yttre gränsen

I kapitel 11 tar vi ställning till den yttre gränsen för renbetet. Det är viktigt att upprepa att vårt ställningstagande inte blir förenat med rättskraft. Ett rättskraftigt avgörande av frågan om ett markområde är belastat med renskötselrätt eller inte kan endast erhållas genom ett domstolsavgörande. Detta innebär inte att vi betraktar vårt arbete som betydelselöst. Vi har haft ambitionen att ta fram så mycket som möjligt av sådant material som kan tjäna som ett relevant underlag för att avgöra var sedvanerätt föreligger och hoppas att vi genom de slutsatser vi dragit av detta kan bidra till att framtida processer till stor del blir onödiga.

De källor vi använt oss har vi hämtat från arkiv, kartor, offentligt tryck, vetenskapliga verk samt uppgifter som vi fått från samer och markägare. Utifrån dessa uppgifter och med ledning av principer som kommit till uttryck tidigare i betänkandet har vi delat in renskötselområdet i olika kategorier, nämligen

1. bevisad renbetesrätt
2. enligt markägarnas mening inte bevisad men enligt vår uppfattning övervägande sannolik renbetesrätt
3. av samerna påstådd men enligt vår bedömning inte bevisad eller mindre sannolik renbetesrätt
4. renbetesrätt saknas

Som en kategori 5 har vi redovisat områden som för närvarande är föremål för domstolsprocesser. Sådana tvistiga områden är av konstitutionella skäl undantagna från vår bedömning.

Våra slutsatser har åskådliggjorts på en karta, som fogas till betänkandet. Det skall därvid sägas att kommissionens beslut angående renskötselområdets omfattning hänför sig till kategori 1 och 2.

Helt kort kan indelningen beskrivas på följande sätt.

Hela landskapet Lappland ligger enligt gällande lag inom renskötselområdet och redovisas på vår karta inom betesområdet 1. Flertalet fjällsamebyar och alla skogssamebyar har sina åretruntmarker inom landskapet.

Till kategori 1 hänför vi också koncessionsområdet i Norrbotten trots att den renskötsel som där bedrivs inte är uteslutande samisk. Vi har ansett att det ligger utanför vårt uppdrag att uttala oss om de tvister om markanvändningen som förkommer mellan å ena sidan fjäll- och skogssamebyar och å andra sidan koncessionsbyar.

Beträffande Norrbotten i övrigt gör vi följande indelning. Inom renskötseområdet ligger ett område 2 A, vilket följer en ungefärlig linje Niemisel – Gullträsk – Harads – Vittjärv – Niemisel. Ett annat som enligt vår bedömning inte med tillräcklig grad av sannolikhet kan hänföras till renskötseområdet och därför hör till kategori 3 (område 3 A) avgränsas med en ungefärlig linje Råneå – Niemisel – Vittjärv – Rosvik. Områdena 2 B och 4 A utgör enklaver inom område 3 A. Området 2 B – inom renskötseområdet – kan beskrivas som Kallax-heden med omgivning medan området 4A utgörs av ett område som till följd av en laga kraftvunnen dom 2002 inte belastas av renskötse rätt. Längre söder ut ligger vid kusten betesområdet 2 C; områdets avgränsning är ungefär Rosvik – Sikfors – Bergsviken – Jävre. Resten av landskapet Norrbotten ingår i kategori 1, vars område sträcker sig ut till kusten mellan Jävre och Kåge.

När det gäller det inre av landskapet Västerbotten är sedvanerätten odiskutabel. Bedömningen av området mot kusten är enligt markägarnas uppfattning inte alldeles okontroversiell. Vi har ansett att en linje som avgränsar de inre delarna (kategori 1) mot de yttre (kategori 2) kan dras mellan Skellefteå – Boliden – Burträsk – Vindeln – Örträsk. Vår uppfattning är således att hela Västerbotten ligger inom renskötseområdet. Dock skall anmärkas att området 5 A, vilket utgörs av Bjurö-halvön, är föremål för en pågående process och därmed undantagen vår bedömning.

Stora delar av Ångermanland har inte bara i historisk tid berörts av vinterbete utan detta har också skett kontinuerligt fram till idag. Trots detta är sedvanerätten mer eller mindre ifrågasatt inom större delen av landskapet. Det finns dock ett område i norr där rätten är odiskutabel. Detta har vi hänfört till kategori 1 och på kartan redovisat inom betesområde 1 A. Området innefattar bl.a. de socknar som hör till Jämtlands län. Till Västerbottens län hör å andra sidan Nordmalings kommun, som med hänsyn till en pågående process av oss redovisats som kategori 5 B.

I övrigt följer vi genom Ångermanland och in i Jämtland i stora drag Planverkets karta från 1978 och linjen på en karta av Elof Huss (Huss-linjen). Detta innebär att större delen av landskapet Jämtland ligger inom renskötseområdet och att det – då någon avvikande uppfattning inte redovisats från markägarna beträffande särskilda trakter – skall redovisas som kategori 1. I sydöstra delen av Jämtland har vi dock i vissa områden frångått Huss-linjen beroende på att vi inte kunnat göra troligt att renskötelsen där bygger på

90-årig hävd. Vi anser oss inte heller ha tillräckliga belegg för en på urminnes hävd grundad vinterbetesrätt vid kusten söder om vår linje. Det finns några områden som ligger mellan vår yttre linje och den som markägarna föreslagit. Dessa mellanliggande områden har vi i enlighet med de angivna principerna hänfört till kategori 2. I Jämtland finns även ett område runt sjön Näkten som bör höra till kategori 1. Vidare finns ett område – 5 C – som är undantaget på grund av pågående process, nämligen det som ligger vid Klövsjö-Rätan. Alla åretruntmarker i landskapet Jämtland hör självklart till kategori 1.

Vinterbetesmarkerna i Bergs kommun inom landskapet Härjedalen har vi hänfört till renskötselområdet, men i brist på tillräckligt tillförlitlig utredning lagt i kategori 2. När det gäller vinterbetesmarkerna i hela Härjedalens kommun, dvs. återstoden av landskapet Härjedalen utom de i lagen definierade åretruntmarkerna, liksom vissa områden i Älvdalens kommun, har vi till följd av meddelade laga kraft vunna domar varit hänvisade till kategori 4. Idre nya samebys vinterbetesområde måste vi hänföra till kategori 2 och byns åretruntmarker till kategori 1 i den mån de till följd av den meddelade domen inte hör till kategori 4.

Den inre gränsen

Gränsdragningskommissionen har också haft i uppdrag att i enlighet med ILO:s konvention nr 169 identifiera den mark som samerna innehar respektive nyttjar tillsammans med andra.

Endast ett fåtal länder har ännu ratificerat ILO:s konvention nr 169. Frågan om en eventuell svensk ratificering av konventionen har varit uppe vid ett flertal tillfällen. Det som hindrat ett svenskt tillträde till konventionen har framför allt varit frågan om ursprungsfolks rättigheter till mark. Konventionen ställer krav på att de berörda folkens äganderätt och besittningsrätt till den mark som de traditionellt innehar erkänns. Därutöver skall åtgärder vidtas i lämpliga fall för att skydda de berörda folkens rätt att nyttja sådan mark, som inte uteslutande bebos av dem, men till vilken de traditionellt haft tillträde för sin utkomst och traditionella verksamhet. Konventionen kräver vidare att regeringarna skall vidta nödvändiga åtgärder för att identifiera den mark som de berörda folken traditionellt innehar och för att garantera effektivt skydd av deras äganderätt och besittningsrätt.

Vår analys av de krav som artikel 14 i ILO-konventionen uppställer leder fram till slutsatser som i väsentliga hänseenden skiljer sig från dem som drogs i den tidigare ILO-utredningen. Vi är dock ense med ILO-utredningen om att konventionen inte ställer krav på en formell äganderätt för att mark som brukas av ursprungsfolket skall hänföras till mark som detta traditionellt innehar. Det finns dock en miniminivå för de rättigheter som skall gälla. Vi anser att denna miniminivå inte är uppfylld med den renskötselrätt som samerna har enligt rennäringslagstiftningen. Detta innebär att vi inte delar ILO-utredningens uppfattning att all statligt förvaltd åretruntmark skall klassas som samernas innehavsmark enligt konventionen. Det finns enligt vår på gällande rätt grundade uppfattning inte något sammanhängande större område till vilket samerna har en sådan stark rätt som avses med konventionens krav på äganderätt och besittningsrätt.

Det sagda innebär inte att vi vill utesluta att det kan finnas begränsade områden inom åretruntmarkerna där samernas nyttjande är såväl tillräckligt intensivt som exklusivt att de vid en svensk anslutning till konventionen bör klassas som samernas innehavsmark. Det är lämpligt att samerna efter en identifikation av marken och en fastighetsbildning tillerkänns en formell äganderätt till densamma. De får därmed en rätt att disponera över marken som är oberoende av rennäringslagstiftningen.

Vi delar ILO-utredningens uppfattning om att den yttre gränsen för den mark som samerna nyttjar tillsammans med andra sammanfaller med den yttre gränsen för renskötselområdet.

Det kan uppfattas som en svaghet i svensk rätt i förhållande till konventionens krav att det saknas ett alternativ till domstolsprövning av frågor om markrättigheterna. Vi har i kapitel 14 skissat på ett förslag till ett sådant alternativ.

Ett svenskt utrednings- och medlingsinstitut

Det har under senare år förekommit flera processer om samernas markrättigheter. I de fall domstolarna gjort en sakprövning har denna föregåtts av en synnerligen långvarig handläggning och de utrednings- och rättegångskostnader som belastat parterna i målen har blivit betydande. I några fall har dock laga kraftägande domstolsavgöranden kommit till stånd utan att domstolen gjort någon prövning i sak, något som i samtliga fall berott på att man från sa-

mernas sida inte ansett sig ha ekonomiska möjligheter att ingå i svaromål.

Vi tror att vi genom denna utredning har fullgjort vårt uppdrag att skaffa fram ett underlag som kan bidra till att lösa framtida konflikter om renskötselrätten, men vi är väl medvetna om att våra uttalanden, vilka saknar rättskraft, inte på ett invändningsfritt sätt kunnat undanröja de oklarheter som föreligger. Det finns därmed en påtaglig risk för att det också i framtiden skall uppkomma konflikter om markrättigheterna.

Konflikterna har i huvudsak sin grund i en oklar lagstiftning, som ger de berörda sakägarna underlag för skilda uppfattningar om vad som gäller. Lagens utformning är också skuld till att konfliktlösningen förutsätter omfattande och kostnadskrävande utredningar. Ansvar för lagregleringen ligger på staten. Vi menar därför – i likhet med ILO-utredningen – att staten bör ta ett kostnadsansvar för utredningarna. Det är inte tillfredsställande att någon part av ekonomiska skäl avstår från att få sin rätt prövad.

I ett rättssamhälle ankommer konfliktlösning i sista hand på oberoende domstolar. Det är emellertid i de flesta sammanhang vanligt att domstolsprövningen föregås av försök till samförståndslösning. När det gäller renskötselrätten är dock möjligheterna till stabila avtalslösningar som alternativ till domstolsavgöranden begränsade. Detta hänger till stor del samman med att den rättsliga regleringen av rennäringen har sin grund i en tid då samerna ställdes under statligt förmynderskap. Samernas intressen skulle tas till vara av lappfogdarna och länsstyrelserna och det fanns därmed inte något behov av avtalsregleringar.

Vi anser att konflikter om samernas markrättigheter i första hand bör lösas avtalsvägen i samförstånd mellan sakägarna. En viktig anledning till detta är att lagregleringen i många avseenden framstår som föråldrad och inte bidrar till en tillfredsställande utveckling av rennäringen. Gällande rätt hänför sig till historiska förhållanden då såväl rennäringen som de andra näringar som konkurrerar om markresurserna utövades under helt andra villkor än idag. En konfliktlösning som strikt bygger på en tillämpning av gällande rätt ger därför inte alltid ett för parterna tillfredsställande och ändamålsenligt resultat. En samförståndslösning kan med bortseende från rättsliga överväganden ta sikte på vad som är ändamålsenligt och kan därmed begränsa behovet av en kostnadskrävande utredning om historiska förhållanden.

I andra länder som är anslutna till ILO-konventionen eller som annars berörs av folkrättsliga regler om ursprungsfolks rättigheter har man inrättat särskilda organ för utredning och medling vid konflikter om markrättigheter. Vi menar att man också i Sverige bör inrätta ett sådant organ. Detta är också angeläget om man skall ansluta sig till konventionen och uppfylla de krav som denna ställer.

Det har inte legat inom kommissionens uppdrag att lämna ett förslag om ett utrednings- och medlingsorgan. Vi har därför nöjt oss med att peka på behovet av ett sådant. Dock har vi härjämte uttalat att det för att ett sådant organ skall kunna medverka till stabila avtalslösningar krävs lagändringar av såväl civilrättslig som processrättslig natur.

Summary

Remit

The main remit of the Committee has been to delimit, primarily on the basis of archive material, the areas that the Sami may use under the Reindeer Husbandry Act for reindeer grazing during the period October–April (winter grazing lands). This part of the remit has been called the search for the *outer boundary*. There has also been another side to the remit. This has been to transfer the terms set out in article 14 of ILO (International Labour Organisation) Convention No. 169 to Swedish conditions. This particular article deals with lands that indigenous peoples traditionally occupy and land to which they have traditionally had access for their subsistence and traditional activities. We have called the boundary between these two categories of land the *inner boundary*.

Our work can be seen as a continuation of the work done by an earlier inquiry, the ILO Inquiry, which was led by former county governor Sven Heurgren. The purpose of that Inquiry was to determine what measures were required to enable Sweden to fulfil the requirements that Convention No. 169 places on the states that have acceded to it (which Sweden has not yet done). The ILO Inquiry presented its report in 1999 (SOU 1999:25). The report proposed the establishment of a special boundary delimitation committee.

It is worth explaining at the outset that the remit of this committee is limited in certain respects. Thus we have not had the task of proposing legislative amendments and have instead been obliged to make our assessments in the light of the current law. This means, for example, that we are bound by rulings that have been made by the courts and that our pronouncements on the Sami's customary lands will not have any formal legal force. In addition, it is not part of our remit to strike balances in industry policy between the interests of reindeer husbandry and other industries in

the light of the current conditions. Nor does our remit include the substance of the reindeer herding right or the question of who is entitled to exercise that right.

Finally it should also be noted that our work has been limited by the time and resources at our disposal. Thus it is not impossible that deeper surveys of limited areas will be able to find historical evidence of winter grazing in material that we have been unable to study, such as parish registers, newspaper items, etc. It is also possible that, with access to expert knowledge in the field, we could, by making a more thorough analysis of other legal systems than the one we have carried out, have at any rate stated views *de lege ferenda* (i.e. about what the law ought to be) of importance for the assessment of both the outer and the inner boundary. However, as no such analysis has yet been carried out in connection with court rulings it would hardly have been able to form the basis for the pronouncements *de lege lata* (i.e. about what the law is) that fall within our remit.

Historic background

Changes in reindeer husbandry and society

Over the centuries reindeer husbandry has been affected by both external and internal change. In Lapland itself, the Sami had more or less sole control until the 18th century. In the following centuries they were transformed into a minority by the expansion of agriculture and forestry. At the same time there was sharp population growth in the coastal communities of Västerbotten and Norrbotten and in Jämtland and Härjedalen. In the mid-18th century Norrland accounted for 5 per cent of the Swedish population, but when the region's share peaked in 1930 it was 13.3 per cent. In contrast, the reindeer-herding Sami population did not increase, and actually stagnated in the 19th century and fell in the 20th century. Over time most Samis had to seek a livelihood outside of reindeer husbandry.

To begin with, Sami culture was mainly based on hunting and fishing and at that time a family only had a few tame reindeer. The 17th century saw a transition to large-scale reindeer nomadism with reindeer herds as the main source of livelihood. For a long time these operations were intensive, which meant that the herds

were relatively small with only around a hundred animals. In the late 19th and early 20th century extensive reindeer herding evolved with larger herds and looser supervision. The authorities resisted this development for a long time, but since the Second World War extensive reindeer herding has been seen as a natural modernisation corresponding to what was happening at the same time in agriculture. During the last three decades of the century this has led to a marked increase in the number of reindeer, especially in Jämtland and Västerbotten Counties; this growth has, however, remained within the limits approved by the authorities. Nevertheless, it is not impossible that this development has put strains on the relationship between reindeer husbandry and the rest of society. On the other hand, the emergence of large-scale forestry, changes in communications, the expansion of hydropower, tourism and other factors have led to strains on reindeer husbandry.

As long as inner Norrland was roadless country, the reindeer and the *ackja*, or Sami sledge, was the only possible means of communication. The state therefore saw it as important to safeguard Sami livelihoods and prevent Samis from migrating Norway. The Riksdag (Swedish Parliament) and the Government have retained this ambition in modern times, as expressed in the 1886 Reindeer Grazing Act and successor legislation. However, consideration of the Samis has often been outweighed by the stronger interest of supporting the development of other industry. This conflict between different interests has been the source of many remarkable and sometimes outright racist, attitudes and public decisions. However, it is important to underline that the relationship between the Sami and the permanent population should not solely be viewed in a conflict perspective. In many cases, especially long ago, it has involved fruitful cooperation.

The historic boundaries of reindeer husbandry

Legislation on reindeer husbandry works with a number of concepts that can only be understood when their background is known. The most important of these concepts are the Taxed Lapp Lands (*lappskatteland*), the Lapp Lands boundary (*lappmarksgräns*), the cultivation limit (*odlingsgräns*) and the reindeer grazing mountains (*renbetesfjäll*) in Jämtland County.

The Taxed Lapp Lands were areas that individual Sami families used long ago for the maintenance of their reindeer herds in the spring, summer and autumn. In the winter they sought grazing for their herds outside of their own lands. As far as can be seen from the historical material, in the 17th century case-law and the authorities treated the Taxed Lapp lands in a way that corresponded to the taxed land held by the tax-paying farmers (*skattebönder*). In the late 17th century and the first half of 18th century, however, the Crown questioned the right of both the tax-paying farmers and the Sami to their land. But a Royal assurance of 1789 guaranteed the tax-paying farmers ownership of their land. This was not to be extended to the right of the Sami to their Taxed Lapp Lands. Instead, from then on these were treated as Crown land. This land was leased by the county administrative boards in return for a certain Lapp tax and land titles were not registered at the courts, as they had been previously. Over time the whole system of Taxed Lapp Lands was exposed to internal pressures and changed. One reason was the development of the reindeer husbandry itself. The individual Taxed Lapp Lands were too small for the large reindeer owners who emerged at the end of the 19th century. The Lapp tax and the Taxed Lapp Lands were finally abolished in 1928.

The border of the Lapp Lands in Västerbotten and Norrbotten Counties was drawn in the mid-18th century. Its main purpose was to stimulate agricultural colonisation. Coastal farmers were prohibited from continuing to fish in watercourses in the Lapp Lands in competition with the Sami there and the colonists. Colonists in the Lapp Lands were granted certain tax exemptions not available in coastal parishes and were exempt from the system of involuntary military service (*knektutskrivning*). Initially no conflict was anticipated with the Samis. A proclamation from 1749 underlined that the colonists were not allowed to harm anyone else's livelihood, i.e. Sami livelihoods.

The proclamations on the Lapp Lands boundary do not contain any regulations stating that it was to be a boundary for Sami winter migrations. Nor did it act as one in practice either. Various sources from the 18th and 19th centuries, not least church sources, provide evidence that in the winter the Sami often migrated with their reindeer down to the coastal parishes, sometimes all the way to the Gulf of Bothnia coast and to the islands off the coast. The proclamations issued in the early 19th century on the obligation for farmers to enclose their hay-drying racks to protect them from

reindeer also applied to the coastal parishes in Västerbotten and Norrbotten Counties and to rural areas in Jämtland County. This shows that the Government assigned the Sami the right to let their reindeer graze there in the winter. Although individual county governors took decisions in the opposite direction, these local decisions were declared invalid when reviewed by higher authorities.

In Jämtland and Härjedalen there were no Lapp Lands with set boundaries like in the two northern counties. However, our investigation shows that Jämtland's Lapp Lands were an established concept. The area extended along the mountain range from Frostviken in the north to Härjedalen in the south. Sami in these Lapp Lands were hit very hard by the partition of Crown land to private ownership carried out in the 1820s. The Sami had a pre-existing free grazing right on Crown lands, but when these lands were sharply reduced, major problems arose. The "reindeer grazing mountains" set aside for Sami needs in the early 1840s were totally inadequate. At the end of the 19th century the state tried to correct the worst mistakes by purchasing "expansion homesteads" (*utvidgningshemman*). However, the resulting expanded "reindeer grazing mountains" were never intended to also meet Sami needs of grazing land in winter half of the year, as is clear from the inquiries and the Riksdag record.

The cultivation limit was established when the Riksdag decided in 1867 to draw a "provisional boundary between the cultural lands of the Lapp Lands and the mountain communities". In principle, land above this boundary would be Sami land and no new construction would be permitted there. However, discussions on where to draw this boundary was to be drawn on for many years, which meant that the expansion of cultivation in the Lapp Lands could continue and the wording used in the first Reindeer Grazing Act about this boundary was diffuse. The location of the cultivation limit was fixed definitively in 1890 and it could therefore be described in much clearer terms in the 1898 Reindeer Grazing Act. Under this Act and all subsequent Acts the Sami have the right to stay with their reindeer throughout the year above the cultivation limit in Västerbotten and Norrbotten Counties and on the reindeer grazing mountains in Jämtland County.

Partition was carried out first in Jämtland County. In the other Norrland counties it was carried out at a slower pace and a later date. In the early 1870s it was the turn of the areas above the Lapp Lands boundary. For the Sami, the partition decree for the Lapp

Lands in Västerbotten and Norrbotten in 1873 was a turning point. It decreed that the Sami were free to use reindeer grazing areas on Crown land throughout the year. In addition, they were able to do so without restriction on private land that was to be partitioned off in the Lapp Lands during the winter half of the year, when the reindeer's sole diet was reindeer moss and it was therefore felt that no appreciable damage could be done to agriculture and forestry. This decree and the discussion of the concept of customary laws in that context portended the first Reindeer Grazing Act.

Customary law is embodied in statute law

The 1870s saw serious conflicts in Härjedalen concerning the right of the Sami to graze their reindeer outside the reindeer grazing mountains. These conflicts became known throughout the country as the "culture struggle". In the course of this struggle, it became clear that the legislation was in chaos. Over the years, regulations had been issued and had then been forgotten or replaced by new regulations with diametrically opposed content. Frequently the new regulations originated from local decisions taken by various county governors. The provisions concerning the enclosure obligation were a highly illustrative example of this. As government minister Nils Vult von Steyern pointed out in the bill proposing a Reindeer Grazing Act, there was an evident need to bring together all the provisions "in a clear and unified whole".

The "Lapp Committee of Inquiry" appointed in 1882 to study the matter presented its report in 1883. It contained the draft of our first concerted Reindeer Grazing Act. The first section of this act was to read as follows:

Subject to the provisions issued in this Act, the Lapps are entitled to stay with their reindeer not only in the Lapp Lands of Västerbotten and Norrbotten and in the land set aside for them in Jämtland County but also in the other tracts that they have by ancient custom visited up to now and to avail themselves of the land and water there to maintain themselves and their reindeer. The Lapps may, however, only stay without the permission of the land-owner or user concerned on private property located outside of the Lapp Lands of Västerbotten and Norrbotten or inside those parts of these Lapp Lands declared suitable for cultivation at a previously conducted or future partition during the months of October, November, December, January, February, March and April when these grounds have not also been retained at partition

as reindeer grazing land or when unusual weather conditions present an obstacle to migration.

Despite opposition, mainly from representatives from Jämtland, the proposal was adopted by the Riksdag in 1886. The law has subsequently been modified in various respects through Reindeer Husbandry Acts in 1989, 1928 and 1971. However, the provisions on customary law have been retained even though their wording has been altered. The actual texts of the acts have not specified the boundaries for customary law. However, all the committees of inquiry that have prepared the legislation have conducted extensive investigations to determine where these boundaries might conceivably be located. These preparatory works provide a wealth of material for a closer study of the geographical extent of customary law.

The historical sources

The terms of reference for the Boundary Delimitation Committee state that, in its work, the Committee is primarily go through the material held by various public authorities. As historical issues are involved, this work has almost exclusively consisted of research in the, often very old, archives of defunct public authorities. The great bulk of these archives are held by the state archive institutions, primarily the National Archives and the Regional Archives in Östersund (for Jämtland County) and in Härnösand (for the rest of Norrland). In some cases, however, they are still held by public authorities and institutions that exist today.

The archive material we have had to assess is extremely extensive. In order not to drown in it we have had to use certain strategies. Archaeological investigations have been ruled out for several reasons. One very weight reason is that our investigation does not cover periods when hunting and fishing were the main Sami livelihoods. Our investigation only applies to the period after reindeer nomadism became a principal livelihood, i.e. from the 17 century and onwards. Another interesting archival source that we have had to refrain from using for reasons of time is a closer study of extensive local source series such as judgment books, parish registers and the like.

The material that has been of greatest importance for the Inquiry has been the archives of the Government and the central administrative authorities held at the National Archives. For the older period particular mention can be made of the archives of the Royal Chancellery, the Legal, Financial and Administrative Services Agency and the Board of the Lapp Lands Authority for the Ministry of Education and Ecclesiastical Affairs (*Direktionen för Lappmarkens ecklesiastikverk*). For the period since the civil service reform of 1840 ministry records and Council of State files and the committee of inquiry archives have been particularly important. Fourteen committees of inquiry have given some degree of consideration to the question of the geographical extent of reindeer grazing lands. These committees have, in turn, initiated local investigations. They have also had a number of maps prepared that form the core of the digital map collection that the Boundary Delimitation Committee has made available on the website of the Norrbotten County Administrative Board <http://www.bd.lst.se>. As regards the regional archives, the archives from the Cathedral Chapter in Härnösand, the county administrative boards, the enforcement districts, the Swedish administrative officers for the Sami (*lappfogdarna*) and the county agricultural boards has been of most importance.

Printed sources have, of course, been used in addition to archive material. In this context, official publications in the form of Riksdag records, the Swedish Government official reports (the SOU series and its predecessors), compendiums of legislation, etc. are obvious sources. Some older travel reports and topographical descriptions have also turned out to be of great value.

There is a very great deal of scientific and amateur literature about the Sami. A good deal of this literature has been useful, but it is nonetheless striking to see how much of it has revolved around religious, political, legal and ethnographic issues and how little attention has been given to the conditions for reindeer husbandry as such. This has meant that the work of the Boundary Delimitation Committee has had to build to a great extent on hands-on basic research in archives.

Source critical problems

In the work of the Boundary Delimitation Committee a great deal of effort has been put into analysing how different types of source material have come into being and what has been the background to them. This has been seen as an essential pre-condition for an assessment of the value of the sources and an understanding of the contexts behind them. This careful examination provides material for a principled discussion of the source critical problems in chapter 8.

Some of the issues concerning source criticism deserve to be given special emphasis. In various court cases in recent years the Sami have been required to give an, often detailed, account of where they were with their reindeer in the 90 years that preceded the 1886 Reindeer Grazing Act. On closer inspection these demands appear to be unreasonable. The registration of Sami migrations that existed at that time does not make such an account possible. An investigation has to proceed by making use of probabilities based on several factors: the detailed investigations of migration patterns carried out around 1900, natural conditions, the characteristics of the reindeer, sporadic contemporary evidence, general descriptions in the historic sources and retrospective interviews. In addition, account should be taken of the consultative comments made on various legislative proposals by the municipalities and authorities in the relevant counties. In many cases they provide a picture of the local view in these counties of the geographical extent of customary rights.

Unfortunately, there are also gaps in the evidence for winter grazing in the 20th century. While the authorities in Jämtland County made noteworthy attempts to systematically document where these took place, in other counties neither the Sami, the land-owners nor the authorities grasped that there was a need to do so, as far as can be judged because it was thought that rights under customary law had been established through the Reindeer Husbandry Acts and the village statutes for the Sami villages down to the Gulf of Bothnia coast.

Apart from this, the other factors that the investigation also points to include the difficulties that can arise from the failings of memory. On closer inspection, areas identified as “normal” winter grazing areas have turned out to only be “normal” during a particular surveyable period, and in many cases that period has tuned

out to be shorter than could have been expected. Moreover, it is necessary to be attentive to the shifts of perspective that the spirit of the times and the personal views of individual informants often give rise to.

Topographic account of information about winter grazing lands

This sizable chapter gives a detailed account of the sources of information available on winter grazing in various areas from different periods. The ambition has been to achieve roughly the same level of detail as has occurred in legal proceedings, and to do so, as far as possible, for an area large as the whole of the reindeer herding area. Obviously this has resulted in a large volume of text. On the other hand, it provides more of an overview than the material that emerges in legal proceedings concerning regional or more limited areas.

There are quite a number of pitfalls in the material. Maps and other documents are often based on county boundaries. It is important to pay attention to this. In several cases current county boundaries differ from boundaries a hundred years ago. Of course, the reindeer are not aware of administrative boundaries either. This is why the old Lapp Lands have been used as the basis for the account. This is a better reflection of the natural migratory pattern of the reindeer.

Our conclusions from this extensive documentation are set out in chapter 11. As regards the two maps referred to there, it can be mentioned that county treasurer Elof Huss's map from 1959 is based on an extensive survey of winter grazing lands that he conducted in Jämtland County. The map from the National Board of Physical Planning and Building was produced in connection with national physical planning in the 1970s. It is based on interviews with the Sami villages, which were then processed by the relevant authorities. In addition to these maps, several other maps are also interesting. Special mention can be made of the maps produced as a result of the interview survey with 211 Samis from the whole reindeer herding area carried out in 1912–1913 (map no 7.7.1–5).

Prescription from time immemorial

In chapter 10 we set out our view of the concept of prescription from time immemorial. Our starting point is current law, as we have interpreted it. In the context, it should be noted that interpretation is made more difficult by the fact that to a great extent there are no explanatory preparatory works and there is practically no case-law.

Prescription from time immemorial is a concept that has deep historic roots. Since the late 19th century it has been used to legitimise the reindeer herding right. Prescription from time immemorial was discarded from the Land Code in 1972, but is still found in the Reindeer Husbandry Act. The reindeer herding right is a constitutionally protected right that arises through a long-term use of land and water accepted by others. The reindeer herding right based on prescription from time immemorial differs in many respects from other rights based on prescription from time immemorial. In several respects the requirements for prescription from time immemorial under the Land Code are not relevant when this legal construct is to be applied to the reindeer herding right. We therefore consider that the reindeer herding right based on prescription from time immemorial should be regarded as a separate legal institution, which should, however, be interpreted in accordance with what used to apply under the Land Code, where relevant.

The law has nothing to say on question of how long a use must have continued for prescription from time immemorial to exist, except that it must have continued for such a long time that no now living person remembers or has heard from his forefathers when it started. The import of this has not been established in case-law. We consider that in the interest of clarity there should be a specific time limit and in accordance with certain pronouncements in doctrine we have opted for 90 years. If the reindeer herding right is not exercised, the same time should elapse before a pre-established prescription from time immemorial is held to have lapsed. If, on the other hand, there has not been time to establish a reindeer herding right based on prescription from time immemorial, the position is somewhat different. However, the requirement concerning intensity of use that generally applies for the establishment of prescription from time immemorial cannot be applied to a reindeer herding right based on prescription from time immemorial. The

decision should instead be based on what appears reasonable from the perspective of reindeer husbandry. Therefore no regard should be paid to interruptions of use that are a normal result of having to wait for the re-growth of reindeer moss in an area that has been grazed off or that are due to a district only being used in years known as *flenår*, when a crust of ice forms on the ground in the autumn, preventing the reindeer from reaching the moss. As a general rule we have assumed that a continuous interruption of use for a period of 30 years means that the period for the appearance of prescription from time immemorial has been broken.

According to our interpretation, an assessment of whether a reindeer herding right based on prescription from time immemorial has been established shall take account of use both before and after the oldest Reindeer Grazing Act and up to and including our own time. In our opinion, the fact that prescription from time immemorial was removed from the new Land Code is of no importance for the application of prescription from time immemorial to the reindeer herding right.

The reindeer herding right is independent of the division of land into real property units. When the area in which there is a reindeer herding right is to be clarified, use must be made of the concept of a tract (*trakt*), which is hard to define. We have taken the view that it must refer to a large area that meets the reindeer's need to shift between different kinds of land depending on grazing conditions from year to year.

We also discuss how to assess evidence in cases about the existence of the reindeer herding right. As these cases often involve very old circumstances it goes without saying that no direct witness evidence is available and the evidence that is available is generally in written form. But other kinds of evidence can also be cited. On many occasions the evidence is such that, considered separately, each piece is not strong enough but when considered together they can have considerable force. In general the party who claims the existence of a fact has the burden of proof. In the case of the reindeer herding right it is the Sami side that has the burden of proof. Even if this is formally the case, it goes without saying that the burden of proof shifts to the opposing side if the Sami can produce evidence of a certain power.

In cases concerning the existence of the reindeer herding right, the Sami side is represented by the Sami villages. We consider that a judgment in such a case is binding on the whole collective of

reindeer herders even though only one Sami village or certain Sami villages have taken part in the proceedings. The land-owner side in such proceedings is often represented by private land-owners. It is, however, usual for all the land-owners affected not to be represented in the proceedings. In such a case the court's ruling does not have formal legal force concerning those who have not been involved, but it goes without saying that it has very strong status as proof to the extent that the court has made a determination based on the facts in the case.

Under reindeer husbandry legislation the reindeer herding right is independent of agreements between land-owners and reindeer owners. It is however, not unusual to enter into agreements with one another concerning joint land-use. There can also be an interest in reaching agreements on a reindeer grazing right outside of the reindeer herding area determined by customary law or in areas where it is unclear whether or not there is a reindeer herding right. At the end of chapter 10 we point out that current legislation does not provide scope for stable contractual solutions.

The outer boundary

In chapter 11 we take a position on the outer boundary for reindeer grazing. It is important to repeat that our position will not acquire the force of law. A determination with legal force of the question of whether or not a land area is burdened by a reindeer herding right can only be obtained through a court ruling. This does not mean that we regard our work as meaningless. We have had the ambition of bringing forward as much material as possible that can serve as relevant information in support of decisions about where rights exist under customary law and we hope that, as a result of the conclusions we have drawn from this, we can help to make future legal proceedings largely unnecessary.

The sources we have used are drawn from archives, maps, official publications, scientific works and information we have received from Samis and land-owners. On the basis of this information and guided by the principles that have been expressed earlier in the report we have divided the reindeer herding area into the following categories:

1. proven reindeer grazing right

2. reindeer grazing right not proved according to land-owners, but preponderant probability of a reindeer grazing right in our view
3. reindeer grazing right claimed by the Sami, but not proved or less probable in our assessment
4. no reindeer grazing right.

As a further category we have reported areas that are currently subject to court proceedings. For constitutional reasons such areas have been excluded from our assessment.

Our conclusions are illustrated on a map that is attached to the report. In this context it must be said that the Committee's decisions concerning the extent of the reindeer herding area refer to categories 1 and 2.

The grouping can be described very briefly in the following way.

According to the current law, the whole province of Lapland is inside the reindeer herding area and is reported on our map as within grazing area 1. Most mountain Sami villages and all forest Sami villages have their year-round lands in this province.

We also assign the concession area in Norrbotten to category 1 even though all reindeer herding there is not conducted by Samis. We have taken the view that it is not part of our remit to comment on the disputes on land-use that occur between mountain and forest Sami villages on the one hand, and concession villages, on the other.

For the remainder of Norrbotten we have made the following grouping. An area 2 A, which follows the approximate line Niemisel – Gullträsk – Harads – Vittjärv – Niemisel, lies within the reindeer grazing area. Another area that cannot in our view be assigned to the reindeer grazing area with sufficient certainty and therefore belongs to Category 3 (area 3 A) is delimited by the approximate line Råneå – Niemisel – Vittjärv – Rosvik. Areas 2 B and 4 A consists of enclaves within area 3 A. Area 2 B – inside the reindeer grazing area – can be described as Kallaxheden (a moor) and its surroundings and area 4 A consists of an area that, as a result of a final, non-appealable judgment in 2002, is not burdened with a reindeer herding right. Further south, at the coast, is grazing area 2 C, the delimitation of the area is roughly Rosvik – Sikfors – Bergsviken – Jävre. The rest of the province of Norrbotten forms part of category 1, whose area extends along the coast between Jävre and Kåge.

As regards the interior of the province of Västerbotten rights under customary law are beyond dispute. In the view of the land-owners, the assessment of the area towards the coast is not altogether uncontroversial. We have considered that a line delimiting the inner parts (category 1) from the outer (category 2) can be drawn between Skellefteå – Boliden – Burträsk – Vindeln – Örträsk. Our view is thus that the whole of Västerbotten lies within the reindeer grazing area. It must, however, be pointed out that Area 5 A, which consists of the Bjurö peninsula, is the subject of ongoing legal proceedings and is therefore excluded from our assessment.

Large parts of Ångermanland have not only been affected by winter grazing in historic periods; this grazing has also gone on continuously until the present. Despite this rights under customary law are more or less questioned in large parts of the province. However, there is also an area in the north where these rights are beyond dispute. We have assigned this area to category 1 and reported it on the map in grazing area 1 A. This area also includes the parishes that belong to Jämtland County. On the other hand Nordmaling Municipality belongs to Västerbotten County, and in view of ongoing legal proceedings it is reported as category 5 B.

Otherwise, in moving through Ångermanland and into Jämtland we largely follow the map of the National Board of Physical Planning and Building from 1978 and the line on a map by Elof Huss (the Huss Line). This means that the major part of the province of Jämtland lies within the reindeer grazing area and that it shall be reported as category 1, since no dissenting view has been reported by land-owners concerning particular tracts. In the southeast part of Jämtland County, however, we have deviated from this line in certain areas because we have not been able to show that reindeer herding there is based on ninety-year prescription. We do not consider that we have sufficient evidence for a winter grazing right based on prescription from time immemorial south of our line either. There are some areas between our outer line and the line proposed by land-owners. These intermediate areas have been assigned to category 2 in accordance with the principles set out above. In Jämtland there is also an area round Lake Näkten that ought to belong to category 1. In addition, in Jämtland there is an area – 5 C – that is excluded on account of ongoing legal proceedings, namely the area at Klövsjö-Rätan. All year-round lands in the province of Jämtland obviously belong to category 1.

We have assigned the winter grazing lands in Berg Municipality in the province of Härjedalen to the reindeer grazing area, but have placed them in category 2 due to the lack of a sufficiently reliable investigation. We have assigned the winter grazing lands in the whole of Härjedalen Municipality, i.e. the remainder of the province of Härjedalen apart from the year-round lands defined by law, as well as certain areas in Älvdalen Municipality, to category 4 as a result of final, non-appealable judgments. Idre New Sami Village's winter grazing area belongs to category 2 and the Village's year-round lands belong to category 1 to the extent that they do not belong to category 4 as a result of the above judgment.

The inner boundary

The Boundary Delimitation Committee has also had the remit of identifying, in accordance with ILO Convention No 169, the land that the Sami occupy and use together with others.

As yet only a few countries have ratified ILO Convention No 169. The question of a possible Swedish ratification has been raised on several occasions. The main obstacle to Swedish accession to the Convention has been the question of indigenous peoples' right to land. The Convention requires that the rights of ownership and possession of the peoples concerned over the lands they traditionally occupy are recognised. In addition, measures shall be taken in appropriate cases to safeguard the right of the peoples concerned to use lands not exclusively occupied by them, but to which they have traditionally had access for their subsistence and traditional activities. The Convention also requires that governments shall take steps as necessary to identify the lands which the peoples concerned traditionally occupy, and to guarantee effective protection of their rights of ownership and possession.

Our analysis of the requirements set up in article 14 of the ILO Convention results in conclusions that differ in significant respects from those drawn by the previous ILO inquiry. We do, however, agree with the ILO Inquiry that the Convention does not require a formal ownership right in order for lands that are used by the indigenous people to be assigned to lands that it traditionally occupies. There is, however, a minimum level that the rights must reach to be applicable. We consider that this minimum level is not fulfilled by the reindeer herding right that the Sami have under rein-

deer husbandry legislation. This means that we do not share the view of the ILO Inquiry that all state-managed year-round land shall be classed as land possessed by the Sami under the Convention. In our view, which is based on the current law, there is no large continuous area to which the Sami have a right that is as strong as the right to which the Convention's requirements concerning rights of ownership and possession refer.

This does not mean that we want to rule out the possibility that there may be limited areas in the year-round lands, where the Sami's use is both sufficiently intensive and exclusive that they should be classed as Sami-possessed lands on Swedish accession to the Convention. It is appropriate for the Samis to be awarded a formal ownership right to this land following the identification of the land and a property formation procedure. This will give them a right to make use of the land that is independent of reindeer husbandry legislation.

We share the view of the ILO Inquiry that the outer boundary of the land that the Sami use together with others coincides with the outer boundary of the reindeer herding area.

What can be seen as a weakness in Swedish law in relation to the requirements of the Convention is that there is no alternative to the determination of questions concerning land rights by the courts. In chapter 14 we have outlined a proposal for such an alternative.

A Swedish investigation and mediation institute

In recent years there have been several cases concerning Sami land rights. In the instances where the courts have undertaken a substantial review, this review has been preceded by extremely protracted proceedings and the investigation and legal costs incurred by the parties in these cases have been considerable. In some instances, however, final, non-appealable court rulings have arisen without the court making any substantial determination in the case; in every instance the reason has been that the Sami side has not considered that it has the financial possibilities of contesting the action.

We believe that, through this investigation, we have fulfilled our remit of producing supporting information that can help to resolve future conflicts on the reindeer herding right, but we are well aware

that our pronouncements, which do not have legal force, have not been able to clear up existing uncertainties in a way that has not met with objections. This means that there is an evident risk that conflicts on land rights will also arise in the future.

The main source of these conflicts is unclear legislation, which gives the parties affected grounds for different views about the legal position. The design of the law is also to blame for the fact that conflict resolution requires extensive and costly investigations. The responsibility for legislation rests with the state. We therefore consider – like the ILO Inquiry – that the state should assume responsibility for the costs of these investigations. It is not satisfactory when a party refrains from a determination of his rights for financial reasons.

In a society based on the rule of law conflict resolution is ultimately the responsibility of independent courts. It is, however, usual in most contexts for determination by the courts to be preceded by an attempt to reach an agreed solution. But in the case of the reindeer herding right there appears to be limited potential for stable contractual solutions as an alternative to court decisions. This is largely to do with the fact that the legal regulation of reindeer husbandry originates from a period when the Sami were placed under state guardianship. The interests of the Sami were to be protected by special Swedish administrative officers and the county administrative boards, and this meant there was no need to regulate matters in agreements.

We consider that, in the first place, the conflicts on Sami land rights should be resolved through agreement between the parties. One important reason for this is that, in many respects, the legislation appears to be outdated and is not contributing to the satisfactory development of reindeer husbandry. The current law relates to historic conditions when both reindeer husbandry and the other industries that compete for land resources operated under completely different conditions from today. As a result, conflict resolution based strictly on the application of the current law does not always lead to a satisfactory and appropriate outcome for the parties. By disregarding legal considerations, an agreed solution can aim for what is appropriate and can thereby help to limit the need for a costly investigation of historical circumstances.

In other countries that have acceded to the ILO Convention or that are affected by rules in public international law on the rights of indigenous peoples, special investigation and mediation bodies have

been set up for conflicts on land rights. We consider that such a body should also be set up in Sweden. This is also important if Sweden is to accede to the Convention and meet its requirements.

It has not been part of the Committee's remit to put forward proposals on an investigation and mediation institute. We have therefore been content to point to the need for such an institute. However, in addition to this, we have stated that amendments in the areas of civil law and legal procedure are needed to enable such a body to help bring about stable contractual solutions.

Čoahkkáigeassu

Bargu

Guorahallabarggu váldodoaibma leamaš, eanemusat vuorkámaterialaid bokte, rádjjet makkár guovlluid sápmelaččat boazodoallulága mielde oažžut geavahit guohtoneanan golggotmánu rájis gitta cuođđumánnui (dálveláidumin). Dát oassi barggus lea namuhuvvon *olggut ráji* ohcan. Barggus leamaš nai eará bealli. Dat lea leamaš heivehallat daid tearpmaid mat lea nr 169 ILO (*International Labour Organisation*) konvenšuvnna 14 artihkalis ruođa diliide. Dát artihkal giedahallá eatnamiid mat árbevirolaččat gullet eamiálbmogiidda (*traditionally occupy*) ja maid sii árbevirolaččat geavahit ovttas earáiguin (*which they traditionally have access for their subsistence and traditional activities*). Daid guokte lágán eatnamiid mii leat namuhan *siskit rádjin*.

Min barggu máhtá oaidnit joatkkan ovdal dahkkon guorahallamii, namalassin n. g. ILO- guorahallamii man ovdalaš leanaherra Sven Heurgren jodihii. Dan guorahallama bargu lei suokkardit makkár doaimmat livčče dárbbaslaččat dasa ahte Ruotta máhtálii deavdit daid gáibádusaid maid soahpamuš nr 169 bidjá daiddá stáhtaide geat servet dasa (Ruotta ii leat dahkan dan ain). ILO- guorahallan buvttii ovdan árvalusas jagi 1999 (SOU 1999:25). Evttohusas árvaluvvui earret earáid ahte sierra rádjegeassinkommišuvnda vuodđuduvvo.

Juo álggus lea dárbu čilget ahte kommišuvnna bargu muhtin muddui lea rádjevuvvon. Danin ii gula min bargui evttohit láhkariעדadusaid, mii fertejit buktit árvalusaimet dálá rievttteortnega mielde. Dát buktá earret eará mielddis ahte mii leat gitta dain duopmustuolumearrádusain mat leamaš, ja maid ahte min cealkámušain mat gusket árvevirolaš eatnamiidda (sedvanemarker) ii leat formalalaš láhkavuoiבמי. Lea maid olggobealde min barggu dahkat ealahuspolitihkalaš veajahallamiid, dálá diliid vuodus,

boazoealáhusa ja eará ealáhusaid beroštumiid gaskkas ja min bargui ii gula boazodoalluriekti iige jearldat geas lea riekti geavahit dan.

Loahpas galgá maid lasihuvvot ahte dat áigi ja dat návccát mat mis leamaš čadahit dán barggu leamaš dat mii lea rádjen dán. Veadjá leat nu ahte jus čiekŋalebbo duktamat dahkkojit vassis guovlluin dalle máhttá dakkár máterialas gávdat duodastusaid dálveguohtumiidda. Dákkár gállduin, nugo duopmustuolugirjjid, áviisačállošiid, mii eat leat máhttán dahkat dutkamušaid. Veadjá maid nu ahte, jus mis livce leamaš gullevaš áššediedut, dalle máhtálii ráhkadit vuddoleabbo čielggadeami eará rievttisystemain go dan man mii leat geavahan, *goitge de lege ferenda*- oainnuin maid ferte váldit vuhtii go mearrida gokko olggut ja siskkit rádji lea. Muhto go dákkár čielggadeapmi ii leat dahkkon dán rádjái, duopmustuoluid mearradusaid bokte, dat ii dáidde máhttit leat vuodđun dakkár *de lege lata*- cealkámušaide mat gullet min bargui.

Historjjáláš eavttut

Boazodoallu ja servodaga rievdan

Jahkečudiid mielde lea boazodoallu rievdan siskit ja olggut váikkuheamiid dihte. Gitta 1700 jagiide ledje sámít Lappland guovllus meastá iešmearrideaddji. Čuovvuvaš jahkečudiid siste sin sajádat rievddai veahádahkan eanandoalu ja meahccedoalu laskama dihte. Norrbottena ja Västerbottena mearrarittuin ja Jämtlanddas ja Härjedalenis laskkai dan áiggi olmmošlohku sakka. 1700 jagiid gaskamuttus lea norrlandda oassi ruota albmogis vihtta proceantta ja jagi 1930, dalle go lei alimus, dat lei 13,3 proceantta. Muhto boazodoalli sámí albmotlohku ii stuorrun, dat bisánii 1800-jagiin ja njejai 1900 jagiin. Dađimielde šadde eanetlohku sápmelaččain ohcat dineža boazodoalu olggobealde.

Sámikultuvrra vuodđu álggu rájis lei bivdu ja guolásteapmi ja ovttá bearrášis eai lean go moadde lojes bohcco. 1600 jagiin rievddai servodat stuorit johtti boazodoallui main ealut ledje ealáhusa vuodđun. Guhká dát bargovuohki lei intensiivalaš čuohtenár bohccuin. 1800 loahpageažis ja 1900 álgojagiin idii ekstensiivalaš boazodoallu, ealut ledje stuorit ja reinnideapmi ii lean nu garas. Eiseváldit barge guhká dán ovdaneami vuostá, muhto nuppi máilbmesoadi maŋŋá árvoštallui dát vuohki doallat ealuid

lunddolaš ođasmahttin nugo dat mii eanandoalus čađahuvvui seamma áiggis.

Maŋemus golbmalogi jagi 1900 lea dát buktán mielddis stuorra lassáneami boazologuin, erenoamážit Jämtlandda ja Västerbottena leanain. Lassáneapmi leamaš goit vuollelis daid meriid maid eiseváldit leat dohkkehan. Ii leat goit veadjemeahtton ahte dát ovdáneapmi lea čuohcan gaskavuodaide boazodoalu ja eará servodaga gaskas. Nuppi bealde lea industriallaš meahccedoallu ihtán, johtolatvuogit rievdan, eanuid dulvadeamit, turismma j. n. a. čuohcan boazodoallui.

Nu guhka go siskkit Norrland lea geainnuid haga lea boazu ja geres áidna mátkkoštanmátolasvuohta. Stáhta anii danin ahte leai deatálaš sudjet sámiid ealáhusaid ja eastadit sámiid norgga beallái johtimis. Dán áigumuša lea ráđdehus ja riikkabeaivi doaláhan gitta ođđa áiggi rádjái. Earret eará lea dát boahtán oidnosii jagi 1886 boazoguohtonlágas ja dan lága maŋjelboahttiin. Sámiid vuhtiiváldin lea dattege vajálduvvon go leamaš stuorit miella doarjut eará ealáhusaid ovdaneami. Dát riiddut iešguđet ealáhusaid gaskkas leat dagahan máŋggaid imašlaš, muhtimin rasisttalaš oainnuid vuodul, eiseváldiid mearradusaid. Lea goitge deatálaš deattuhit ahte oktavuodat sámiid ja fásta orruid gaskkas eai álo leamaš diggeáššit. Dávjá, erenoamážit ovdalaš áiggiin, dát leat leamaš buorit oktasašbarggut.

Boazodoalu historjjálaš rájat

Boazodoalulágain leat muhton tearpmat maid duogáža ferte dovdat jus galgá ipmirdit. Deatálepmosat dain leat sánit nugo sámi vearrueatnamat (lappsattelanden), lappmarkrádji, gilvinrádji ja boazoguohtonvárit Jämtlandda leanas.

Sámi vearrueatnamat ledje guovllut maid sierra bearrášat nikte ealuideaset guohtumii gidđat, geasset ja čakčat. Dálvit ohce láidumiid olggobealde iežaset eatnamiid. Nu guhkás go historjjálaš gáldduin máhttá oaidnit giedáhalle rievttigeavaheamis ja eiseváldiid giedahallamiin, sámi vearrueatnamiid 1600 jagiin, dakkár vugiin mii leai seamma go ruotelaš vearrubuondoriid eatnamiid. 1600 jagiid loahpageažis ja 1700 jagiid vuosttaš lahkis eahpidišgodii ruvnu sihke vearrubuondoriid ja sápmelaččaid rievtti eatnamiiddaset. Gonagaslaš dáhkadusa bokte jagi 1789 sihkkarasttui buondoriid oamestanriekti dáidda. Dát ii dáhpuhuvvan sápmelaččaid rivttiin

sámi vearroeatnamiidda. Vel ovddosguvlui giedahalle dáid eatnamiid nugo ruvnaeanan. Sierra sámi vieru vuostá dát láigojuvvoje leanastivrrain ja eai šaddan, nugo ovdal, dohkkehuvvon duopmustuoluin. Dađistaga šattai olles systema sámi vearrueatnamiid hárrái siskkit deattu vuollái ja rievddai. Oktá sivva dása lei boazodoalu rievdan. Sierra sámi vearrueatnamat šadde ila gáržžit stuora boazoeaiggádiidda geat ihtegoahte 1800 jagiid loahpageažis. Jagi 1928 jávkkai sihke sámivearru ja sámi vearrueatnamat.

Lappmarkrádji Västerbottenis ja Norrbottenis gessui 1700 jágiid gaskkasmuttus. Vuosttaš ulbmil dainna lei movttidahttit eanandoalu koloniserema. Mearragáttiid buondoriid gilde guolásteamis čazadagain lappmarkeriin ja nu láhkái gilvalit dainguin sámiiguin ja oddadálolaččaiguin mat orro doppe. Oddadálolaččat mat orro lappmarkeriin besse eret muhton vearuin ja sis ii lean bággu čálihit iežaset soaldđáhin. Álggus eai vuordán ahte galge šaddat riiddut sápmelaččaiguin. Gonagalaš čállagis jagi 1749 deattuhuvvui ahte oddadálolaččain ii lean lohpi hehttet eará ealáhusaid, namalassin sámi ealáhusaid. Gonagalaš čállagiin lappmarkerráji birra eai gávdno njuolggádusat mat dadjet ahte dat livčče rádjín sámiid dálvejohtimiin. Praktiikkaš dat ii leat doaimman dakkáriin ge. Moanaid gállduin 1700 ja 1800 jágiin, ollusat dain girkolaš, duodastit ahte sámit dávjá johte mearragáttiid suohkaniidda, gitta Bottevíken mearrarittuide ja sulluide das olgolis. Gonagalaš čállagiin mat almmohuvve 1800 jagiid álgogeažis daddjo ahte buondoriin lei geatnegasvuohta gárdut iežaset suoidnevuorkkaid bohccuid vuostá. Dat doalai maid deaivasa mearragáttiid suohkaniin Västerbotten ja Norrbottena leanain ja Jämtlandda leanas. Dát čájeha ahte rádđehus doarjju sámiid rievtti guođuhit ealuideaset doppe dálvet. Sierra leanahearrat dahke mearrádusaid dan vuostá, muhto láhkageahččaleamiin čilgejedje ahte dain mearrádusain ii leat vuoibmi.

Jämtlanddas ja Härjedalenis ii gávdnon lappmark mas ledje nannejuvvon rájit nugo dain guovtti nuorttat leanain ledje. Muhto guorahallamat čájehit ahte Jämtlandda lappmarker lei dovddus tearbma. Guovlu lei duoddarat nuortan Frostvíkenis gitta oarjjás Härjedalenii.

Čuoldin (avvittring) mii dahkkui 1820 jagiin ruvna eatnamiin privat eatnamiidda čuojai garrasit sámiide dain lappmarkeriin guovlluin. Sámiin lei ovdalas rájis fridja guohtonrieki ruvna eatnamiin, muhto go dát dalle sakka gáržžiduvvo ihte ollu

váttisvuodat. Nu gohččon ”boazoguohtonvárit” mat 1840 jagi álggus sirrejuvvoje sámiid dárbbuide ledje guhkkin eret doarvái. 1800 jagiid loahpas geahččalii stáhta divvut bahámus vearrudaguid dainna ahte stáhta lonistii daid n.g. viiddiduvvon hemmaniid (utvidgningshemman). Dáinna lágiin viiddiduvvon ”boazoguohtonvárit” eai goassege lean jurddašuvvon gokčat sámiid dárbbuid dálveláidumiidda. Dát boahtá čielgasit ovdan guorahallamiin ja riikkabeaivvi áššemeannudeamis.

Gilvinrádji šattai dalle go riikkabeaivi jagi 1867 mearridii geassit gaskaboddasaš ráji lappmarken ”kultueeatnama ja duottareatnama gaskkas”. Eanan bajábealde dan ráji galggai prinsihpalaččat leat sámiid eanan masa ii galgan šat leat lohpi cegget ođđa dálolačča báikkiid. Golle mánga jagi ságastallat gokko rádji jur galggai gessot, earret eará mielddisbuvtti dát ahte gilvima viiddideapmi máhtii joatkit lappmarkeriid sisa ja ahte čilgehusat rádjelinjja birra vuosttaš boazodoallulágas šadde eahpčielgasat. Loahpalaččat mearriduvvui ráji báiki jagi 1890 ja čilgehus dan birra máhtii dahkkot dárkileabbon jagi 1898 boazodoallulágas. Dán čilgehusa, ja mañit lágaid mielde, lea sámiin lohpi orrut gilvinráji bajábealde Västerbottena ja Norrbottena leanas ja boazoguohtoneatnamiin Jämtlandda leanas ealuineasetguin birra jagi. Eanančuoldin dahkkui álggus Jämtlandda leanas. Eará nuortaleanain dat álggáhuvvui mañnil ja dahkkui njozebet. 1870 jagiid álggus dat álggii dahkkot eatnamiin lappmarkena bajábealde. Čuoldinnjuolggádus Västerbottena ja Norrbottena guovllu lappmarker eatnamiidda jagi 1873 šattai sámiide ášši mii rievdadit olu. Das daddjui ahte sámiin nuvttá leai lohpi niktet ruvna eatnamiid birra jagi boazoguohtomii. Privahta eatnamiin mat galge čuldojuvvot lappmarkeriin oázžu sámit, gáržžideamiid haga, dahkat dán dálveáiggi go boazo dušše borai jeahkaliid ja ii adnon leat vahágin eanandoallui iige meahccedoallui. Dát njuolggádus, ja dat sáhka mii leai arbevirolaš rievtti birra, šadde einnosteadjin vuosttaš boazodoalluláhki.

Arbevirolaš riekti nannejuvvo lágas

1870 jagii ledje baháš riiddut Härjedalenis sámiid rievtti alde doalvut bohccuideaset olggosbeallái boazoguohtunváriid. Riiddut šadde dovddosin miehtá riikka ”kulturracamuša” nama vuolde. Dán áiggi siste šattai čielggas ahte láhkačállimiin leai olles moivi.

Jagiid mielde ledje njuolggádusat mat ledje dáhkkon vajalduvvon dahje molsašuvvan njuolggádusain mat ledje ollásit nuppe guvlui. Dat mañit ledje dávjá báikkálaččat dahkkon iešgudet leanahearrain. Buorre ovdamearka dása lei mearrádus áidungeatnegašvuodas. Nugo stáhtaráđdi Nils Vult von Steyern deattuhii evttohusastis boazoguohtunláhkkii gávdnui stuorra dárbu ”ollislaš obbavuhtii” čohkket visot njuolggádusaid.

Dat lappkommitté mii namuhuvvui jagi 1882 dutkat ášši buvtii jagi 1883 árvalusas. Dat sisdoalai evttohusa min vuosttaš boazodoalluláhkkii. Dan vuosttaš paragrafe galggai leat:

Sámiin lea vuoigatvuohta, jus váldet vuhtii dan dieđihuvvun lága njuolggádusaid, orrut ealuinisguin eai dušše Västerbottena ja Norrbottena lappmarkeriin ja eatnamiin mat leat sidjiide várrejuvvon Jämtlandda leanas, muhto maid dain eará láidumiin gos sii dološ árbevieru mielde leat niktet, ja doppe niktet eatnamiid ja čáziid iežaset ja bohccuideaset birgemii. Privahta eatnamiin, mat leat olggobealde Norrbottena ja Västerbottena lappmarker guovlluid, dahje dain oasiin dain lappmarkeriin mat leat čuldojuvvon dahje mat galget čuldojuvvo gilvineatnamiin, oazžut sámit gullelaš eananeaiggáda dahje geavaheaddji ráđi haga, orrut dušše golggotmánu, skábmamánu, juovlamánu, guovvamánu, njukčamánu ja cuoŋománu, jus eai leš dakkár eatnamat mat čuoldimis leat bisson boazoláidumin, dahje jus heajos dálkket eastadit johtima.

Vaikko lei vuosteháhku dása, erenoamážit Jämtlandda leana áirasiid bealde, dohkkehuvvui goit evttohus riikkabeaivvis jagi 1886. Láhka lea mañnil rievdaduvvon máŋgga oasis jagiid 1898, 1928 ja 1971 boazodoallulágaid bokte. Njuolggádus árbevirolaš rievttis leat goit bisson, vaikko gielalaš hápmi lea rievdan. Lága teavsttas ii leat čilgejuvvon jur gokko árbevirolaš rievtti rájit jur leat. Visot lávdegottit geat dahke ovdabargguid lágaide dahke viiddes dutkamušaid čilgen dihte gokko livčče vejolaš ahte rájit jur leat. Dáin ovdabargguin gávdno viiddes diehtomáteriále čiekŋaleabbo čilget ášši man viiddis árbevirolaš riekti lea geografalaččat.

Historjjálaš gálddut

Bargočilgehusa mielde galgá rádjegeassinkommišuvdna barggustit dutkat daid gáldduid mat leat iešgudet eiseváldi hálddus. Go áššái gullet historjjálaš gazaldagat lea dutkan jodihuvvun dušše dakkár eiseváldiid vuorkkain mat eai šat gávdno, máŋga hávi dát leat oalle boarrásat. Dát vuorkkat lea eanaš oassái stáhtalaš vuorkáasahusain,

eanaš oassái Riksarkivet ja eanenárkiivain Östersunddas (Jämtlandda leana) ja Härnösanddas (eará Norrland guovlluid). Muhtin áššit leat goit vurkejuvvon odná doaibmi eiseváldiid ja ášahusaid luhtte.

Vuorkkát maid leamaš vejolaš geavahit leat oalle viidát. Amas daid sisa duššat lea vissis strategia ferten geavahuvvot. Mánnga sivaiddihte arkeologalaš dutkamat eai leat geavahuvvon. Deatálaš ágga dása leat dat ahte min guorahallan ii gula daidda áiggiide go bivdu ja guolásteapmi lea sámiid váldealáhus. Min bargui gullá dat áigi go stuorit eallujohtin šattai válde ealáhus, namalassin 1600 jagiin ovddosguvlui. Eará miellagiddevaš gálddudat maid mii leat ferten hilgut vánes áiggi dihte leat báikkálaš gáldugollosat nugo duopmigerijit, girkogirijit j.n.a.

Gálddudat mat leamaš deatálemosat guorahallamii leat leamaš ráddehusa ja guovddáš ášahusaid vuorkkát Riksarkivas. Dološ áiggi bealde máhtta namuhit Kungl. Maj:ts čállingotti, Kammarkollegia vuorkká ja Direktionens för Lappmarkens ecklesiastikverks vuorkká. Jagi 1840 departemeanttarievdadeami rájis ja ovddosguvlui leat departemeantta beavdegirijit ja konseljaáššebahporat ja lávdegottivuorkkat leamaš erenoamáš deatálaččat. Njealjenuppelohká lávdegotti lea eanet ja unnit giedahallan ášši man viidát boazoguohtoneatnamat leat. Lávdegottit leat vuolggahan báikkálaš guorahallamiid. Sii leat maid ráhkádan gárttaid mat leat vuoddu digitalalaš gártavuorkái. Dán lea rádjegeassinkommišuvdna dahkan almmulažžan Norrbottena leanastivrra ruovttusiiddus <http://www.bd.lst.se>. Guovllulaš vuorkkain leamaš deatálemosat dat mat leat duopmukapihtalis Härnösanddas, leanastivrrain, kronofogdiin, lappfogdiin ja eanandoallulávdegottis.

Vuorkámáaterialaid lassin leat dieđusge maid eará prentejuvvon gálddudat geavahuvvon. Sealvvimus dán oktavuodas leat dat almmolaš čállosat nugo riikkabeaivvi beavdegirijit, stáhta almmolaš guorahallamat (SOU ja dat mat ovdal leamaš) lánkačoakkáldagat j.n.a. Muhton mátkemuitalusain ja topografalaš čilgehusain doložis leamaš maid oalle stuorra árva.

Diedálaš ja eahpeámmatlaš girjjálašvuodas sámiid birra lea oalle viiddis. Ollusat dain leamaš ávkkálaččat, muhto lea čalbmái čuohti man ollu dain giedahallet oskkolaš, politihkalaš, juridihkalaš ja etnografalaš gazaldagaid ja man unnán leat beroštan ealáhusa eavttuid. Dát lea dagahan ahte rádjegeassinkommišuvvna bargu oalle guhkáš šaddan vuodđudutkan vuorkkaid gáldduin.

Gáldokritihkalaš gázaldagat

Rádjegeassinkommišuvnna barggus leat olu návččat bidjon dasa ahte čielggadit mainna lágiin iešgudetlágán vuodđudiedut leat bohtán áigái ja makkár duogáš dain lea. Dát leamaš dárbbalaš eaktu jus galgá máhttit árvoštallat gállduid árvvu ja ipmirdit oktavuodaid daid duohken. Dát dárkilis vuodđubargu ráhkada vuodu prinsihpalaš digaštallamii gáldokritihkalaš gázaldaldagaid birra mii gávdno 8 kapihtalis.

Muhton gáldokritihkalaš gázaldaldagaid berre buktit ovdán. Iešgudet diggemeannudeamiin mañemus áiggis leat ihtán gáibádusat ahte sámít, dávjá oalle dárkilit, galggaše čilget gos sii leat guođuhan ealuideaset dain 90 jagiin mat ledje ovdal jagi 1886 boazodoallulága. Lagat dutkamis gártet dákkar gáibádusat mádoheamit. Dákkar dárkilis čilgehus ii leat vejolaš go dalle ii gávdnon registreren sámiid johtimis. Maid ferte dahkat lea bargat vejolaš vieruiguin main leat máñga eavttu; vuodđolaš guorahallamat sámiid johtimiin mat dahkkoje jagi 1900 birrasis, luonddu eavttut, bohcco dábit, hárve duodastusat dan áiggis, čilgehusat historjjálaš vuorkkain ja retroaktiivalaš jearahallamat. Dasa lassin ferte váldit vuhtii daid vástadusat mat bohte gielddaid ja eiseváldiin guoskivaš guovlluin iešgudet láhkaevttohusaide. Dat addet muhtun muddui gova makkárin árvoštalle árbevirolaš guovllu geografalaš viidodaga.

Dadi bahábut gávdnojit maid váilevaš duodastusat dálveeatnamiid ektui vel 1900 jagiin. Jämtlandda leanas dahke gal eisevaldit buriid geahččaleamiid dasa ahte systematalaččat dokumenteret gokko dát ledje, muhto eará leanain eai sámít, eai eananeaiggádat eaige eisevaldit oaidnán dása dárbbu, dat orro leamaš danin go árbevirolaš riekti juo boazodoalulágaid bokte ja sami čearuid ortnega mielde dat leat nannejuvvon gitta Bottenvikena mearragáddái.

Guorahallan maid čuiggoda dan váttisvuhtii man oanehis maitu máhtta dagahit. Guovllut mat lea namuhuvvon leat dábálaš dálveláidumat leat dárkilis dutkamis čájehan leat dábálaččat muhton oanehis áiggi siste, ja dat áigi leamaš oanebut go ovdal lea vuordán. Dasa lassin ferte leat várrogas danin go oaidinvuohki lea rievdan áiggiid mielde ja sierra dieđiheadji persuvnnalaš oaidnu báidná dávja dieđuid.

Topográfalaš čilgehus dálveláidumiid dieđuin

Dát stuorra kapihtal čilge vuđđolaččat daid gáldudieduid mat lea dálveláidumiid birra iešguđet guovlluin ja áiggiin. Áigumuš leamaš, goit nu guhkás go vejolaš dakkár viiddes guvlui go olles boazodoalluguovllu, olahit seamma dárkilis dási go dat mat leamaš diggeproseassain. Dát lea diedusge dagahan stuorra teakstalániid. Muhto nuppi dáfus dat addá buoret ollislaš gova go dat materialat mat ihtet proseassain mat giedahallet eanet báikkálaččat rádjejuvvon guovlluid.

Dán máterialas lea mánggat boasttogeainnut. Gártaid ja eará áššebáhporiid vuoddu vuolgá dávja das go leanat leat juhkojuvvon. Dan fertede doallat čalmmis. Leanarájit leat odne olu sajiin earalágánat go ledje čuohti jagi áigi. Ja boazo diedusge ii dovdda dáid hálddahušlaš juohkimiid. Čilgehusas mii danin buori muddui leat geavahan daid dološ lappmarker vuodu juohkima vuodđun. Dat govahallet buorebut bohcco lunddolaš johtinminstariid.

Maid mii leat gávnahan dán viiddes dokumenteremis čilgejuvvo 11 kapihtalis. Mii guoská daid guokte gárta maidda čujuhit máhtá namuhit ahte riikaruhtadoalli Elov Huss gárta vuoddu lea viiddes guorahallan dálveláidumiin man son čadahii Jämtlandda leanas. Plánedoaimmahaga gárta jagi 1978 dahkkui fysihkalaš riikkaplánerema oktavuodas 1970 siste. Dat vuolgá jearahallamiin čearuin ja das maŋŋil guoskivaš eiseváldiid barggu bokte. Earret dás namuhuvvon gárttat gávdnojit máŋga mat leat miellagiddevaččat. Dain sáhtá deattuhit daid mat šadde boadusin dan jearahallanguorahallamis mii čadahuvvui jagiid 1912–1913 (gárta nr. 7.7.1 5), das oasálastte 211 sápmelačča boazodoalluguovllus.

Riekti doložis

Kapihtal 10 mii čilgejit movt mii oaidnit tearpma Riekti doložis. Mii vuolgat ahte das lea riekti mii odne doallá, nugo mii leat dulkun dan. Berre namuhit ahte dulkun lea šaddan váttisin go čilgejeaddji láhkaovdabarggut stuorra oassái váilut ja ahte riektigeavaheapmi ii baljo gávdno ge.

Riekti doložis lea sátni mas leat čiekŋalis ruohttasat historjjálaččat. 1800 jagiid loahpageaži rájis dat lea geavahuvvon dasa ahte dahkat boazodoaluriivtti dohkálažžan. Riekti doložis idii jordabalken nammasaš lágas jagi 1972, muhto sátni gávdno ain

boazodoallulágas. Boazodoalluriekti lea riekti mas lea suodji vuodduhálgas, dan duogáš lea guhkes áiggi ja earáin dohkkehuvvon geavaheapmi eatnamiin ja čáziin. Riekti doložis boazodoalluriektái lea mángga láhkái earalágán go Riekti doložis eará rivttiide. Mángga osiin váilu duodastus jus Riekti doložis lea geavahahtti go dán rievttibeali galgá geavahit boazodoalluriektái. Danin mii leat oaidnán ahte Riekti doložis boazodoalluriektái berre dulkut sierra rievtti áshussan, ja heivvolaš osiin berre dat dulkojuvvot seamma láhkái go dahkko jordabalken lága mielde.

Gazaldat man guhká geavaheapmi galgá leamaš ovdal go Riekti doložis doallá deaivasa ii leat lágain daddjon eará láhkái go nu ahte dat galgá leamaš geavaheamis nu guhká ahte ii oktage ealli olmmoš muite iige leat máttuin ge gullan goasse dat álggi. Láhkageavaheamis dán sisdoallu ii leat nannejuvvon. Mii leat oaidnán ahte čielggasvuoda dihte berre gávdnot áigemearri ja mii leat doktrina cealkámušaid mielde gávnahan ahte dát áigi lea 90 jagi. Jus boazodoallu ii leat jodus galgá seamme guhkes áigi gollat ovdal go dohkkehuvvon Riekti doloža riekti árvvoštallo leat jávkan.

Muhto jus Riekti doložis man vuoddu lea boazodoallu ii leat geargan áshuvvot de ášši lea earalágán.

Datte ii máhte váhtit intensiivalaš geavaheami mii lea Riekti doložii vuoddu viidát árvvoštallamis geavahuvvot boazodoalu rievtti dulkumis doloža riektái. Dat mii dan sadjái galgá mearridit lea dat mii boazodoalu govahallamis orru leat dohkálaš. Dasto ii galggá váldit vuhtii gaskaboddasaš bottut geavaheamis man leat dábálaččat go ferte vuordit jeahkala šaddama láidumiin dahje dan ahte muhton láidumat geavahuvvojit dušše dalle go leat goavvijagit. Váldu njuolggádussan mii leat árvvoštallan ahte go bistevaš boddu geavaheamis lea 30 jagi dat lea ággan das ahte Doloža riekti boatkana iige šat doala.

Go árvvoštallá jus Doloža riekti boazodoallui lea ilbman dalle galgá min dulkuma mielde váldit vuhtii dan geavaheami mii leamaš boarráseamos boazodoallulága rájis gitta dála beiviid rádjái. Dat bealli ahte tearbma Riekti doložis váldui eret jordabalken lágas ii galgga váikkuhit go geavaheamis Riekti doložis boazodoalu oktavuodas.

Boazodoalluriekti ii leat gitta movt eananjohkosat leat dahkkon. Go galgá čilget makkár guovlluin boazodoalluriekti doalla dalle ferte geahččat sátnái guovlu (*trakt*), tearbma man lea váttis čilget. Mii leat oaivildan ahte dat ferte sisdoallat viidát láiduma mat gokčēt bohcco dárbbu guohtut mánggalágán eatnamiin, dát lea gittá das makkár guohtun lea jagis jahkái.

Mii maid ságastallat mainna lágiin árvoštallat duodastusaid diggeáššiin gos lea sáhka boazodoalurievtti viidodagas. Go dábalaččat lea sáhka oalle boares diliid birra lea lunddolaš ahte njuolggu vihtanasdieđut eai gávndo ja ahte dat duodastusat mat gávndojit lea čálálaš hámis. Muhto máhtta maid čujuhit eará duodastusaide. Dávja lea nu ahte dat okto ja sierra eai leat doarvai, muhto oktasaččat dain sáhtta gártat oalle stuorra fápmu. Duodastangeatnegašvuohta lea dábalaččat das guhte čealká ahte ášši lea duohta. Mii guoská boazodoalluriektái dat buktá mielddis ahte sámiid bealis lea geatnegašvuohta buktit duodastusa. Vaikko ášši formalalaččat lea dákkár lea lunddolaš ahte duodastangeatnegašvuohta geavatlaččat sirdojuvvo nuppi beallái ja sápmelaččat nákket buktit nana duodastusaid.

Diggeáššiin mas lea áššin boazodoalurievttis leat sami čearut mat ovddastit sami beali. Min mielas galgá duopmu dakkár áššin árvoštallot doallat deaivasa olles boazodoalluservodahkii, dan vaikko áššis dušše oasálastán okta dahje moadde čearu. Eananeaiggádiid beali ovddasteaddji dakkár prosessas leat ovttaskas eananoamásteadjit. Lea goit dábalaš ahte eai visot guoskivaš eananoamásteadjit oasálaste proseassas. Dakkár dilis duopmustuolu mearrádus ii oačču formálalaš rievttefámu daidda geat eai leat oasálastán, muhto lunddolaččat dákkár bohtosis lea oalle nanu duodastusvuoibmi jus duopmustuollu lea dahkan duohta áššegeahččaleami.

Boazoealáhuslágaid mielde bissu boazodoalluriekti beroškeahhtá šiehtádusaid eananeaiggádiid ja boazoeaiggádiid gaskkas. Dáhpáhuvva goit ahte soahpámušat goabbát guoibmáskas gaskkas movt oktasaččat geavahit eatnamiid dahkkojit. Lea maid vejolaš ahte gávndo miella dahkat šiehtádusaid boazodoallurievttis mat leat olggobealde árbevirolaččat mearriduvvon boazodoalluguovllu dahje dakkár guovlluin gos lea eahpečielggas jus boazodoalluriekti lea doallelaš dahje ii. Kapihtal 10 loahpas mii čuoigguhit ahte dálá lágain ii leat sadji nanu šiehtadančovdosiidda.

Olggut rádji

Kapihtal 11 mii bukti ovdan oaivila láidumiid olggut rájis. Lea deatálaš geardduhit ahte min oaivil ii buvttu mielde rievttálaš fámu. Mearrádus rievttálaš fámus máhtta dušše oážžut duopmustuolu mearrádusa bokte, jus vassis láidumii gullá boazodoalluriekti dahje

ii. Datte dat ii buvttie mielddis ahte mii atnit barggumet árvvu haga. Mis leamaš ulbmil váldit oidnosii nu ollu dakkar materiala go vejolaš mii lea vuodđun mearrádussii gokko arbevirolaš riekti lea ja doaivut ahte dat maid mii leat gávnahan máhtta leat ávkin dasa ahte boahhte diggeprosessat buori muddui šattale dárbbášmeahttomat.

Daid gállduid maid mii leat geavahan mii leat viežžan vuorkkain, gárttain, almmolaš čállošii, diedalaš bargguin ja dieđuin maid mii leat ožžon sápmelaččain ja eananeaiggádiin. Daid dieđuid vuodđun, ja go leat váldán vuhtii daid princihpaid mat leamaš ovdalaš evttohusain, mii leat juohkán boazodoalluguovlluid moatti joavkkuide, namalassin

1. duodastuvvon guođuhanriekti
2. guođuhanriekti man eananeaiggádat eai ane leat duodastuvvon muhto mas min oainnus eanaš oassái lea jáhkkehatti guođuhanriekti
3. sámiid bealde čuočuhuvvon guođuhanriekti mii min mielas ii leat duodastuvvon ja mas guođuhanriekti dáidá leat váilevaš
4. guođuhanriekti lea váilevaš

Joavku daid lassin mii leat buktán ovdán guovlluid mat odne leat áššin duopmustuoluproseassain. Dakkár diggeguovllut leat, vuodđulágalaš sivaiddihte, váldon eret min árvvoštallamis.

Mii leat gártái bidjan maid leat gávnahan ja dat lea mielddosin evttohussii. Danin galgá daddjot ahte kommišuvnna mearrádus mii guoská boazodoalluguovllu viidodahkii gullá vuosttaš ja nuppi jovkui.

Guovlluid main eananeaiggádiid oainnus ii leat boazodoalluriekti mii leat bidjan nuppi jovkui, ja goalmmát jovkui mii leat bidjan eatnamiid main sámiid oainnus lea boazodoalluriekti. Oanehaččat máhtta govahallat juohkima čuočuvvaččat.

Olles Lappland landskap gullá dálá lágaid mielde boazodoalluguvlui, dat čilgejuvvo min gárttáš láidum 1 namas. Eanaš duottarčearuin ja visot vuovdečearuin leat birra- jagi- láidumat dán landskapas.

Vuosttaš jovkui mii leat bidjan maid koncessionsguovlluid Norrbottenis, dan vaikko dat boazodoallu mii doppe jodihuvvo ollislaččat ii leat sámiid hálddus. Mii leat oaivvildan ahte dat lea min barggu olggobealde buktit oainnuid daidda nákkuide

eanangeavaheamis mat leat jođus duottar- ja vuovdečearuid ja koncessiongilliid gaskkas.

Norrbottena eará osiide mii leat dahkan čuovvuváš juohkima. Boazodoalluguollu siste lea guovlu 2 A mii guorrá sullosaš linjja Niemisel– Gullträsk – Harads – Vittjärvi – Niemisel.

Eará guovlu mii min árvoštallamis ii leat doarvái jáhkkehatti ahte gullá boazodoalluguvlui ja gullá danin 3 jovkui (guovlu 3A). Dát lea rádjejuvvo sullosaš linjjain linje Råneå –Niemisel – Vittjärvi – Rosvik. Guovllut 2 B ja 4 B leat sullot guovllu 3 A siste. Guovllu 2 B máhtta čilget leat Kallax guolban ja eatnamat dan birra ja 4 A lea guovlu gos ii leat boazodoalluriekhti, duomu mielde mii dahkkui jagi 2002 ja mas lea lágalaš vuoibmi. Oarjelis mearragáttis lea guohtunguovlu 2 C, guovllu rájit leat sullii Rosvik – Sikfors – Bergsviken – Jävre. Loahppa oasis Norrbottena landskapas gullet 1 jovkui, dasa gullá guovlu mearragáttis Jävre ja Kåge gaskkas.

Västerbottena landskape siskkit osiin lea eahpitkeahhta nu ahte doppe lea árbevirolaš riekhti. Árvoštallan guovlluin lahka meara lea eananeiggádiid oainnu mielde digáštallanášši. Mii leat oaivvildan ahte linjja mii rádje siskkit osiid (joavku 1) olggut oasis vuostá (joavku 2) máhtta gessot Skellefteå – Boliden – Burträsk – Vindeln – Örtträsk gaskkas. Min oaidnu lea dasto ahte olles Västerbotten lea boazodoalluguovllu. Fuomášahtti dás lea goit ahte guovlu 5A, olles Bjurö njárga, lea eanan mii dál lea diggeáššin ja danin mii eat leat buktán dasa árvoštallama.

Ii dušše dolin, muhto maid odná beaivvi rádjái, leat stuorra oasis Ångermanlanddas čadat leamaš dálveláidumat. Dattege lea árbevirolaš riekhti eahpiduvvon eanaš osiin landskapas. Gávdno goit okta guovlu nuortan gos dát riekhti eahpitkeahhta gávdno. Dán mii leat bidjan vuosttaš jovkui ja gárttas merken dan guohtunguovlun 1 A. Guvlui gullet dat suohkanat mat gullet Jämtlandda leanii. Västerbottena leanii gullá fas Nordmaling gielda. Duopmustuolu proseassa dihte mii leat čilgen dan gullet 5 B jovkui.

Eará beliin mii dahkat nugo Planendoaimmahat dagai jagi 1978, mii guorrat Ångermanlandda čada Jämtlandii ja linjja gárttas man Elov Huss (Huss- linja) lea ráhkadan. Dát buktá mielddis ahte eanaš oasis Jämtlanddas lea boazodoalluguovlu ja ahte dat galgá čilgejuvvot leat gullelaš 1 jovkui. Erenoamaš guovlluide dás eananeiggádat eai leat buktán ovdan eará oainnuid.

Oarjjeslulit oasis Jämtlandda leanas mii muhtin báikkiin leat spiehkastan dán linjjas danin go mii eat leat máhtán dahkat jáhkkehahhtin áhte boazodoalu duogážis doppe lea 90 jahkasaš

vierru. Mii eat ane ahte leat doarvái duodastusat čuočuhit dálveguohtunrievtti Doloža rievtti vuodus mearrágáttis min linjja oarjjábealde. Leat moadde guovllu mat leat min olggut linjja ja dan linjja gaskkas man eananeaiggádat leat evttohan. Dáid gaskaguovlluid mii, namuhuvvon prinsihpaid mielde, leat bidjan nuppát jovkui. Jämtlanddas gávdno maid guovlu Nákten jávrri birra mii berre gullat vuosttaš jovkui. Viidásit lea Jämtlanddas guovlu – 5 C- Klövsjö- Rätan, mii lea eretváldon go doppe lea proseassa jođus. Muđuin gullet visot birra- jagi – eatnamat Jämtlandda landskapes diedusge vuosttaš jovkui.

Dálveláidumiid Berg gieiddas Härjedalen landskapas gullet boazodoalluguvlui, muhto go váilu doarvái luohttehahti guorahallan mii leat bidjan dan nuppi jovkui. Mii guoská dálveláidumiid olles Härjedalen landskapas, namalassin loahpa landskapas, earret daid eatnamiid mat lága bokte lea čilgejuvvon leat birra- jagi- eatnamat ja muhton guovllun Älvdalen gieiddas, mii leat duomuid dihte mat leat ožžon lágavuoimmi, ferten bidjat daid njealját jovkui. Idre odđa čearu dálveláidumat gullet nuppi jovkui ja čearu birra- jagi- eatnamat vuosttaš jovkui, jus dat diedihuvvon duomu dihte eai gulaš njealját jovkui.

Siskkit ráđji

Rádjegeassinkommišuvnna bargui lea maid gullan, ILO nr 169 soahpamuša njuolggádusaid mielde, identifiseret daid eatnamiid mat leat sámiid hálddus dahje maid sii geavahit ovttas earaiguin.

Leat dušše moadde stáhta mat dán ráđjái leat searvan ILO nr 169 soahpamušši. Gazaldat jus ruotta servvašii dasa leamaš áigequovdil mánga hávi. Dat mii easttádan ruota searvama soahpamušši leamaš erenoamážit gazaldat eamiálbmogiid riekti eatnamidda. Soahpamuš váhtá ahte guoskivaš álbmogiid oamastan- ja eaiggádušriehti daidda eatnamiidda mat sis árbevieru mielde leat dohkkehuvvo. Dasa lassin galget bijut doaimmahuvvot buriid vugiid mielde suddjet guoskivaš álbmogiid riekti niktet dakkár etnamiid main eai dušše sii oro, muhto maidda sii árbevieru mielde leat gullan ealáhusa ja árbevirolaš doaimmaid čadaheamis. Viidásit váhtá soahpamuš ahte ráđdehusat galget doaimmahit dábbašlaš bargguid dasa ahte identifiseret daid eatnamiid mat guoskivaš álbmogiin leat ja dáhkidit sihkkaris suoji sin oamastan- ja eaiggádušriehtái.

Min suokkardeamis daidda váhtámusaide man ILO- soahpamuš 14 artihkal bidjá mii gávnnaht ahte min ipmárdus dása deatálaš osiin lea iežálágán go dan man ovdalaš ILO- guorahallan gávnnaht.

Mii leat goit ovtta oaivilis ILO- guorahallamiin das ahte soahpamuš ii gáibit ahte formálalaš oamastanriekti eatnamiidda mat geavahuvvojit eamiálbmogiin lea seamma go dat eanan mii sis árbevieru mielde lea. Rivttiide mat galget leat fámus gávdno goit vuolimus rádjji. Mii oaivvildit ahte dát vuolimus rádjji ii leat ollášuvvan dainna ahte sámiin lea boazodoalluriekti boazodoallulágaid bokte. Dát buktá mielddis ahte mii eat leat seammá oainnus go ILO- guorahallan das ahte visot stáhtas hálddašuvvon birra- jagi- eatnamat galget árvoštallot leat sámiid oapmeeatnamat soahpamuša jelgii. Min mielas ii gávdno, dálá rievtti mielde, oktege oktasaš viidát eanan masa sámiin lea nu nanu riekki ahte deavdá soahpamuša váhtámuša oamastan- ja eaiggádušriektái

Go dát lea daddjon dat ii mearkkaš ahte eai gávdnoše dakkár unnit guovllut birra- jagi- eatnamiid siste gos sámiid geavaheapmi sihke lea doarvái intensiivalaš ja erenoamáš ahte dat eatnamat galggaše árvoštallut leat sámiid oapmi go ruotta servvašii soahpamuššii. Lea vuogas ahte sámit, maŋŋil go eatnamat lea identifijerejuvnon ja go daidda lea ráhkaduvvon fastigheta, oažžut formalalaš oamastanrievtti daidda. Dakko bokte sii oažžut niktet eatnamiid beroškeahtá boazodoallulágaid.

Máhtta árvoštallot leat váilevašvuohtan ruota rievttis, soahpamuša váhtámušaid ektui, ahte ii gávdno eará geaidnu čoavdit eananrievttálaš áššiid go duopmustuoluid bokte. 14 kapihtalis mii leat árvaladdan evttohusa dakkar vejolašvuhtii.

Ruota guorahallan- ja soabadanasahus

Maŋemus jagiid siste leamaš jodus mánga duopmustuoluášši sámi rivttid birra. Dalle go duopmustuolut leat dahkan áššigeahččaleami lea dan ovdal leamaš oalle guhkes meannudanáigi ja guorahallangolut ja duopmustuolugolut leamaš oalle stuorrát. Muhton áššiin leat duopmustuolut nannen duomuseaset geahččaleamiid haga, go na lea gártan dat lea álo leamaš danin go sámiid bealde eai leat atnán ahte sis leat ruđalaš vejolašvuođat duostildit ášši.

Mii jáhkkit ahte mii dan guorahallama bokte leat čadahan doaimmaid mat gulle min bargui, háhkat vuodu man veahki bokte

máhtta čovdit bohttevaš riiduáššid boazodoallurievtti alde, muhto mii diehtit bures ahte min cealkámušat, main ii leat lágalaš vuoibmi, eai eahpideamiid haga máhttet jávkadit daid eahpečielggasvuodaid mat gávdnjit. Danin lea ge bahá várra ahte maid boahpteáiggis ihtigoahtet riiddut eananrivvtiid alde.

Riidduid válduvuodđu vuolgá eahpečielga lágain. Dat addet guoskivaš beliide sierralágan oainnuid das ahte mii jur doallá deaivasa. Lágaid hápmi lea maid siválaš dasa ahte riidduid čovdin váhtá viiddes ja divrras guorahallamiid. Lágaid čállin gullá stáhttii. Danin mii oaivvildit- nugo ILO- guorahallan dahká- ahte stáhta galgá goasttidit guorahallamiid. Ii leat dohkkehahtti ahte nubbe bealli, ruđalaš sivaid dihte, ferte gielddit ahte su riekti geahččaluvo.

Rievttiservodagas lea loahpaloahpas bealátkeahptes duopmustuoluid doaibma čovdit riidduid. Eanaš oktavuodain lea goit dábálaš ahte ovdal go rievttis geahččaluvo ohcet soabadančovdosiid.

Mii guoská boazodollui leat vejolašvuodát nana šiehtadusčovdosiidda, duopmustuoluid mearrádusaid sadjin, gárzzit. Dát lea danin go boazoealáhusa rievttálaš njuolggádušat bohtet dan áiggis go sápmelaččat ledje stáhta hálddašeami vuolde. Sámiid beroštumiid galge lappfogdet ja leanastivrrat fuolahit ja danin ii gávdnon dárbu šiehtádusaid bokte mearridit daid.

Mii oaivvildit ahte sámiid eananvuoigatvuodát vuosttažettiin galget čovdojuvvot soabadeamiid bokte ovttasrádiid áššeoamasteaddjiiguin. Deatálaš ágga dása lea dat ahte lánkačállosat stuorra oassái leat boaresáigásaččat ja dat eai buvttet dohkálaš ovdaneami boazoealáhussii. Dálá rievttit bohtet dakkár historjjálaš dilis go boazoealáhus nugo eará ealáhusat mat gilvaledje eanenriggodagaid alde doibme eará diliid siste go odne. Riidduid čovdin mii garrasit čuovvu dálá rievtti danin ii atte bohtosa mii lea dohkkehahtti ja ávkkálaš goappáge beallái. Soabadančovdosa bokte ii dárbbas váldit vuhtii rievttálaš veajáhallamiid muhto máhtta geahččat mii lea ávkkálaš ja dalle unno dárbu bidjat johtui divrras guorahallamiid historjjálaš diliid birra.

Eará riikkaide mat leat searvan ILO- soahpámušši, dahje mat muđuin fertejit váldit vuhtii eamiálbmogiid rivvtiid, leat ásahan sierra organaid mat guorahallet ja soabádallet eananrivvtiid diggeáššiid. Mii oaivvildit ahte maid Ruttii galggalii dakkár orgána ásahuvvot. Dát lea deatálaš jus galgá searvat soahpámušši ja deavdit daid váhtámušaid maid dat sisdoallá.

Ii leat gullan kommišuvnna bargui buktit evttohusa guorahallan- ja soabadallanorganii. Danin mii leat bisánan dasa ahte čujuhit ahte dakkárii lea dárbu. Mii leat goitge cealkán ahte jus dakkár orgána galgá oasálastit nanu šiehtádusčovdosiid ráhkadeapmái dalle dat váhtá lánkarievdadeamiid sihke sivilrievttálaččat go prosessrievttálaččat.

1 Inledning

1.1 Samerna – ett ursprungsfolk i Sverige

Samerna är ett folk som genom sin egenskap av ursprunglig befolkning intar en särställning i Sverige. Riksdagen har erkänt samerna som ett ursprungsfolk. Samer finns också i andra länder på Nordkalotten, främst i de norra delarna av Norge, Finland samt på Kolahalvön i Ryssland.

Samerna har egna språk, egen kultur och eget näringsliv. Renskötselrätten är i Sverige förbehållen samerna. Detta monopol motiveras av att renskötselrätten anses vara av avgörande betydelse för bevarandet av den samiska kulturen.

1.2 Kort om rennäringen i Sverige

Renen är ett hjortdjur som lever i arktisk miljö samt i norra delarna av Skandinavien. Människan har tidigt utnyttjat renen som jaktbyte och hållit enstaka tämjda djur som dragdjur och för mjölkproduktion. Den renstam som finns i Sverige i dag är domesticerad.¹ Mycket av dess ursprungliga livsmönster finns emellertid kvar. Arten lever i hjordar. Ett särdrag hos renen är dess variation i kropps-funktion och näringsbehov. Under sommaren – då den bygger upp kroppens reserver med fett – lever den mest på gräs och örter som finns i fjällen, medan den på vintern håller sig till i huvudsak lav som växer i markerna ned mot kusten. Hjordarna flyttar således mellan sommar- och vinterbetesmarkerna. Under det att renen betar rör den sig över stora ytor för att hitta de växter som är mest lämpade som föda.

Rennäringen utövas av samerna med stöd av bestämmelserna i rennärlagslagen från 1971 (SFS 1971:437) jämte vissa andra lagar

---

¹ Vildren förekommer på skilda håll bl.a. i Norge.

och förordningar.² Renskötsel utövas av företag som är organiserade i samebyar. Samebyar är juridiska personer och har särskilt tilldelade betesområden. Renskötselområdet sträcker sig från Tretriks-röset i norr till Idre i söder och omfattar både privat och statlig mark.

Renskötseln utövas efter renens behov under olika tider av året genom att vissa marker – enkelt beskrivet de som är belägna inåt landet – får användas året runt, medan andra – belägna nedåt svenska kusten – endast är tillåtna att begagnas för renbete under vintertiden, den 1 oktober–30 april. De samebyar som flyttar från fjällområdet ned mot skogs- och kustlandet brukar benämnas fjällsamebyar. Vissa samebyar, skogssamebyar, brukar flytta efter samma mönster men då inom områden som inte är lika vidsträckta. I tidigare lagstiftning skilde man på skogs- och fjällsamebyar men nuvarande rennäringslag innehåller gemensamma bestämmelser för dessa typer av samebyar. En särskild form av renskötsel är den som bedrivs med tillstånd, koncession, inom vissa områden nedanför lappmarksgränsen i Norrbottens län. Koncessionsrenskötseln innebär att den som fått tillståndet och är medlem i sameby får driva renskötsel även med renar som ägs av andra, främst fastighetsägare inom koncessionsområdet.

För att det skall gå att förstå rennäringslagens bestämmelser om markanvändning bör man känna till vissa begrepp.

För att reglera förhållandet mellan å ena sidan kustbönder och å andra sidan nybyggare och lappar drogs *lappmarksgränsen* på 1750-talet. För att ytterligare avgränsa fjällbygden och de till odling tjänliga delarna av Västerbottens och Norrbottens lappmarksgränser fastställdes *odlingsgränsen* slutligt 1890. I Jämtlands län avsattes på 1840-talet *renbetesfjällen* till att begagnas som åretruntmarker. Mot slutet av 1800-talet köpte staten in ytterligare mark i Jämtlands län, mark som uppläts för att utvidga betesmarkerna. Samtidigt uppläts även viss mark i norra delen av dåvarande Kopparbergs län för renbete.

Enligt 3 § rennäringslagen indelas renskötselområdet i åretruntmarker respektive vinterbetesmarker.

Åretruntmarkerna utgörs av

- lappmarker ovanför odlingsgränsen

---

² Den första lagen om renbete som gällde för hela riket antogs 1886. Nya lagar trädde där-
efter i kraft 1898 och 1928.

- statligt ägda områden inom lappmarken, belägna nedanför odlingsgränsen eller sådana områden som vid utgången av juni 1992 tillhörde staten³
- lappmarker nedanför odlingsgränsen på mark där skogsrenskötsel bedrivits av ålder under våren, sommaren eller hösten och marken utgör kronomark eller utgör renbetesland
- renbetesfjällen i Jämtland
- områden i Jämtlands och Dalarnas län som särskilt upplåtits till renbete

Vinterbetesmarkerna består av

- övriga delar av lappmarkerna nedanför odlingsgränsen än de som utgör åretruntmarker
- trakter utanför lappmarkerna och renbetesfjällen där renskötsel av ålder bedrivits vissa tider av året.

Som har framgått bedrivs rennäringen över stora landområden; renskötselområdet utgör omkring en tredjedel av Sveriges yta. Rätten att bedriva renskötselrätt är en grundlagsskyddad civil rättighet på motsvarande sätt som äganderätt. På en och samma egendom kan bedrivas olika sorters näringar och verksamheter. Egenheten belastas således av rättigheter i olika skikt.

Renskötselrätten bygger ytterst på historiska förhållanden; den rättsliga grunden har i lag beskrivits som *urminnes hävd*. Samhället och näringslivet har genomgått stora förändringar sedan de första lagarna antogs men den huvudsakliga systematiken i denna lagstiftning är oförändrad. Rennäringslagen är således uppbyggd på ett sådant sätt att den stundtals avviker från gängse systematik inom rättsordningen. Konstruktionen gör att tillämpningssvårigheter kan uppstå i flera avseenden. En sådan svårighet är att det inte inom alla områden är fastslaget var renskötselrätten får bedrivas under vintertiden. Otydligheten har i flera fall gett upphov till tvister, som drivits till domstol av markägare som yrkat fastställelse att betesrätt inte föreligger på deras fastigheter. Dessa processer är mycket omfattande och rättegångskostnaderna uppgår därför till betydande belopp.⁴

---

³ Bestämmelsen syftar på ändringar av ägandet av den statliga marken i samband med Domänverkets bolagisering 1992. Dessa marker utgör således fortfarande åretruntmarker, även om de kommit i privata ägares händer.

⁴ Se avsnitt 10.5.15.

1.3 ILO:s konvention nr 169

ILO (International Labour Organisation) bildades 1919 som en del av Nationernas Förbund och uppgick i FN 1946. Numera är ILO ett av FN:s fackorgan med uppgift att genom konventioner och på annat sätt verka för grundläggande rättigheter på arbetsmarknaden, såsom föreningsfrihet. Inom ILO:s uppgifter ligger även att arbeta för att stärka ursprungsfolks rättigheter.

ILO har utarbetat två konventioner om ursprungsfolks rättigheter. Den första från 1957 var konvention nr 107 om skydd och integration av infödda och andra i stammar levande folkgrupper. Denna konvention – som inte tillträtts av Sverige – hade som målsättning, förutom att motverka diskriminering, även att främja ursprungsfolkens integration med majoritetsbefolkningen.

Den första konventionen blev föremål för kritik och ansågs inte uppfylla folkrättens krav på behandlingen av ursprungsfolk. Den efterträddes 1989 av konventionen nr 169 om ursprungsfolk och stamfolk i styrande länder som började gälla 1991. Den sistnämnda konventionen har tillträtts av 17 länder däribland Norge och Danmark. Sverige har emellertid inte ratificerat den.

1.4 ILO-utredningen – betänkandet 1999

Frågan om Sverige kan ratificera konventionen och vilka åtgärder som i sådant fall är nödvändiga har utretts av utredningen om ILO-konventionen nr 169 (Jo 1997:4) med f.d. landshövdingen Sven Heurgren som särskild utredare. Utredningen lämnade sitt betänkande i mars 1999 (SOU 1999:25). I betänkandet undersöks konventionen artikel för artikel. I många fall konstaterar utredaren att svenska bestämmelser redan uppfyller konventionens krav. I ett avseende föreligger emellertid betydande svårigheter. Det gäller de bestämmelser i konventionen som rör ursprungsfolkens markrättigheter enligt artikel 14. Artikeln klassificerar marker i två kategorier: mark som ursprungsfolken traditionellt bebor respektive mark som ursprungsfolken traditionellt nyttjar tillsammans med andra. Enligt artikeln skall äganderätt eller besittningsrätt erkännas till mark som ursprungsfolken bebor (innehar). För mark som traditionellt nyttjas tillsammans med andra skall åtgärder vidtas i lämpliga fall för att skydda de berörda folken.

Utredaren analyserade det svenska regelsystemet och kom fram till att rennäringslagens bestämmelser var förenliga med artikeln 14. Hans resonemang gick i huvudsak ut på att mark inom åretruntområdet som in i våra dagar varit i statlig ägo i vart fall kan anses vara mark som samerna traditionellt innehar. Annan mark inom åretruntmarkerna, liksom vinterbetesmarkerna, skulle enligt utredaren kunna vara mark som samerna traditionellt nyttjar tillsammans med andra. Vidare ansåg utredaren att det för att uppfylla konventionens krav på erkännande av markrättigheterna måste klarläggas vilken mark som omfattas av konventionens begrepp.

Utredaren angav vissa principer för hur klarläggandet av konventionens begrepp skulle ske. En sådan prövning borde enligt honom bygga på en grundlig och sakkunnig undersökning av samernas traditionella innehav och bruk av marken inom renskötseområdet. Vidare borde arbetet göras av ”en grupp experter med väldokumenterade kunskaper inom områdena juridik (fastighetsrätt), lantmäteri och rättshistoria” som kan göra sin bedömning mot bakgrund av arkivmaterial framför allt hos statliga myndigheter och arkivinstitutioner. Erfarenheter skulle kunna inhämtas från Norge rörande det arbete som där gjorts för att fastställa vilken mark som omfattas av konventionens tillämpning såvitt gällde artikeln 14.

Utredaren föreslog med hänvisning till denna redogörelse att en *gränsdragningskommission* skulle tillsättas för att identifiera de marker i Sverige som skulle kunna gå att hänföra till de olika kategorierna enligt artikel 14. Kommissionen skulle bestå av två grupper som skulle arbeta under fem år.

2 Gränsdragningskommissionens uppdrag

Gränsdragningskommissionens direktiv antogs vid regeringssammanträde den 24 januari 2002. Efter att ha redogjort för lagstiftning, historisk bakgrund m.m. sägs följande.

Kommissionens arbete skall syfta till att klarlägga inom vilka områden sådana vinterbetesmarker finns som avses i 3 § första stycket 2 rennäringslagen (1971:437). Undersökningen skall vidare syfta till att fastställa de områden som, med hänsyn till vad som anges i ILO:s konvention 169, skall betraktas som mark som samerna traditionellt innehar respektive traditionellt nyttjar tillsammans med andra.

Gränsdragningskommissionen skall göra sin bedömning på grundval av tillgängligt material hos myndigheter och domstolar. När det gäller den yttre gränsen för renskötseområdet skall undersökningen bidra till att klarlägga gränsen så att behovet av domstolsprocesser om rätt till vinterbetning för ren bortfaller eller i varje fall minimeras.

Erfarenheter bör inhämtas från Norge om det norska arbetet med gränsdragnings av renskötseområdet och problem i samband med det.

Uppdraget skall utföras efter samråd och dialog med berörda myndigheter och intresseorganisationer.

Utredningen har således två huvudsakliga uppgifter. Den ena uppgiften, att fastslå inom vilka områden som vinterbetesmarker finns, går ut på att finna en *yttre gräns*. Att överföra termerna i artikel 14 kan beskrivas som fastställandet av *inre gränser*. Utredningen har således haft till uppgift att undanröja de geografiska oklarheterna.

Direktiven i sin helhet bifogas betänkandet.

3 Utredningsarbetet

Som framgått skall utredningen försöka klarlägga inom vilka *områden* det finns vinterbetesmarker för ren. Såsom direktiven är formulerade har det alltså inte legat i utredningsuppdraget att undersöka om enskilda fastigheter belastas av renskötselrätt eller inte. Arbetet har också styrts av den tid och de resurser som stått till buds. Ett omfattande forskningsarbete på sätt som förutsatts i direktiven har lagts ned i bibliotek och myndighetsarkiv. Eftersom sedvanerätten grundar sig på historiska förhållanden är det naturligt att denna forskning till övervägande del bedrivits i numera upphörda statliga myndigheters arkiv som i enlighet med arkivlagens bestämmelser överlämnats till de existerande arkivmyndigheterna (Riksarkivet och landsarkiven). Det bör framhållas att slutsatserna när det gäller den yttre gränsen i viss mån är översiktliga. Ytterligare detaljstudier av vissa områden kan behöva göras. Sådana detaljstudier – rörande exempelvis domstols- och kyrkoarkiv – har denna utredning på grund av sina begränsade resurser saknat möjlighet att genomföra. Dessa omständigheter gör att slutsatserna när det gäller den yttre gränsen är schematiska.

Att arbetet inriktats på geografiska frågeställningar har, som framgår av den följande framställningen, givetvis inte inneburit att utredningen enbart ägnat sig åt att söka uppgifter om var renbete förekommit; för att rätt förstå materialet har ett betydande bakgrundsmaterial tagits fram. Även mer principiella frågor har berörts. Detta gäller särskilt arbetet när det gäller den inre gränsen. Förutsättningarna för den inre gränsdragningen har visserligen redan fastslagits av ILO-utredningen. I princip skall enligt denna den statliga marken inom åretruntmarkerna anses som traditionellt innehavd av samerna. Som vi kommer att utveckla i kapitel 12 kan betänkligheter resas mot denna slutsats. Utredningens resonemang kring den inre gränsen kommer i huvudsak enbart att vara av principiellt slag. Det är viktigt att understryka att Gränsdragnings-

kommissionen inte har till uppgift att föreslå lagstiftning. Vår uppgift har varit att klarlägga vissa omständigheter mot bakgrund av gällande rätt. Detta har inneburit att områden som berörs av laga kraftägande domar eller är föremål för domstols prövning inte är berörda av vårt arbete. De områden som är föremål för pågående domstolsprocesser – f.n. tre¹ – har vi således valt att lämna helt lämna utanför våra bedömningar. Detta förhållningssätt har vi ansett även följa av bestämmelsen i 11 kap 2 § regeringsformen som innehåller ett förbud för myndigheter att bestämma hur domstol skall besluta i enskilt fall som är under dess prövning. En annan sak är att det inte kan undvikas att visst material även innehåller uppgifter om tvistiga områden.

Vi har framställt en *karta*, som utgör bilaga till betänkandet. Syftet med kartan är att åskådliggöra slutsatserna.

Vi har också särskilt i det historiska materialet studerat kartor som innehåller uppgifter av intresse för oss. Dessa olika kartor finns i digitaliserad form tillgängliga på Internet.²

Löpande kontakter har hållits med berörda myndigheter. Kontakter har knutits med rättsvetenskapmän och historiker; bl.a. anordnades under hösten 2003 tillsammans med Umeå universitet ett seminarium med inbjudna föreläsare. Utredningen har också följt motsvarande arbete som skett i Norge genom Samerettsutvalget samt haft samråd med Jakt- och fiskerättsutredningen (Jo 2003:01).

Organisationer som är berörda av arbetet har haft experter som deltagit i utredningsarbetet. Kommissionen har vid besök samrått med flertalet samebyar samt med företrädare för jord- och skogsbruket i de berörda länen.

Betänkandet har disponerats på följande sätt. Avsnittet 4 innehåller en allmän beskrivning av samhället och renskötselns förändringar. I kapitel 5 beskrivs viktiga gränser och indelningar som funnits alltsedan 1700-talet och framåt. Kapitel 6 innehåller en beskrivning av processerna i samband med tillkomsten av renbeteslagarna. I kapitel 7 redovisar och analyserar vi de olika källor som innehåller uppgifter om de samiska betesområdenas geografiska utsträckning. I kapitel 8 samlar vi några källkritiska frågeställningar som det genomgångna källmaterialet givit anledning till. Kapitel 9 innehåller en detaljerad redovisning område för område av de historiska

---

¹ Bjuröhalvön, Normaling och Klövsjö/Rätan. Se avsnitt 10.5.15.

² Länken går att nå via Länsstyrelsens i Norrbottens hemsida <http://www.bd.lst.se/> Under avdelningen för rennäring finns kartorna under rubriken "Rennäringens historiska kartor".

källornas uppgifter om förekomsten av samiska vinterbeten inom hela renskötselområdet. I kapitel 10 tar vi upp en del viktiga frågor av rättslig och principiell art, främst betydelsen av att renskötselrätten grundas på urminnes hävd. I kapitel 11 redovisar vi våra slutsatser beträffande den yttre gränsen. Vår bedömning grundas på tidigare i betänkandet redovisat material och principer. I kapitel 12 anger vi hur vi ser på den inre gränsen. Kapitel 13 redovisar förhållanden i vissa andra länder. Kapitlet innehåller också en kort analys och jämförelse med förhållandena i Sverige. Betänkandet avslutas med kapitel 14 som innehåller ett förslag till utrednings- och medlingsinstitut. Som bilaga till betänkandet finns bl.a. en karta som översiktligt åskådliggör slutsatserna i kapitel 11 om den yttre gränsen.

Svenska språket har sedan medeltiden använt ordet *lapp* för att beskriva ”en individ tillhörande ett folk av annan ras än den skandinaviska befolkningen i allmänhet, vilket bebor de nordliga delarna av Sverge o. Norge jämte angränsande delar av Finland o. Ryssland o. varav en stor del idkar renskötsel o. för ett nomadiserande levnadsätt; i pl. om individer av detta folk utan hänsyn till kön” (Svenska Akademiens ordbok). Orden *lapp* och *same* har samma innebörd men under 1900-talets senare del har beteckningen *same* blivit den allmänt använda. Namnbruket i de historiska källorna och den tid de tillkom i har vi däremot inte velat eller kunnat ändra på. När det talats om *lappby* har vi t.ex. inte moderniserat det till *sameby*.

4 Rennäringens och samhällets förändringar

Man torde finna underligt, att den ena delen af Lappmarken är för den andra alldeles obekant. Men man måste besinna, att mellan Jämtlands Lappmark och de öfriga alls ingen samfärdsel finnes. Jämtland tillhörde ock fordom ett annat rike, och öfwer den ödsliga skogen höra wi inga nyheter från detta för oss främmande land. Hwad wi derifrån skola få höra, det går öfwer Hernösand eller Stockholm. Eljest gör man sig i allmänhet ett mycket oredigt begrepp om Lappmarken, då man anser den såsom en enda sammanhängande provins, och att allt som rör Lappmarken, rör hela Lappmarken. Jag har hört personer, som trott att Gelliware jernwerk skulle hafwa stort inflytande på landet i allmänhet och uphjelpa odlingen, och att hwad som i Lappmarken widdages, det borde i någon mån beräknas på bruksrörelsen. Men hela den del af Lappmarken, som lyder under Westerbottens län, har med Gelliware lika liten beröring som Småland eller Westergötland med Dannemora. Afståndet är fullt ut lika stort, och samfärdseln platt ingen. – Man känner i Åsele ej mera om Gelliware än om Spetsbergen – wäl mindre, ty om Spetsbergen kunna lapparne i Norge få höra något tal. – Men namnet Gelliware har allmogen i Åsele aldrig hört, så framt ej från Stockholm. Det är också från Åsele till Gelliware ungefär lika långt som från Stockholm till Ystad: åtminstone blir vägen längre, om man will göra en resa mellan de båda ställena. I Arjeplog har man aldrig hört talas om Karesuando, så att när min bror (Lars Levi Laestadius) skulle flytta dit, himlade sig Arjeplogs-lapparne deröfwer, nästan som öfwer en Blåkullafärd till werldens ända. Juckasjerwi, som dock är närmare beläget, har någon enda äldre person bland de nordligare Arjeplogs-lapparne hört ett dunkelt rykte om, under namn af Tjåkeris. Och likwäl ligger Arjeplog i medelpunkten af Lappmarken, så att derifrån åtminstone är närmare till någon af de ytterst belägna socknarna än mellan dessa inbördes.

Så beskrivs lappmarkerna 1831 av lappmarksmissionären Petrus Laestadius i hans berömda *Journal*¹. Orden är en påminnelse om hur stor och varierad denna landsdel är och hur svåra kommunikationsförhållandena en gång varit. Genom kartornas makt över tan-

---

¹ Petrus Laestadius, *Journal af Petrus Lästadius för första året af hans tjenstgöring såsom missionär i Lappmarken* (Stockholm 1831) utgåvan 1861 s. 123.

ken kan man annars lätt få föreställningen att Lappland var ett land med goda interna förbindelser. Så var det inte. Laestadius ansåg den människa vara djärv, på gränsen till dumdrigtig, som vågade sig på att färdas genom den obanade skogen från den ena lappmarken till den andra. Den säkra vägen var enligt honom att ta sig ned till kusten och följa den tills man nådde den älvdal som förde in i nästa lappmark. Varje lappmarks förbindelse med Bottenhavskusten var med andra ord mycket viktigare än den mellan de olika lappmarkerna.

Norrland är ett kulturellt och naturgeografiskt differentierat område. Det innefattar såväl ödliga och karga skogs- och fjälltrakter som bördiga bygder där jordbruk länge varit dominerande näring. De senare återfinns längs Bottenhavets kuster och i älvdalarnas nedre delar. I Västernorrlands och Gävleborgs län svänger bondebygden av mot väster och når i Jämtland och Härjedalen ända upp till fjällområdet. De medeltida socknarna och kyrkorna ger en god fingervisning om var de äldsta bondebygderna låg.

Gränsen mellan samer och bönder har aldrig varit skarp. Modern forskning tyder på att det under historisk tid funnits små grupper av samer i bondebygderna ända från Dalarna och norra Uppland i söder och till Norrbottens kustland i norr.² I Jämtlands läns västra delar ligger jordbruksbygden nära samernas betesområden, vilket orsakat många konflikter, särskilt i Härjedalen. Det är ett gammalt tvisteämne om samerna här skall betraktas som ett folk med rötter i förhistorien eller om det är ett folk som invandrat norrifrån och först på 1600–1700-talen nått de sydligaste fjällområdena.³ För frågan om sedvanerätten spelar det inte så stor roll om den ena eller den andra skolan har rätt. En fyrahundraårig historia i området är en tillräcklig kvalifikationstid för etableringen av sedvanerätt.

4.1 Befolkningsutvecklingen

Norrlands befolkning utgjorde 1750, då vi fick den första någorlunda tillförlitliga statistiken, endast 5,1 procent av den svenska befolkningen. Om man betänker den väldiga ytan inser man att det rörde sig om en ytterst glest befolkad region. Tillväxten var emellertid snabb under de följande två seklen. År 1930 hade Norrlands andel av landets befolkning vuxit till 13,3 procent. Därefter har den något minskat. År 1980 hade de fyra nordliga länens andel sjunkit

---

² Ingvar Svanberg, *Sockenlappar* (Uppsala 1981), *Hästlaktare och korgmakare* (Umeå 1999).

³ Inger Zachrisson (red), *Möten i gränsland* (Stockholm 1997).

till 10,9 procent. Räknat i antal individer ägde huvuddelen av tillväxten rum i kustlandsområdena och i Storsjöbygden i Jämtland. Urbaniseringen har varit lika påtaglig som i övriga Sverige. De norrländska städerna hade 1805 sammanlagt endast 7 257 invånare. I dag bor 888 000 invånare i städer och tätorter.⁴

I procent räknat var dock tillväxten allra snabbast i Norrlands inland. År 1750 var inlandet utomordentligt glest befolkat och så gott som uteslutande bebott av samer. Kolonisationen under de två följande århundradena innebar dramatiska förändringar. Genom ett antal kungliga beslut under 1600- och 1700-talen öppnades Lappland för bondekolonisation. Till en början framskred processen långsamt, men den tog fart på allvar i mitten av 1700-talet och accelererade sedan starkt under 1800-talet. Inlandets socknar förändrade snabbt karaktär. En socken som Vilhelmina hade 791 invånare år 1805. Därav var hälften, närmare bestämt 399, samer. År 1890 hade invånarantalet vuxit till 4 873 personer varav samerna endast utgjorde 546.⁵

Utvecklingen såg likadan ut i övriga socknar i Västerbottens och Norrbottens inland. Den medförde att den bofasta befolkningen kom att ta över inflytandet i lokala instanser som sockenstämma och ting. Även i Jämtlands och Härjedalens fjällområden kan man konstatera en långsammare befolkningstillväxt för samerna än för befolkningen i övrigt. Samerna i Jämtland och Härjedalen marginaliserades dessutom genom att särskilda lappförsamlingar, skilda från de territoriella församlingarna, bildades i mitten av 1700-talet och fortfor att existera fram till 1942.⁶

Minskningen av den renskötande befolkningen har fortsatt under 1900-talet. Enligt de beräkningar som gjordes av 1964 års rennäringsakkunniga uppgick antalet egentliga renskötare år 1880 till 1 169 personer. Räknar man in familjemedlemmar och arbetspersonal försörjdes vid den tiden 4 456 individer helt av renskötsel.

---

⁴ Knut Norborg, *Befolkningens fördelning och flyttningar i Sverige* (Lund 1980). *Emigrationsutredningen. Bilaga V* (Stockholm 1910) samt *Statistisk årsbok*.

⁵ *Emigrationsutredningen*, bil. 5. (Stockholm 1910). *Landshövdingens i Vb län femårsberättelse 1886–1890*, s. 9.

⁶ Denna process har för Jokkmokks del analyserats av Roger Kvist i *Rennomadismens dilemma. Det rennomadiska samhällets förändring i Tuorpon och Sirkas 1760–1860*. Akad.avh. (Umeå 1987) s. 22 ff. Enligt honom innebar andra hälften av 1700-talet en kraftig minskning av den renskötande befolkningen. Lars Thomassons *Om lapparna i Jämtland och Härjedalen. Folkmängden och dess förändringar under ett århundrade* (Uppsala 1956. Skriftserien Acta Lapponica 12) och Erik Bylunds, *Koloniseringen av Pite lappmark t.o.m. 1867*. Akad. avh. (Uppsala 1956. Skriftserien Geographica 30) ger samma bild av en i förhållande till den bofasta befolkningen starkt minskad andel.

År 1950 hade siffran sjunkit till 840 respektive 2 577.⁷ Enligt Statistisk årsbok hade antalet renföretagare och anställda år 2000 minskat till 523 (antalet familjemedlemmar saknas i den nyare statistiken).⁸ På många sätt påminner utvecklingen om den som under samma period ägt rum inom jordbruket.

Det finns inget som tyder på att de demografiska grundfaktorerna fertilitet och mortalitet varit nämnvärt annorlunda bland samer än bland bofasta. Befolkningsstillväxten har därför varit ganska likartad, men inte försörjningsmöjligheterna. De samer som inte längre fick sin utkomst av renskötseln måste söka sig till andra näringar. Många flyttade till Nordnorge där kustfiskerna och det framväxande jordbruket erbjöd bättre inkomstmöjligheter. Andra sökte tjänst som drängar och pigor, fiskare, sjömän m.m. vid den svenska kusten. Under 1800-talet blev många skogsarbetare eller industriarbetare. Ännu fler gick över till ett småskaligt jordbruk i inlandet, oftast i kombination med traditionella samiska näringar som jakt och fiske samt skötsel av ett fåtal renar som användes som transport- och slaktdjur.⁹ Under 1900-talet har samerna blivit alltmer integrerade i det svenska samhället och återfinns numera inom alla yrkeskategorier. Detta förhållande gör det svårt att med säkerhet avgöra vilka som kan räknas som samer men man har uppskattat antalet till omkring 20 000. I Norge finns det enligt en motsvarande statistik cirka 40 000 samer, men av dem är de renskötande samerna en mycket liten del.

4.2 Renantalet

Storleken på samernas reninnehav har alltid varit ett omdebatterat ämne. Den första officiella renräkningen ägde rum 1911 och följdes fram till 1970 av flera andra, i princip med fem års mellanrum. De

⁷ *Rennäringen i Sverige*. SOU 1968:16 s.44.

⁸ *Statistisk årsbok* 1976 och 2000. *Jordbruksstatistisk årsbok*. Statistiska meddelanden, serie J.

⁹ Erik Bylund a.a. 1956, Filip Hultblad, *Övergång från nomadism till agrar bosättning i Jokkmokks socken*. Akad. avh (Uppsala 1968. Meddelanden från Uppsala universitets geografiska institution ser. A. Nr 230), *Utredningar angående lappförhållanden inom Västerbottens län* 1913 av C. Österberg, H. Jonasson och E. Bergström. Del I. Stencil i Utredningar ang lappförhållanden 1909–1913 (YK 5441 RA) vol.1. Finns även i Lappfogden i Vb län arkiv vol. Ö: 4–5 (HLA) samt länsmuseets i Norrbottens län arkiv. *Utredningar angående inbysningslägenheter ovan odlingsgränsen inom Västerbottens län...1914* av A. Montell, E. Bergström, C. Österberg och J.O. Holm. Renbetesdelegerade 1913 (YK 1766 RA) vol.36. *Utredningar angående inbysningslägenheter inom Arjeplovs socken i Norrbottens län 1915 (?)* av A. Montell, E. Bergström, O. Olofsson, E. Lidström i (dito) vol. 34. *Utredningar ang. inbysningslägenheter ovan odlingsgränsen i Jokkmokks och Gällivare sockenar...1915* av A. Montell och C. Österberg (dito) vol. 35.

genomfördes enligt gemensamma regler under ledning av lappfogden, som i sin tur hade hjälp av lapptillsyningsmännen och lappbyarnas ordningsmän. Att inlämna medvetet falska uppgifter var straffbelagt.

En utbredd uppfattning har varit att renantalet beräknats i underkant, men i vilken omfattning det i så fall skett är svårt att uppskatta. Ständigt återkommande klagomål på för höga renantal skulle kunna vara skäl för samerna att försöka ange lägre renantal än de faktiska. Själva genomförandet av renräkningarna spelar också en roll. Det är inte säkert att de genomförts med samma grundlighet överallt och väderleksförhållandena under dåliga betesår, då renarna ofta spred sig över stora områden, kan ha försvårat genomförandet.

En annan osäkerhetsfaktor är vilka renar som räknats. I den första renräkningen inräknades exempelvis inte de många skogsrenarna i Tornedalen. I vad mån man alltid räknat in skötesrenarna är också osäkert. En annan osäkerhetsfaktor, även i sen tid, är hur man räknat årskalvarna. När det gäller högsta renantal enligt samebyarnas byordningar inberäknades inte dessa. Det kan ha varit så även när det gällde renräkningarna. I andra fall har man varit osäker på vilka årskalvar som skulle räknas. Länsstyrelsen i Västerbottens län har påpekat att det är skillnad på om man räknar de kalvar som föddes föregående vår och de som föddes innevarande år. Beroende på hur man tolkat begreppet kan uppgifterna om renantalet under ett år förändras upp till ca 30 procent.

En grundläggande förändring ägde rum i och med 1971 års rennärlingslag som avskaffade de officiella renräkningarna. De ersattes av årliga renlängder som skulle fastställas av bystämman. Till skillnad från tidigare kunde renräkningarna därefter i princip utföras utan myndighets medverkan. Länsstyrelsernas rennärlingsavdelningar har dock fortfarande befogenhet att göra kontroller och har i varierande utsträckning också gjort sådana.

Den nya lagstiftningen medförde att man i större grad än tidigare förlitade sig på de enskilda renägarnas uppgifter. 1979 års rennärlingskommitté menade dessutom att allt färre samebyar genomförde de årliga renräkningarna och att vissa av dem helt upphört. En växande kritik hördes från markägarna och markägarorganisationerna över samebyarnas bristande ansvarstagande.¹⁰ Även om kritiken kan ha fog för sig kan man inte bortse från att kvaliteten i

¹⁰ Eivind Torp, "Högsta tillåtna renantal", *Förvaltningsrättslig tidskrift* 2005 nr 3 s. 341 ff. *Rennäringens ekonomi* SOU 1983:67 s. 144.

renräkningarna kan ha börjat sjunka redan tidigare. Länsstyrelsen i Västerbottens län har för utredningen uppgett att de sista regelrätta renräkningarna i detta län genomfördes i mitten av 1950-talet. Rennäringssakkunniga 1964 underströk i sitt betänkande de många osäkerhetsfaktorer som förelåg och redovisade ett skattat renantal som låg väsentligt över det som renlängder och renräkningar visade.¹¹

Frågan om renstatistikens tillförlitlighet och jämförbarhet över tid kräver förmodligen en omfattande utredning som det inte finns utrymme för här. Nedanstående tabell bygger på en sammanställning av siffrorna enligt renräkningarna 1911–1964 gjord av docent Patrik Lantto, kompletterad med uppgifter ur 1895 års lappkommittés betänkande och fr.o.m. 1970 ur den officiella jordbruksstatistiken. Siffrorna från 1895 års lappkommitté har sannolikt samlats in från kronofogdar och länsmän och får betraktas som osäkrare än renräkningarnas. Eftersom de inte avviker på ett iögonfallande sätt från senare uppgifter har de ändå tagits med.¹²

Tabell 4.1 Antalet renar i Sverige 1880–2000

År	Norrbottens län	Västerbottens län	Jämtlands län	Totalt
1880	194.150	29.360	32.375	255.885
1895	193.694	40.245	35.387	269.327
1911	170.708	77.064	26.823	274.595
1921	116.979	28.509	16.089	161.577
1925	192.578	32.316	13.361	238.255
1928	176.455	31.026	17.161	224.642
1931	225.529	32.572	23.146	281.247
1934	191.377	32.572	27.670	251.619
1937	107.489	44.121	20.279	171.889
1940	104.955	30.972	20.471	156.398
1944	114.073	32.087	21.077	167.237
1947	123.610	26.394	19.880	169.884
1951	167.257	24.825	25.975	218.057
1955	196.907	26.094	26.597	249.598
1959	148.061	34.358	24.929	207.348
1961	151.670	34.616	23.824	210.110
1964	147.718	30.073	23.537	201.328
1970	109.600	27.600	29.000	166.200
1980	141.000	38.500	34.500	214.000
1985	182.200	50.600	42.200	275.000
1989	198.000	50.700	39.100	287.800
1994	164.142	61.200	54.457	279.869
2000	122.124	54.231	44.809	221.164

Anm. Kursiverad stil anger att det inte rör sig om renräkning utan om uppgifter från kronobetjäningen.

¹¹ SOU 1968: 16 s. 286 f.

¹² Patrik Lantto, *Tiden börjar på nytt. En analys av samernas etnopolitiska mobilisering i Sverige 1900–1950* Akad. avh. (Umeå 2000. Skriftserien Kulturens frontlinjer nr 32) s. 427, 1882 och 1895 års lappkommittéers betänkanden, Statistisk årsbok 1976 och 2000. *Jordbruksstatistisk årsbok; Statistiska meddelanden serie J.*

Tabellen innehåller, sina brister till trots, en del värdefull information. Den belyser bl.a. hur renantalet växlar över tid. Biologer brukar hävda att detta sammanhänger med cykliska förlopp med toppar och dalar ungefär vart trettionde år. Det är möjligt att en sådan faktor finns, men den är inte särskilt tydlig i statistiken. Väderleksförhållandena har nog spelat en större roll. Det historiska källmaterialet är rikt på rapporter om svåra betesår då stora delar av renhjordarna gick under. Växlingarna har dock inte alltid varit synkrona mellan länen. Ett katastrofalt renbetesår i Norrbotten behöver inte ha varit det också i Jämtland.

Det överlägset största renantalet har alltid funnits i Norrbottens län och växlingarna där får därför ett stort genomslag i den totala statistiken. Ett påfallande förhållande är att renantalet, efter tabellen att döma, kraftigt ökade under 1900-talets tre sista decennier i Jämtlands och Västerbottens län. Detta har inte på samma sätt varit fallet i Norrbottens län. Den kraftiga tillväxten i de två sydliga länen har sina särskilda förklaringar.

Renantalet i samebyarna fastställdes i de byordningar som antogs 1946.¹³ För Västerbottens län gällde ett högsta sammanlagt renantal på 49 800 renar, årskalvarna ej inräknade. Siffran låg väsentligt över vad samerna innehade vid den tiden, och några samer betvivlade också att man någonsin skulle nå upp till så höga nivåer. I sina grunddrag gäller de västerbottniska byordningarna fortfarande, även om de inbördes storleksförhållandena mellan samebyarna har ändrats. Rennäringssakkunniga 1964 redovisade ett renantal 1965 på 27 000 renar, ett uppskattat verkligt renantal 1966 på 38 000 och ett föreslaget normalt renantal på 42 000 renar. Länsstyrelsen i länet har för utredningen redovisat en statistik som visar det årliga renantalet enligt renlängderna under åren 1980–2003. Den visar att samebyarna under perioden legat både över och under renantalet enligt byordningarna. Genomsnittet var 51 770 renar. I dag ligger det under. Det som framför allt dragit upp genomsnittet är några år i mitten av 1990-talet, då antalet låg omkring 10 000 över högsta tillåtna renantalet. Den högsta noteringen var den ovan i tabellen redovisade siffran från 1994 (61 200 renar).

Situationen i Jämtlands län är lite annorlunda. Enligt den för samebyarna i länet gemensamma byordningen från år 1946 beräknades länets betesområden vara tillräckliga för "ett normalt antal" på 26 000 renar, årskalvarna ej inräknade. Att observera är att

¹³ Västerbottens läns allmänna kungörelser, landskansliet nr 93 – 99 den 25 maj 1946, Jämtlands läns allmänna kungörelser nr 161 den 10 december 1946.

byordningen genom sin formulering ”normalt antal renar” inte, som i motsvarigheterna för Västerbottens län, angav någon övre gräns. Detsamma gällde i länsstyrelsens resolution den 27 december 1962 där byordningen för lappfogdarna justerades med hänsyn till sammanslagningen av Tranris och Handölsdalens lappbyar.

Enligt den nya rennärlagen blev det efter 1971 lantbruksnämnderna i stället för länsstyrelserna som skulle bestämma indelningen i byområden och fastställa högsta renantal (7, 15 och 66–68 §§). Om årskalvarna skulle inräknas eller inte anges inte i lagen, men enligt uppgift har så varit fallet. Lantbruksnämnden i Jämtlands län fattade i sin rennärlsdelegation den 19 september 1973 beslut i frågan. Enligt detta skulle ”det praktiskt optimala renantalet” i länets samebyar vara 47 100 renar.

Bakom beslutet om denna kraftiga höjning jämfört med byordningarna låg tidens rennärlpolitiska diskussioner. Renbetesmarksutredningen hade i sitt betänkande 1966 beräknat att renantalet i länet skulle kunna höjas till 37 000 renar. På lantbruksnämndens uppdrag genomfördes i början på 1970-talet en betesinventering genom statsagronomen, senare professorn i ekologisk miljövärd vid Lantbrukshögskolan, Eliel Steen. Den utmynnade i beräkningar av ”biologiskt optimala renantal” för de olika samebyarna i Jämtlands län. Enligt dessa fanns det ett biologiskt optimalt betesutrymme i länet för 59 500 renar (se vidare avsnitt 7.6.8.4). Utredningen sändes på remiss till de olika samebyarna och diskuterades vid sammanträden med samerna inför lantbruksnämndens ”förste konsulent i lappväsendet” (tidigare lappfogden), Iwan Lundberg. Vid dessa sammanträden sänktes det av Steen beräknade ”biologiskt optimala” antalet med drygt 10 000 renar till 47 100 (årskalvarna inräknade). Detta betecknades som det ”praktiskt optimala” renantalet.¹⁴ Lantbruksnämnden och, efter att denna myndighet upphört, länsstyrelsen har senare höjt det tillåtna antalet renar med några tusen.¹⁵

Som framgår av redogörelsen ligger den kraftiga ökningen av renantalet i Västerbottens och Jämtlands län i huvudsak inom de av statsmakterna godkända ramarna. I mitten av 1990-talet överstegs visserligen den övre gränsen kraftigt i båda länen, men detta hade sin bakgrund i att båda länen drabbades hårt av Tjernobyk Katastro-

¹⁴ Eliel Steen, *Renbetestaxeringar i Jämtlands län för bestämning av biologiskt optimala renantal*, Stencil från Institutionen för växtodling i Uppsala 1972. Utredningen jämte kopior av nämnda byordningar och beslut ingår i lantbruksnämndens i Jämtlands län arkiv serie F 14 EA (numera i Länsstyrelsens i Jämtlands län arkiv).

¹⁵ Uppgift lämnad 2005 av Bengt Ekendal vid Länsstyrelsen i Jämtlands län.

fen som under några år gjorde renslakt nästan omöjlig. Katastrofskadeskydd och nödfodring, som i likhet med vad fallet var inom jordbruket kom renskötseln till del efter 1971, gjorde att samerna trots detta ekonomiskt kunde klara krisen.¹⁶ Efter 1990-talets mitt har renantalet sänkts och i stort sett hållit sig inom de av myndigheterna fastställda ramarna. Det hindrar inte att ökningen är en realitet och att frågan kan ställas om den medfört ett ianspråktagande av nya markområden för renbete. En av utredningens huvuduppgifter är att belysa denna fråga.

Att renantalet i Norrbottens län inte ökat i samma utsträckning som i övriga län kan ha flera förklaringar. En är att renskötseln där präglas av mindre företag och att egenuttaget av slaktrenar, som inte kommer med i statistiken, är större hos dessa än i Jämtlands och Västerbottens län. Av det totala renantalet finns ungefär en sjundedel inom skogsrenskötseln och en knapp tiondedel inom koncessionsrenskötseln. Båda dessa renskötselformer är koncentrerade till Norrbottens län och det inverkar på statistiken (endast Malå skogssameby i Västerbotten ligger utanför länet). Periodvis har det också rått trängsel på vinterbetesområdena, vilket kan ha förhindrat kraftiga ökningar av renantalet.

Det bör noteras att renantalet över tid inte behöver ha utvecklats parallellt i de olika samebyarna. I lappfogdens i Västerbottens län arkiv finns årsstatistik för länets samebyar 1910 – 1965. Den visar på avsevärda inbördes förändringar under dessa år. 1911 var exempelvis Vilhelmina norra den största samebyn i länet, 1965 var den den minsta.¹⁷ Det har inte funnits möjligheter att inom utredningens tidsram undersöka om renantalet inom enskilda samebyar ökat mer än de fastlagda ramarna medgett och hur det påverkat markutnyttjandet.

4.3 Renskötselns förändringar

4.3.1 Från fångstkultur till rennomadism

Den samiska nomadismen har utvecklat sig ur fångst- och samlarkulturens kringflyttande levnadssätt, inte ur herdefolkens liv. Det ger den en speciell karaktär. Sina huvudvisten lade samerna i äldre tid alltid invid fiskrika vattendrag och goda jaktplatser. Konkurrensen

---

¹⁶ Synpunkter lämnade av Thord Konstenius, Jordbruksverket, 2005.

¹⁷ Lappfogden i Vb län vol. DI: 7 (HLA).

om dessa platser har ända in i sen tid varit hård. Även nybyggarna var i hög grad beroende av dessa näringsfång. De och deras efterföljare kom inte sällan att tränga ut samerna från deras bästa fångstplatser. För många samer var förlusten av fiske- och jaktmarker väl så stor som den som orsakades av det expanderande jordbruket och skogsbruket.¹⁸

Ursprungligen var renen för samerna endast ett jaktobjekt bland andra. Efterhand utvecklade det sig emellertid en småskalig rennomadism med tamrenar. Somliga forskare menar att det skedde så tidigt som under årtusendet före Kristi födelse, andra att det ägde rum under medeltiden. Hjordarna var små och omfattade bara något tiotal djur. Med dem flyttade samerna runt efter årstidernas växlingar inom relativt begränsade områden.

Fortfarande var dock jakt och fiske huvudnäringar. Under medeltid och långt in på 1500-talet var handeln med pälsar mycket inkomstbringande för samerna. Deras välstånd orsakade, tycker man sig ha funnit, en snabb befolkningsökning som ansträngde de gemensamma resurserna. När pälshandelns betydelse började minska på 1500-talet, och Gustav Vasa och hans söner samtidigt införde betungande skatter, ledde det till en utarmning av samerna, omvittnad av många i samtiden.¹⁹

Situationen krävde förändringar. En sådan var att samerna började tillämpa nya driftsformer. En nomadism växte fram som byggde på sommarflyttningar till fjällen och den norska kusten i väster och vinterflyttningar till skogslandet i öster. Därigenom kunde man utnyttja de ymniga sommarbetena i väster och de rika vinterbetena i skogslanden i öster. Förändringen var säkert ekonomiskt rationell. En majoritet av samer övergick till de nya metoderna. Fjällappbyarnas form anpassades efter dem. De blev långsmala i stället för rundade som tidigare. Den nya driftsformen ledde till utslagning av fattigare samer och en större konkurrens om markerna. Skogssamerna sattes under hård press. Enligt Hülphers (1779) fanns det på hans tid skogssamer ända nere i Anundsjö och Tåsjö socknar i Ångermanland. De liksom skogssamerna i större delen av nuvarande Västerbottens län trängdes ut i början av 1800-

---

¹⁸ Jakten och fiskets stora betydelse för nybyggarna framgår mycket tydligt av utgåvan av O.P. Petterssons *Nybyggares dagliga leverne* (Borås 1999) som bygger på många års forskning i Vilhelmina socken.

¹⁹ Lennart Lundmark, *Uppbörd, utarmning, utveckling: det samiska fångstsamhällets övergång till rennomadism i Lule lappmark*. Akad. avh. (Lund 1982).

talet.²⁰ Kvar är i dag endast ett område med skogssamer i norra Västerbottens samt i Norrbottens län.

Av många beskrivningar kan man få intrycket, att skogssamerna var stationära på sina land medan det endast var fjällsamer som företog långväga vinterflyttningar. Renen måste söka sig vinterföda där den finns och den fanns långtifrån alltid inom det egna lappskattelandet. Detsamma har gällt renarna på skattefjällen i Jämtland och Härjedalen. Gränsen mellan det man kallar helnomader och halvnomader var och är flytande. Det fanns fjällsamer, exempelvis i Arjeplog, som endast flyttade en kort bit ned från fjälltrakterna. Samtidigt fanns det skogssamer i Arjeplog och Arvidsjaur, som flyttade och flyttar ned till kustlandet.

Detta är väl belagt i källorna. Från 1740-talet finns t.ex. en berättelse som säger att det vid den tiden fanns ”granlappar”, varmed troligen avsågs skogssamer, runt Åsele. Vintertid flyttade de ned till Ångermanlands norra och södra fögderier, medan fjällsamerna intog deras marker uppe i skogen.²¹ Petrus Laestadius uppger i sin *Journal* från 1831 att skogslapparna om vintern ”flyttar på samma sätt som fjäll-lappen ner åt landet”. Landshövding P. H. Widmark skriver i en tryckt berättelse från sina ämbetsresor i Norrbottens län 1859, att skogslapparna under större delen av året håller till på sina skatteland i nedre delarna av lappmarken men att de vid vinterns inbrott samlar sina renar ”och tågar med dem ned till kustlandets skogar och hedmarker, för att der uppsöka den för renhjorden behöfliga renmossan...”.²²

---

²⁰ Frågan har ingående belysts i Christer Westerdahl, *Samer nolaskogs. En historisk introduktion till samerna i Ångermanland och Åsele lappmark* (Bjåsta 1986).

²¹ Lappfogdens i Västerbottens län årsberättelse 1896 i Renbetesdelegerades 1913 arkiv vol. 20, länsman Buchts berättelse om det allmänna tillståndet bland den lappska befolkningen i Arjeplog 1891 i Handlingar till femårsberättelsen 1886–1890 i Nb länsstyrelsens landskansli vol. DV: 3b (HLA), Kyrkoherde Forsbergs i Åsele brev till Lappmarks Ecklesiastikverk 6/10 1740 (Direktionen över Lappmarkens ecklesiastikverks arkiv: Kungl.brev 1680–1742 s. 901 RA). Avskrift i Erik Nordbergs arkiv i Umeå universitets forskningsarkiv vol. 25:37.

²² Petrus Laestadius 1831 (utgåvan 1861) s. 118. P.H.Widmark, *Underdånig berättelse innefattande Ekonomiska och Statistiska Upplysningar om Norrbottens län, samlade under Embetsresor år 1859* (Sthlm 1860) s. 39 ff.

4.3.2 Intensiv och extensiv renskötsel

I äldre tid var renskötseln intensiv. Därmed menas att renarna hölls väl samlade i hjordar under noggrann bevakning året om och periodvis t.o.m. dygnet om. När renarna flyttade följde även kvinnor och barn med och bodde i flyttbara tältkåtor. Genom denna nära kontakt med människor blev renarna mycket tama. Mjölknigen och flyttningarna var viktiga inslag i tämjandet av djuren. Mjölken var också ett betydelsefullt inslag i den naturhushållning, som präglade den intensiva renskötseln.

I regel var hjordarna små i jämförelse med vad som blev fallet under 1900-talet. Det fanns visserligen även i äldre tid enstaka rika samer med stora hjordar, men de var sällsynta. För stora renägare krävdes en rik tillgång på tjänstefolk eller samarbete med fattiga renägare, som mot ersättning i någon form kunde medverka i tillsynen över den förmögnes renar.

I slutet av 1800-talet kom den intensiva renskötseln under press. Framför allt hängde det samman med att penninghushållningen trängde fram och gjorde flera av samernas traditionella produkter mindre efterfrågade. Renskötseln fick som följd av detta alltmer inrikta sig på köttproduktion. För lönsamhet krävdes större hjordar. Kommersiella intressen kom dessutom in i bilden. Företagsamma personer i den bofasta befolkningen började skaffa sig stora renhjordar för att göra affärer med renprodukter, främst renkött. De anlidade samer som skötare av sina renar. Deras hjordar blev därigenom på flera håll större än de kunde klara med intensiv bevakning. Renskötarnas svårigheter accentuerades av den ökande konkurrensen om tjänstefolk. En rendräng kunde i regel få bättre betalt som bonddräng eller skogsarbetare. Dessutom kunde livet som sådana upplevas som bekvämare än den tidvis mycket slit-samma renskötseln med dess ständiga flyttningar och primitiva bostäder.

Resultatet blev en successiv övergång till extensivare renskötsel karaktäriserad av renhjordar som rörde sig friare och under mindre övervakning. Inte sällan beskrivs övergången som en plötsligt inträffande händelse orsakad av överflyttningen – dislokationen – i början av 1900-talet av samer från Jukkasjärvi och Karesuando till sydligare områden i Norrbottens och Västerbottens län. De nordliga samerna skulle ha fört en extensiv driftsform med sig från sina hemtrakter. Dessa händelser har säkert drivit på utvecklingen men den hade börjat tidigare. Oavsett vad man menar om förloppet var

övergången från intensiv till extensiv renskötsel genomförd i hela landet i slutet av 1930-talet.²³

4.3.2.1 Kampen för bevarande av den intensiva renskötseln formade samepolitiken och synen på samerna

Frågan om den extensiva renskötseln framträngande låg i stor utsträckning bakom det lagstiftningsarbete som följde efter 1886 års renbeteslag. Det framgår mycket tydligt av de omfattande förarbetena till bl.a. 1928 års renbeteslag, att det var den extensiva renskötseln framträngande man ville försöka stoppa. De utredare som under utredningsarbetet 1911–1914 skickades ut i renskötselområdet för att utröna vad som pågick, kunde förtrytsamt konstatera, att samefamiljerna inte, som förr, följde sina renar i raider med ackjor och kåtor. De kunde i stället, konstaterade man, ge sig av i förväg med häst och släde, t.o.m. med tåg när möjligheten fanns, till någon plats längre fram längs flyttleden. Där kunde de bekvämt invänta de mer eller mindre fritt vandrande renarnas ankomst. Detta ansågs som något mycket förkastligt. Dessutom övergavs i stor utsträckning kåtan som vinterbostad och man bodde inhyses hos bönder i stället (se avsnitt 7.6.4).

Många av kvinnorna upphörde dessutom med att följa med på raiderna. De stannade på platser, där de hade bekvämare husrum än kåtan och närhet till skola för barnen. Utredarna ondgjorde sig också över att samer börjat lägga av sina traditionella dräkter och övergått till "civilisationens" klädedräkt. En viktig intervjufråga var om de tillfrågade byggt stuga och fähus och bedrev någon form av jordbruk. Riktiga samer skulle inte bo i hus – det kunde i princip endast medges dem som på grund av ålder och sjukdom inte längre orkade med renskötseln. Stora utredningar tillsattes för att lösa denna fråga. Sorgliga och tragikomiska ärenden om samers rätt att bygga den primitivaste lilla stuga behandlades vid länsstyrelserna.

---

²³ Ernst Manker, *Skogslapparna i Sverige* (Uppsala 1968), H. Beach, *Reindeer-Heard Management in transition*, Uppsala 1981. En intressant diskussion för och emot den extensiva renskötseln utspann sig vid ett möte i Arvidsjaur 1943 med lappbyarna 1943 inför utredningsmannen Lennart Berglöf. Den visar att de två metoderna existerade vid sidan av varandra ännu vid denna tid i vissa delar av Norrbotten. Jordbruksdep:s konseljakt den 28 januari 1944, nr 65 (RA).

Listan på egendomliga ståndpunkter och avgöranden kan göras lång.²⁴

Mot allt ”förfall” som man tyckte sig se hos samerna måste åtgärder vidtas. Den väg man valde var paradoxal. Man ville tvinga samerna tillbaka till en alltmer övergiven, närmast arkaisk, driftsform, som man menade var mindre skadlig för omgivningen. Samerna skulle dock inte förgöras eller fördrivas. Tvärtom påpekade både regering och riksdag att renskötseln fortfarande var en viktig näring för norra Sverige och att samiska rättigheter måste respekteras. Den samiska kulturens renhet skulle bevaras och därmed menades också de gamla driftsformerna. ”Lapp skall vara lapp” som det hette i en ofta citerad formulering.

Många åtgärder måste vidtas för att uppnå detta mål. Skolan gavs en stor del av skulden för att renskötseln utvecklats som den gjort. Samebarnen hade, genom att gå i vanliga svenska skolor, alltför mycket fått smaka på civilisationens sötma. De hade ”klemats bort” så att de inte längre ville underkasta sig den intensiva renskötselns strävsamma liv (även en del äldre samer, som såg gamla samiska seder försvinna, var av denna uppfattning). Därför infördes speciella kätaskolor, där samebarnen skulle lära sig det rätta nomadiska levnadssättet.

4.3.2.2 Den extensiva renskötseln blir statligt sanktionerad och understödd

Efterkrigstidens politiker och tjänstemän insåg att det förmynderi och den rasism den förda politiken i grund och botten byggde på inte kunde fortsätta. Den extensiva renskötseln hade, trots alla lagar och regleringar och all kontroll från lappväsendets sida, kommit för att stanna. Man inriktade sig nu i stället på att omforma renskötseln till en modern näring med höga avkastningskrav som kunde garantera att även rensköterna integrerades i välfärdssamhället. Sitt tydligaste uttryck fick denna politik i de utredningar som genomfördes av 1960 års renbetesmarksutredning och 1964 års rennäringssakkunniga. Rennäringen likställdes nu med jordbruk och skulle rationaliseras på samma sätt som detta. Produktionstekniska förbättringar och större driftsenheter med mindre

---

²⁴ Den politiska och ideologiska bakgrunden till svensk politik gentemot samer har ingående behandlats i en rad grundliga arbeten på senare år av Lennart Lundmark, Patrik Lantto, Ulf Mörkenstam, Rolf Sjölin, Lars Thomasson m.fl.

personal eftersträvades. En lämplig storlek kunde, enligt en PM i rennärings-sakkunnigas kommittéarkiv, vara 3 000 renar bevakade av 6–8 man. Sådana enheter drevs framgångsrikt i Sydnorge och Sovjetunionen påpekade promemorieförfattaren.²⁵

I det betänkande 1968 och den proposition 1971 som utredningarna resulterade i återkom den funna modellen i ett förslag om inrättande av kooperativt drivna renbyar. Bidrag till rationaliseringar, katastrofskadeersättningar m.m. skulle utgå på liknande sätt som inom jordbruket. Det var en helt logisk följd av den nya politiken att rennäringsfrågorna 1971 överfördes till lantbruksnämnderna och den särskilda s.k. lappadministrationen upphörde.²⁶

Därmed hade samepolitiken från sekelskiftet förbytt i dess raka motsats. Stora bärkraftiga driftsenheter blev nu den statliga rennäringspolitikens mål. Den minskande personaltätheten skulle kompenseras med insatser av modern teknik. Medan man vid sekelskiftet 1900 menade att den intensiva renskötseln var garantin för bevarandet av den samiska kulturen menade man sjuttio år senare att endast den extensiva renskötseln kunde säkerställa dennas fortbestånd. ”Beaktas bör”, skrev Kungl. Maj:t i sin proposition 1971 (s. 32), ”att rennäringsenheten utgör en viktig, måhända nödvändig, förutsättning för att en speciell samisk kultur skall kunna fortleva i vårt land. Endast i begränsad omfattning torde det enligt de sakkunniga vara möjligt för samerna att i en annan arbetsmiljö hålla sitt språk, sin slöjd och andra kulturyttringar levande under längre tid. Från kulturskyddssynpunkt är det därför i hög grad önskvärt att rennäringsenheten kan fortleva i konkurrensen med andra näringar”.

4.3.2.3 Flyttningsmönstren och deras förändringar

Flyttningsmönstren har varit olika i olika trakter och olika tider. Flyttningsmönstren har bestämts av de årliga växlingarna i väderlek, tillgången på bete, framkomligheten och många andra förhållanden. Särskilt s.k. flen, dvs. isbildning som gör laven svåråtkomlig för renen, kan framtvunga långväga flyttningar. I en skrivelse 1916 till Renbetesdelegerades ordförande påpekade lappfogde Erik Bergström att det inte är tillräckligt för samerna med rikligt bete. Andra faktorer tillkommer:

²⁵ 1964 års rennärings-sakkunniga (YK 2318, RA).

²⁶ SOU 1968: 16, prop. 1971: 51, SFS 1971:437. De perspektivförskjutningar som det här är frågan om har ingående analyserats av Ulf Mörkenstam i *Om "Lapparnes privilegier". Föreställningar om samiskhet i svensk samepolitik 1883–1997*. Akad.avh. (Stockholm 1999).

I händelse snön är mycket djup eller s.k. flen inträffar inom ett område kan nämligen renen hur rik än själva lavtillgången är icke åtkomma renlaven, utan skulle, om han tvingades stanna på området, gå under av svält. En nödvändig förutsättning för att renlaven vintertid skall kunna åtkommas av renen är alltså, att snöförhållandena äro sådana, att dessa tillåta renen obehindrat genomgräva snötäcket till hela dess djup, samt att renlaven därjämte är ren från av flenbildning förorsakad is. Nu visar praktisk erfarenhet att det visserligen blott är helt få år, då en hel vinterbetetrakt (från fjällen till havskusten) är till sin fulla omfattning hemsökt av djup snö, flen eller sev (?) det å andra sidan också är ytterst få år, då icke någon av dessa betesstörande faktorer inträffar inom en större eller mindre del av ett dylikt betningsområde. En viss vinter kan det vara så att det är flen inom de högre belägna, västligaste och mellersta delarna av betesområdet. Lapparna måste då flytta långt åt öster, ned mot kusten. En annan vinter kan det vara så, att det är flen i de västligare delarna av betesområdet och djup snö i de östligaste markerna vid havet. Lapparna måste då uppehålla sig i de mellersta delarna av Lappmarken. En annan vinter kan det åter inträffa att den nedre hälften av Lappmarken jämte kustlandet äro oanvändbara. Lapparna måste då uppehålla sig mycket högt uppe i skogslandet, närmare fjällen (så voro exempelvis Umelapparna 1913–1914 långt nere i Degersfors socken, 1914–1915 ovanför Stensele kyrkoplats, 1915–1916 strax nedanför Lycksele kyrkoplats). Det framgår av detta att ett visst område av exempelvis en eller två mils längd och bredd och med den allra utmärktaste lavtillgång aldrig kan duga som vinterbetesland för exempelvis en lapps hela livstid. Det kan visserligen vara utmärkt ett år, men ett annat år kan det vara oanvändbart.²⁷

En annan faktor att beakta är att renlaven växer långsamt. På ett hårt betat område krävs det ett par decennier för laven att komma upp igen i full storlek. Samerna måste därför periodvis växla betesområden.

I vissa trakter sker flyttningarna långsamt med kortare eller längre uppehåll allt efter betestillgången. I sådana områden och under goda år kan flyttningsstråken mer eller mindre bli en del av vinterbetesområdet. I andra trakter där goda vinterbeten ligger avlägset har det gällt att snabbt ta sig förbi de dåliga betesmarkerna i mellanområdet. Isskorpa på laven, s.k. flen, på de ordinarie betesmarkerna kan framtvunga långa och skyndsamma flyttningar till områden där laven är tillgänglig.

I äldre tid verkar en något annan ordning än i dag ha varit gällande. De traditionella stråk av betesmarker som de nuvarande samebyarna med sina storgrupper använder var inte lika klart

²⁷ Skrivelse den 28 oktober 1916 till E. Marks von Württemberg i Renbetesdelegerades 1913 arkiv (YK 1766, RA) vol. 20.

utformade förr. Samebyarna uppträdde under de första årtiondena av 1900-talet icke så tydligt som numera som särskilda och sammanhållna enheter. Man hade smågrupper, ofta kanske familje- och släktgrupper, som flyttade mera fritt med sina hjordar. Smågrupperna hade visserligen en del traditionella platser som de uppsökte, men dessa var av tillgängligt skrivet material att döma, ganska blandade. Man flyttade till ett betesland som man brukade besöka och när betet där tog slut såg man efter om nästa land var ledigt och så flyttade man dit. Hade någon annan grupp hunnit dit före, så fick man se sig om efter någon annan ledig plats.²⁸

Ordningen vid vinterbeteslandens fördelning var med andra ord ganska oklar och variationer i fördelningen av områden kunde förekomma från år till år. En sådan ordning är inte möjlig att använda i dag då många flyttar som storgrupper. Varje sameby måste veta vart den skall flytta. När byarna sinsemellan inte kunnat komma överens har rennäringensavdelningarna fått gripa in och göra fördelningen, vilket särskilt skett i Norrbottens län där trängseln tidvis varit besvärande.

Flyttningsmönstren har naturligtvis också påverkats av den tekniska utvecklingen. På 1960-talet började man använda sig av lastbilstransporter. Dessa har gjort det möjligt att ta upp gamla betesområden som på grund av samhällsutvecklingen i övrigt blivit svårtillgängliga. Bilförflyttningar är emellertid kostsamma och undviks där det är möjligt. Vid upprepade biltransporter förstörs dessutom renarnas naturliga flyttningsinstinkter. Den moderna renskötseln beskrivs i övrigt mera ingående i avsnitt 12.5.

4.3.3 Skötesrenar och koncessionsrenskötsel

En utbredd företeelse i Norrland i äldre tid var skötesrenar, dvs. renar som hölls i vård hos en same, men ägdes av någon annan. Ägaren till en skötesren kunde vara en äldre same, som inte längre orkade vara med i renskogen eller en minderårig som ännu inte förmådde vara det. Han eller hon kunde också vara en jordbrukande same som inte hade möjlighet att följa med i renarnas flyttningar. I de karga trakter som stora delar av Norrland utgör var renköttet ett värdefullt tillskott i en småbrukares kost.

---

²⁸ Beskrivning i promemoria 1970-02-10 från Norrbottens län i Svenska delegationens förhandlingar ang. renbeteskonvention 1967 arkiv (YK 2569, RA).

I väglöst land var renen dessutom ett nästan outhärligt drag- och klövvedjur. Genom sin lätthet och genom konstruktionen på klövarna kunde renen ta sig fram i snö, där hästen intet förmådde. Av detta skäl hade köpmän i städer som Umeå och Luleå på 1600-talet egna renar som sommartid hölls som skötesrenar hos samer. Med renarna kunde köpmännen i kuststäderna ta sig till och från de stora lappmarknaderna i Lycksele och Jokkmokk. Dessa marknader var alltid tidsmässigt förlagda till midvintern, eftersom det var den tid på året då man lättast kunde transportera varor till och från inlandet.²⁹ Så sent som i slutet av 1800-talet rapporterade kronofogden i Torneå fögderi att det årligen gick omkring 250 raider eller sammanlagt ca 5 000 renlaster med renkött, hudar, fågel och smör mellan Tornedalen och Skibotn vid havet i Nordnorge.³⁰

Transporter med renar var också en förutsättning för den äldre gruvdriften i Norrland. Även bönderna i det inre av Norrland var beroende av dragrenar, bl.a. för att hämta foder från avlägsna myrar. Under den tidiga vintern då isen och snön inte riktigt bar var renen en bättre dragare än hästen. I skogsbruket kom renen också till användning. Ännu så sent som på 1920-talet ansåg skogsfolk i det nordligaste Norrbotten att renen var outhärlig, och stred intensivt mot försöken att lagstiftningsvägen förbjuda skötesrenar.

Skötesrenar ingick i samernas renskötselrätt enligt den första renbeteslagen och omfattades alltså av sedvanerätten. Systemet blev emellertid utsatt för kritik. Man invände mot att bofasta, genom att utnyttja samernas renskötselrätt, skaffade sig kostnadsfri tillgång till andra bofastas marker och hävdade att renskötarna lockades att ta hand om långt fler renar än de förmådde övervaka. Särskilt påtagligt blev problemet i delar av Västerbottens och Norrbottens kustland, där stora mängder skötesrenar ägdes av bönder och handelsmän som drev en omfattande kommersiell handel med renskinskinn och renkött. Deras skötesrenar var inhyrda hos skogssamer i Arvidsjaur. Många av dessa saknade nästan helt egna renar och fungerade egentligen bara som renskötare för bofasta.

Kritiken ledde fram till att man i renbeteslagen 1898 förbjöd skötesrenar för bofasta i Jämtlands och Västerbottens län, med smärre undantag för arbetare och småbrukare som kunde visa att de var beroende av sådana för sin försörjning. Norrbottens län undantogs

---

²⁹ Birger Steckzén och Henrik Wennerström, *Luleå stads historia 1621–1921* (Uppsala 1921) s. 213 ff. Birger Steckzen, *Umeå stads historia 1588–1888* (Umeå 1922) s. 103.

³⁰ Lappfogdens i Nb län årsberättelse 1890 i Renbetesdelegerades 1913 arkiv (YK 1766, RA) vol. 21.

tills vidare från lagens bestämmelser. Orsaken var att det från många håll, bl.a. från kommunalstämmorna i de nordliga socknarna i Norrbotten, intygats att skötesrenarna var oumbärliga för befolkningen. I socknarna Pajala, Muonionalusta, Korpilombolo, Tärendö, Övertorneå, Hietaniemi, Nedertorneå, Karl Gustav, Överkalix, Nederkalix och Råneå fanns det enligt 1895 års lappkommitté inte mindre än 19 150 skogsrenar som användes i ett slags symbios med jordbruk och skogsbruk. Denna resurs kunde inte utan vidare fråntas befolkningen. Den lösning man slutligen kom fram till och som stadfästes i 1928 års renbeteslag (57 §) innebar att skogsrenskötsel i Tornedalens socknar fick fortsätta med stöd av koncessioner, som beviljas av Länsstyrelsen i Norrbottens län för viss tid och inom vissa anvisade områden.

Systemet med skötesrenar hade åtskilliga fördelar. Framför allt bidrog det till ett gott förhållande mellan den jordbrukande och renskötande befolkningen. Detta har belagts av vetenskapliga intervjuundersökningar och det framgår också av de förhör som hölls i samband med 1930 års lapputredning. Samerna från södra Norrbotten hade tidigare vintertid regelbundet sökt sig till kusttrakterna runt Skellefteå. Då förbudet mot skötesrenar i Västerbottens län kom 1898 försämrades relationen till de bofasta. Flera samer hävdade att de nu blev så illa behandlade av jordbruksbefolkningen att de inte längre vågade söka sig till sina gamla betestruker i norra Västerbottens län.³¹

4.4 Renskötseln och samhället

4.4.1 Gränsspärningar och dislokationer

Till de många svårigheter som drabbade de svenska samerna under 1800- och 1900-talen hörde gränsstängningarna mot Norge och Finland. Vid 1751 års gränsreglering hade svenska och norska samer genom den s.k. lappkodicillen fått rätt att, efter gammal sedvana, beta på ömse sidor av statsgränsen. Finland hörde vid denna tid till Sverige så där behövdes ingen särskild reglering. År 1809 hamnade emellertid Finland under det ryska tsarväldet. År 1852 utfärdade

---

³¹ Åsa Nordin har i doktorsavhandlingen *Relationer i ett samiskt samhälle. En studie av skötessystemet i Gällivare socken under första hälften av 1900-talet* (Umeå 2002) ingående belyst vad skötessystemet innebar för att bevara goda relationer mellan samer och bofasta. Förhörprotokoll med samer i Norrbotten i Norrbottenkommitténs 1930 arkiv (YK 1768, RA) vol. 1.

tsaren ett dekret som förbjöd norska samer – men inte svenska – att föra sina renar till finsk mark. Detta hade till följd att den norska finnmarksrenskötseln berövades sina av ålder nyttjade höst-, vinter- och vårbetesmarker i Finland, medan å andra sidan samerna i finska lappmarken framtogs sina sommarbetesland i Norge.

Följden blev att flera hundra norska och finska samer övergick till att bli svenska medborgare och flyttade med sina renar först till Karesuando och sedan – fastän i mindre omfattning – till Jukkasjärvi. Eftersom gränsen mellan Sverige och Finland alltjämt var öppen hade dessa samer fortfarande tillgång till sina gamla betesmarker i Finland.

År 1889 spärrade emellertid Ryssland även gränsen mot Sverige, vilket på en gång drastiskt ökade pressen på de svenska renbetesmarkerna i norr. Under samma tid utsattes den svenska renskötseln för en tilltagande ovilja från grannarna i väster. Det tidigare nästan obefolkade Nordnorge fylldes under 1800-talet snabbt med bosättare som levde av jordbruk. Av ålder hade de svenska samerna haft rika sommarbeten i de nordliga fjorddalarna och på de kustnära öarna i Nordatlanten. En stark konkurrens om markutnyttjandet uppstod. Avogheten mot de svenska samerna underblåstes av de norska myndigheterna, särskilt när bondepartiet Venstre satt vid makten.

Efter unionsupplösningen 1905 ville norrmännen helt stoppa den gränsöverskridande renskötseln mellan Sverige och Norge. Frågan var en av de större tvistefrågorna vid förhandlingarna i Karlstad. Under de följande åren tillsattes flera kommittéer och en skiljedomstol för att lösa frågan. År 1919 undertecknades slutligen en konvention som gällde från den 1 januari 1923. Stora delar av de norska betesområdena spärrades nu för svensk renskötsel och där den tilläts begränsades renantalet kraftigt. Den svenska sommarbetningen i de två nordligaste fylkena (då kallade amt) halverades. Eftersom samerna i Karesuando och Jukkasjärvi socknar redan tidigare drabbats av den finska gränsstängningen blev situationen mycket svårbemästrad.

Redan före 1919 hade man försökt flytta samer söderut men lyckats endast i begränsad utsträckning. I och med konventionen 1919 kände myndigheterna sig tvungna att göra något radikalt. Minskningar av renantalet och en omfattande omflyttning, den s.k. dislokationen, genomfördes. Mellan 1923 och 1932 förflyttades närmare 300 samer och 16 500 renar och ända ned till Tärna socken i Västerbotten. Senare förekom ytterligare omflyttningar så att

dislokationen kom att beröra även Jämtland. De mest omfattande flyttningarna skedde till södra Norrbottens län där det uppstod trängsel på betesmarkerna och starka motsättningar kring kultur och driftsformer. De uppkomna spänningarna och svårigheterna var huvudanledningen till att regeringen år 1930 tillsatte en särskild kommitté, den s.k. Norrbottenskommittén, som hade till uppgift att finna lösningar på de uppkomna problemen (se avsnitt 7.6.6).³²

4.4.2 Jordbrukets och skogsbrukets inverkan

I många avseenden fanns det ett ömsesidigt beroende mellan samer och nybyggare i äldre tid. Motsättningarna var mindre än man kan förledas att tro av de tvister som emellanåt drogs upp vid domstolarna. Det fanns dock en fråga som regelbundet skapade konflikter och den gällde höskörden. Jordbruket i inlandets karga bygder byggde på användningen av ströängar, spridda över stora områden runt varje gård. Skörden på dessa ängar hotade varje höst och förvinter att skadas av renar på flyttning ner mot vinterbeteslanden. Höet förvarades vid den tiden på året ännu i hässjor. Det var svårt att hämta hem till gården förrän sjöar och myrar frusit tillräckligt för att kunna bära häst och släde. Höet och vegetationen under hässjorna var begärlig föda för de passerande renarna. De kunde orsaka betydande skador för bonden. Det blev betydligt lättare för samerna när de kom ned i ”bebyggda landet”, där man i större utsträckning byggt lador och dessutom haft bättre tid på sig att hämta hem höet. Detta intygades enstämmigt av de samer som intervjuades vid 1912–1916 års undersökningar (se avsnitt 7.6.4).

Under 1800-talet gällde diskussionerna om renskador nästan uteslutande jordbruket. I slutet av 1800-talet och början på 1900-talet tog konflikterna med skogsbruket över. Det hävdades att betande renar skadade ungsbogen. I samband med en ny skogs-

---

³² Dislokationen och dess följder har behandlats av Ingvar Åhrén i ”Tvångsflyttning eller dislokation”, *Norrbotten*, Norrbottens museums årsbok 1976–1977, s. 107 ff. samt Johannes Marainen, ”Tvångsflyttning av samer”, *Norrbotten* 1996 s. 62 ff. I ”Utredning 1939 om överarbetning av 1930 års lapputrednings betänkande” (YK 1009, RA) ingår ett utdrag ”ur en skrift, som belyser omfattningen av dislokationerna från Karesuando och norra Jukkasjärvi till sydligare lapptrakter”, författad 1938 av lappfogde Erik Malmström i Norrbottens södra distrikt. Skriften i dess helhet har ej återfunnits, men utdraget som Malmström sände 1939 till expeditionschef Erland Falk i Stockholm beskriver såväl äldre omflyttningar som dislokationen 1923–1932. Den sistnämnda hade enligt Malmström sträckt sig ned till Tärna socken i Västerbotten och omfattat 279 personer med sammanlagt 16 500 renar. Enligt Åhrén fortgick dock omflyttningarna fram till 1947 och kom då förmodligen att omfatta ytterligare samer.

vårdslag 1923 som innebar skärpta krav på planmässig föryngring av skog hävdade markägarna, med statliga Domänstyrelsen i spetsen, att sedvanerätten stod i direkt strid med den nya lagen. Enligt Domänstyrelsen åstadkom renarna stora skador på nyplanteringar. Regeringen uppdrog då åt Statens skogsförsöksanstalt att undersöka saken. Anstaltens undersökningar gav vid handen att skadorna av renbetening var minimala.³³ Efter dessa två argumentationslinjer har diskussionen fortsatt ända in i vår tid och nya undersökningar har genomförts med ungefär samma resultat.

Under 1950-talet började den stora omvandlingen inom skogsbruket. Den innebar ökade avverkningsytor, hyggesröjningar och markberedning. På 1960-talet slog mekaniseringen på allvar igenom med allt större kalhyggen som följd. Besprutningar, gödsling, hyggesplöjningar och skogsodling blev medel att höja produktionen. De nya metoderna inom skogsbruket skapade konflikter med renskötseln. Samerna menade att de stora slutavverkningarna medförde många problem för renskötseln, bl.a. genom att snön packades så att laven blev svåråtkomlig. Dessutom ändrades, ansåg de, växtbetingelserna för laven på ett negativt sätt.

Från samisk sida har det också hävdats att det storskaliga skogsbruket i Norrlands inland på 1960- och 70-talen medverkade till att samerna i ökande utsträckning tvingades söka sig ut mot kusterna. Att självföryngring ersattes av skogsodlingar hade dessutom gjort ungsbogen mera utsatt för renskador än tidigare. Det moderna skogsbruket har på många sätt, menar många, ökat motsättningarna mellan samer och markägare. Dessa motsättningar har man dock på senare tid försökt motverka genom anpassningar av skogsbruket och ökat samråd med varandra.³⁴

4.4.3 Kommunikationerna

Som tidigare nämnts var renen i äldre tid av fundamental betydelse för transporter i stora delar av Norrland. Sommarvägnätet bestod fram till slutet av 1700-talet egentligen bara av två sommarvägar. Den ena följde Bottenhavskusten och den andra gick in till Storsjöbygden i Jämtland. I övrigt var Norrland sommartid ett ”amfi-

³³ Socialdepartementets konseljakt den 30 maj 1924, nr 32 (RA).

³⁴ Leif Mattsson, *Relationen skogsbruk – renskötsel. Om framväxten av en markanvändningskonflikt. Markanvändning norr. Rapport 2*, 1981.

Leif Mattsson, *Relationen skogsbruk – renskötsel. Om skogstillstånd och föränderlighet i ett harmoniområde” och ett” konfliktområde”*. Markanvändning norr. Rapport 7, 1983.

biskt” land där transporter endast kunde ske med små båtar på sjöar och vattendrag och däremellan till fots eller häst längs stigar.³⁵ Lastkapaciteten var liten och farten långsam.

Det var på vintern som landet öppnades genom vintervägarna. I början av 1700-talet kom förordningar om att dessa skulle markeras med ruskor mellan de viktigaste marknadsplatserna. I slutet av 1700-talet utfärdades påbud om plogning av viktiga vintervägar. Längs dessa kunde längre transporter ske med häst och släde. Det var länge endast i de mera tätbefolkade områdena detta påbud kunde upprätthållas. I det inre av Norrland, där avstånden var större, var man fortfarande hänvisad till renen och ackjan som transportmedel. De större lederna, där häst kunde användas, var beroende av att de fortlöpande under vintern användes så att snön packades och leden hölls synlig. Det var då en stor fördel om en renhjörd följt den och trampat leden. ”Der en rehnkraft (skara af rehnar) dragit fram, der har man en wäg, lika god som den bästa landswäg”, skriver Petrus Laestadius i sin *Journal*.³⁶

Under 1800-talets början påbörjades en utbyggnad av sommarvägar mellan socknarna nedanför lappmarksgränsen och i mitten av seklet utsträcktes den även till lappmarkssocknarna. Vid sekelskiftet 1900 var vägnätet, med undantag för de nordligaste socknarna i Norrbotten, så utbyggt att man kan säga att renen spelat ut sin roll som transportör. Vägar var till en början en fördel för samerna på så sätt att de utgjorde lättframkomliga leder för renarna vid deras vinterflyttningar. Detta gällde dock bara så länge de var bilfria. Motortrafik vintertid blev möjlig först på 1930-talet då motorplogning infördes. Under andra världskriget låg dock nästan all civil trafik nere. Först efter detta krig blev bilismen ett problem för samerna. Den slog igenom med explosionsartad fart. År 1950 fanns det i Västerbottens län endast 5 000 motorfordon. Tjugo år senare hade siffran ökat till 65 000.³⁷ Utvecklingen var naturligtvis likartad i alla län.

³⁵ Christer Westerdahl, ”Färdmedel för Vattens rike. Om båtar och transport i inre av Norrland, mera specifikt Ångermanälvens vattensystem”, *Oknytt* 1–2 2005, s. 27 ff.

³⁶ Petrus Laestadius, *Journal* 1831 (utgåva 1861) s. 143.

Följande arbeten är grundläggande när det gäller kommunikationens historia i Norrland: Nils Friberg, *Vägarna i Västernorrlands län*. Akad. avh. (Stockholm 1951), Gunnar Hoppe, *Vägarna inom Norrbottens län. Studier över den trafikgeografiska utvecklingen från 1500-talet till våra dagar*, Geographica. Skrifter från Upsala geografiska institution nr 16. Akad. avh. (Uppsala 1945) s. 88 ff. Mauno Lassila, *Vägarna inom Västerbottens län. Kommunikationens utveckling mot bakgrund av befolkning och näringsliv*. Akad. avh. (Umeå 1972).

³⁷ Mauno Lassila o a. s. 164.

Järnvägarna har också bidragit till att ändra renskötselns förutsättningar. Norrländska tvärbanan från Stockholm till Trondheim invigdes 1886. Stambanan nådde Boden 1894 och förenades där med malmbanan till Narvik som blev helt färdig 1902. Från stambanan byggdes under det följande decenniet ett antal förbindelsebanor ut till kusten. Den norra delen av inlandsbanan började byggas från Östersund 1911 och var utbyggd till Gällivare 1937. Den s.k. Ostkustbanan mellan Gävle och Härnösand stod färdig 1927.

Järnvägen har inneburit både möjligheter och problem för samerna. Eftersom renarna gärna söker sig till lättframkomliga leder blev de till en början ofta offer för tågen. För att förhindra detta har man byggt stängsel längs banvallarna, men dessa stängsel har å andra sidan blivit ett besvärande hinder i de gamla flyttlederna. Det positiva med järnvägen har å andra sidan varit att avsättningsmöjligheterna för renprodukterna till övriga Sverige blivit väsentligt större och att renslakterna kunnat förläggas längre upp i landet innan de långa flyttningarna börjat.

Kraftverksutbyggnaden har haft stor inverkan på renskötseln, främst vår, sommar och höst. Även vinterbetena har dock berörts. I Härjedalen innebar t.ex. ingreppen kring sjön Lossen och Neandalens reglering att viktiga vinterbetesland drabbades. På flera håll har kraftverksbyggen betytt att gamla flyttleder fått flyttas. Efter en viss tid tycks emellertid flyttningarna ha kunnat anpassas efter de nya förhållandena.³⁸

4.4.4 Handeln

Av 1500-talets arkivmaterial kan man se att det i skogslandet, ända ner mot kusten, låg ett antal små marknads- och mötesplatser. Karl IX:s lappmarkspolitik innebar att ett antal av dessa stängdes och ersattes av centrala marknadsplatser i strategiska lägen (Åsele, Lycksele, Arjeplog, Arvidsjaur, Jokkmokk, Gällivare, Jukkasjärvi och Karesuando). Vid kusten anlades städer (Härnösand, Umeå, Piteå, Luleå, Torneå).³⁹

Skälen till denna politik var många. Ett par var utpräglat merkantilistiska. Man ville på samma sätt som på andra håll i landet

³⁸ Renbetesmarkutredningen 1960 hade från början som huvuduppgift att utforska vattenkraftens inflytande på renskötseln. Den kom fram till att följderna på vinterområdena efter en tid inte var så stora som på vår-, sommar- och höstbeten.

³⁹ Ragnar Bergling, *Kyrkrestaden i övre Norrland*. Akad. avh. (Skytteanska samfundets handlingar nr 3 Uppsala 1964).

inskränka den fria handeln på landsbygden, det s.k. "landsköpet". I stället sökte man styra över handel och hantverk till städerna, där varuströmmarna lättare kunde kontrolleras och tullbeläggas, eller till vissa utpekade marknader. Ett annat skäl var att man så långt det var möjligt ville dra samernas handel bort från Norge. Norska kusten innebar stora möjligheter för samerna att avyttra sina produkter till förmånliga priser. Via havet, som mestadels är isfritt, hade den norska kusten lättare förbindelse med kontinenten än den svenska. Det är ingen tvekan om att en betydande del av den samiska handeln i äldre tid gick över Norge, så omfattande att den påverkade samisk kultur.⁴⁰

Inrättandet av lappmarknader innebar att ingen direkthandel av samiska produkter skulle få förekomma utanför dessa. Under 1700-talet luckrades emellertid systemet upp genom att ett antal fri-marknader på landet inrättades vid sidan av städerna. Genom lagar 1846 och 1864 släpptes handeln på landet fri och lappmarknaderna förlorade därigenom sin forna betydelse. Samtidigt miste de gamla lappmarksprodukterna, framför allt renhudarna, sin tidigare betydelse och försäljningen av kött blev allt viktigare. Detta ökade sannolikt samernas intresse av att besöka de snabbt tillväxande kust-områdena. Det är omvittnat att samer när de var på vinterbeten vid kusten sålde kött på torget. Nya hälsovårdsstadgor på 1930-talet förbjöd emellertid denna handel i städerna och därmed upphörde ett av incitamenten för flyttningar till närheten av städerna vid kusten.

---

⁴⁰ Phebe Fjellström har i *Lapsket silver*, Ak. avh. (Uppsala 1962) påvisat att det lapska silvret präglas av influenser från hanseatiskt silver som samerna mötte i Norge.

5 Rennäringens historiska gränslinjer

Under seklernas lopp har många geografiska gränslinjer berört rennärningen. Det ursprungliga samiska samhället var indelat i lappbyar. Inom dessa byar hade familjerna särskilda områden som de tilldelades av byns styrande organ. När den svenska administrationen började verka i Lappmarken under 1500–1600-talen gavs dessa områden beteckningen lappskatteland. En gränslinje mellan kustbygden och Lappmarken fastställdes för dåvarande Västerbottens län (nuvarande Norr- och Västerbotten) i mitten av 1700-talet. I slutet av 1800-talet drogs den så kallade odlingsgränsen, som skulle avskilja ett område för renskötsel högst upp mot fjällen. Jämtland och Härjedalen har haft en egen historisk utveckling och odlingsgränsen fick där sin motsvarighet i renbetesfjällen som fick sin form ungefär i samma tidsperiod. Samtidigt började man definiera samernas vinterbetesområden enligt sedvanerättsliga kriterier.

5.1 Lappskattelands historia i Norr- och Västerbottens lappmark

Lappskattelandsen existerade i närmare 300 år. Myndigheternas uppfattning av landens rättsliga status växlade under olika skeden. För att skapa överblick kan man dela in historien i sex skeden: 1) Ointressets tid (till cirka 1655), 2) Otvetydighetens tid (1655–1673), 3) Obeslutsamhetens tid (1673–1696), 4) Oenighetens tid (1696–1800), 5) Oredans tid (1800–1898) och 6) Omvandlingens tid (1898–1928).¹

---

¹ Här fästs särskild vikt vid den sista perioden. Där dokumenteras också utförligt de historiska källorna i fotnoter. De tidigare perioderna behandlas mer översiktligt. En mer omfattande framställning av dem kommer att presenteras i boken *Samernas lappskatteland i Norr- och Västerbotten under 300 år* av Lennart Lundmark. Den ges ut av Institutet för rätthistorisk forskning i dess serie Rätthistoriska skrifter, Åttonde bandet. Boken beräknas utkomma vid månadsskiftet januari-februari 2006.

5.1.1 Ointressets tid (till cirka 1655)

Forskningen är i stort sett enig om hur det ursprungliga samiska samhället var organiserat. Det brukar betecknas som *siida*-samhället. Den samiska byn styrdes av en församling som kan kallas byarätt. Den övervakade *siida*'ns område. För att man skulle få slå sig ner där fordrades byarättens godkännande. Den politiska organisationen grundades på hushållet. Huvudnäringarna var jakt, fiske samt insamling av växter och bär. Dessutom bedrevs handel med främst pälsverk och torr fisk. En familj hade bara ett fåtal tamrenar. Den förflyttade sig mellan olika resursområden under året. Vilken familj som skulle disponera ett särskilt landområde eller fiskevatten under en viss säsong bestämdes av byarätten. I regel utnyttjade en familj – eller mindre släktgrupp – skilda områden under skilda årtider. I praktiken förflyttade sig en familjegrupp mellan samma marker och fiskevatten år efter år och rättigheterna kunde överföras från en generation till nästa. Men om det inträffade avsevärda förändringar i gruppstorleken kunde byarätten bestämma att områden skulle överföras från en krympande till en växande grupp.

Vid mitten av 1550-talet införde Gustav Vasa ett nytt beskattningssystem med tillresande statliga fogdar i Lappmarken. Fogdarna fick också köpa in pälsverk för kronans räkning samt upprätta skattelängder familj för familj. Ett omfattande källmaterial från deras verksamhet finns bevarat fram till 1620. Under normala förhållanden var fogdarna tämligen framgångsrika i att få in skatten. Den var inte heller särskilt betungande. Äldre tiders lappbyar samlades på en viss plats under vintern för att upprätthålla det sociala och politiska systemet samt för att idka handel med tillresande köpmän. Dit kom också kronans uppbördsmän. I normalfallet skattade en samefamilj ett mårds skinn eller 40 ekorrskinn samt 8–10 kilo torkad fisk (mest gädda) varje år under senare delen av 1500-talet. Skatten utgick efter individen, dvs. familjeöverhuvudet, som kallades en skattelapp. Fogdarna intresserade sig inte för hur lappbyn fördelade landområdena mellan familjerna. För dem räckte det att skattesumman stod i någorlunda proportion till det antal same som fanns i byn. I början av 1600-talet lanserades en plan för att registrera samernas fiskevatten, men den stannade vid en ansats.

5.1.2 Otvetydighetens tid (1655–1673)

Enligt kungens direktiv skulle fogdarna ”hjälpa dessa lappar till lag och rättvisa”.² I början av 1600-talet tog en häradsrätt över rättskipningen och domböcker finns bevarade från mitten av seklet. Häradsrätten baserade sina domar om lappskatteländ på det samiska samhällets sedvanerätt. Den gav samer så kallad inrymning på landen.³ När det samiska systemet för landfördelning tillämpades av häradsrätten kom det att motsvara skattemannarätt i det svenska rättssystemet. Häradsrättens nämnd bestod av enbart samer. Därmed fick lappbyn ett avgörande inflytande över häradsrättens inrymningar på lappskatteländ. Det är otänkbart att myndighetspersoner från kustlandet skulle ha dragit runt i fjällen, fastställt skatteländens utsträckning, bedömt renbetets kvalitet, fiskevattnens avkastning samt gjort släktutredningar i samband med samiska arvskiten. Myndighetspersonerna vistades för övrigt i Lappmarken endast under midvintern.

Lappbyn hade sin egen byarätt. Troligen fungerade häradsrätten med sin samiska nämnd som en högre instans dit man kunde ”överklaga” byarättens avgöranden. Denna möjlighet nämns även i 1751 års gränstraktat med Norge. Under 1650- och 1660-talen är kronans fogdar och häradsrätten eniga om att lappskatteländen skall behandlas som skattejord. Nära släktingar fick ärva landen när innehavaren dog. Även fogdarna hänvisar till att innehavaren kunde förlora sitt land på grund av så kallat skattevrak. Det gällde endast skattejord. Fogdarna hänvisade också till att släktingar hade förköpsrätt till lappskatteländ. Detta kallas börsrätt och gällde endast för skattejord. Det är otvetydigt att alla myndigheter betraktade lappskatteländen som skattejord vid den tiden.

5.1.3 Obeslutsamhetens tid (1673–1696)

Kronans högste ämbetsman i Lappmarken var landshövdingen. Ämbetet upprätthölls (med ett kortare avbrott) av Johan Graan åren 1653–1678. Han nämner aldrig uttryckligen att lappskatteländen är skattejord, men hans försök att förteckna dem i en jordebok

² Här och i fortsättningen normaliseras stavningen i citat ur dokument äldre än 200 år.

³ Inrymning kunde också kallas immission eller införsel. I sin vidaste mening innebar den att en myndighet satte någon i besittning av något (oftast jord). Termen i sig anger inte vilken rättighet mottagaren fick, det berodde på vilken myndighet som gjorde inrymningen och på vilka villkor.

tyder på att hans åsikter gick i den riktningen. Det hindrade inte att han ville besätta delar av lappskatteländen med jordbrukare. Graan ansåg att lappskatteländen var orimligt stora för en familj. Enligt lag och gällande rättspraxis fick ingen skattebonde besitta mer jord än han kunde bruka. Graan menade att detta även skulle gälla lappskatteländen. Mellan 1670 och 1673 ändrade Graan sin uppfattning om lappskatteländen. Han anammade uppfattningen att all jord ursprungligen varit kronans och att innehavaren av skattejord måste kunna visa papper på att jorden hade förvärvats av kronan. Om det inte fanns några sådana handlingar var jorden kronans. Detta var ingen ovanlig åsikt vid denna tid, men den var omstridd och blev aldrig allmänt accepterad.

Under slutet av 1680-talet och början av 1690-talet granskade flera utredningar frågan om lappskatten. De kom med olika förslag om hur skattläggning och skatteuppbörd skulle utformas. Flera av utredningarna förespråkade en jordebok, men efterhand insåg de att kostnaderna skulle bli för stora, särskilt med tanke på de tämligen obetydliga skatteinkomsterna från Lappmarken. Vid ett tillfälle föreslogs en jordskatt på lappskatteländen, men samma utredare övergav snart tanken efter påpekanden från Kammarkollegiet och Kungl. Maj:t.

Det nya uppbördssystemet fastställdes 1695. Lappbyn blev skatteenhet. Byn fördelade själv skatten genom sin valda länsman. Han överlämnade den förutbestämda skattesumman till fogden. Det innebar att lappbyn och häradsrätten i fortsättningen skötte all fördelning av lappskatteland och administrerade skatteuppbörden. I sina domslut fortsatte häradsrätten att utgå från sedvanerätten och behandla lappskatteländen som skattejord. Skattesystemet resulterade i en ny skattelängd 1695. Den var inte någon regelrätt jordebok med uppmätta och kartlagda ägoenheter samt uppgifter om skattelandens kamerala jordnatur. Trots det började den kallas jordebok, något som skapade en viss förvirring redan under 1700-talet och fortsätter att göra det än i dag.

5.1.4 Oenighetens tid (1696–1800)

Under senare delen av 1600-talet och första hälften av 1700-talet ifrågasatte kronan inte sällan skatteböndernas rätt till sin jord, trots flera riksdagsbeslut som garanterade skattemannarätten. Mot den bakgrunden är det knappast förvånande att landshövdingar även

bestred häradsstingets rätt att utfärda inrymningar på lappskatteland och därmed ge dem karaktären av skattejord. Västerbottens landshövding förklarade till exempel 1696 att lappskatteländen var ”kronans allmänning”. Landshövdingarna fortsatte att underkänna skattemannarätten till lappskatteland under hela 1700-talet. Undantaget är ett tillfälle 1726 då en landshövding hävdade att lappskatteländen var skattejord, men han blev genast tillrättavisad av Kammarkollegiet.

En konflikt om ett nybygge i Kemi lappmark 1739 åskådliggör nackdelen med de ofullständiga jordeböckerna för Lappmarken. Erfarna och respekterade häradsbövdingar förklarade att nybygget och lappskatteländen i allmänhet var skattejord. Landshövdingen kallade detta ”ett ofog”. Svea hovrätt hänvisade till att sådana tvister skulle lösas av Kammarkollegiet med hjälp av jordeboken. Men eftersom jordeboken för Lappmarken inte uppfyllde de formella kraven kunde inte kollegiet fatta något beslut. Oklarheten i sakfrågan bestod och konflikten mellan länsstyrelse och häradsrätt levde vidare.

Häradsrättens domsmakt, byggd på samisk sedvanerätt, blev allt mer trängd mot slutet av seklet. Konflikten mellan länsstyrelsen och häradsrätten gick in i en avgörande fas 1792 då Västerbottens landshövding utfärdade en skrivelse som gav kronans fogde rätt att åsidosätta häradsrätten och ta över inrymningarna på lappskatteland. Häradsrätten protesterade, vilket ledde till öppen konflikt mellan häradsbövdning och kronofogde på tingsplatsen 1793 och 1794. Men häradsrätten kunde inte stå emot med tillräcklig kraft. Den blev sedan allt mer underordnad länsstyrelsen.

5.1.5 Oredans tid (1800–1898)

Häradsrätten slutade att hävda sin domsrätt över lappskatteländen under det första decenniet av 1800-talet. Det finns ingen enkel förklaring till att länsstyrelsen kunde ta över. Åtminstone tre faktorer bör ha haft betydelse i sammanhanget. Uppfattningen att nomadismen var en lägre stående samhällsform nådde Sverige vid ungefär den tiden. Från 1789 fick dessutom skattebönderna en stark äganderätt till sin jord. Därför ville kronan göra slut på all diskussion om samernas eventuella skattemannarätt till sina land. Man kan också nämna att det tillträdde en ny, ung häradsbövdning i Lappmarken samtidigt som länsstyrelsen gjorde sin framstöt 1792.

Denna person hade flera karaktärsdrag som gjorde honom illa rustad för att klara av en kompetensstrid med länsstyrelsen.

Det går inte att dra någon skarp gräns mellan renskötare och nybyggare vid den tiden. Kategorierna smälte ofta samman och tvisterna mellan dem var inte vanligare än tvisterna inom respektive grupp. Det som föreskrevs i förordningarna gällde bara undantagsvis. Lappskatteländ och nybyggen flöt ofta samman. Renskötare kunde betala nybyggesskatt utan att ägna sig åt odling och nötboskapskötsel, andra kunde betala lappskatt trots att de både odlade jorden och hade mjölkkor. Lappskatteländ registreras på olika sätt i skilda socknar. Ibland nämns de inte alls i skattelängderna, andra år kan de vara utförligt redovisade.

Under 1800-talets första decennier underkastar häradsrätten sig länsstyrelsen och accepterar gradvis sin roll som remissinstans utan egen beslutsrätt över fördelningen av lappskatteländen. I och med att länsstyrelsen blir avgörande instans börjar även häradsrätten uppfatta lappskatteländen som kronojord och skriver in detta i domböckerna. Därefter upphör den att befatta sig med lappskatteländen över huvud taget.

Det fanns inga förordningar som reglerade hur länsstyrelserna skulle behandla lappskatteländen. Några decennier in på 1800-talet blev inrymningarna villkorliga. I Västerbotten började man, troligen före 1817, ta ifrån dem som förlorat sina renar lappskatteländen. I Norrbotten utfärdar man från 1830-talet (troligen ännu tidigare) inrymningar enbart på livstid eller på villkor att samnen måste lämna landet om det kan användas till något ”nyttigare” än renskötsel. För häradsrätten hade arvsrätten till skatteländ haft stor betydelse, även om den ibland gjort behovsprövningar enligt samisk sedvanerätt. När häradsrätten gör ett försök att låta en same ärva en del av ett land 1824 med hänvisning till ”landsrätt” får den ett skarpt formulerat avslag av länsstyrelsen i Norrbotten.

Köp och försäljning av lappskatteländ är ett område där det helt saknades ett regelverk under början av 1800-talet. Tre affärer i lappskatteländ samer emellan registreras omkring 1830, men de är de enda som kunnat återfinnas i domböckerna så långt in på 1800-talet. Petrus Laestadius skriver vid samma tid att sådana affärer är förbjudna, men att de förekommer ändå.

5.1.6 Inhiberad stadga

I Torne lappmark försvann lappskattelanden ur skattelängderna efter 1743. Vi vet inte varför, möjligen berodde det på att utredningskommissionerna angående gränsen mot Norge hade börjat sin verksamhet. I gränstraktaten från 1751 stadgades att ingen fick ha skatteland i mer än ett rike och samerna i svenska Torne lappmark bedrev sin renskötsel i Norge under somrarna i högre utsträckning än andra svenska samer. Landen fanns kvar i domböckerna, men i allt mindre utsträckning under senare delen av 1700-talet. Den nya gränsen mot Finland 1809 ledde sedan till att indelningen i lappbyar förändrades. Eventuellt kvarvarande skatteland försvann i den processen.

I avvitringsstadgan för Lule lappmark 1850 bestämdes att lappskattelanden skulle avskaffas. Marken skulle brukas samfällt inom lappbyn efterhand som innehavarna av lappskatteland dog undan. Men stadgan trädde i kraft bara på papperet. Kungl. Maj:t bestämde 1861 att den inte skulle tillämpas i praktiken. I Norrbotten hade länsstyrelsen bara gjort villkorliga inrymningar på lappskatteland sedan 1830-talet. Efter 1862 gjorde den inga inrymningar över huvud taget. I Västerbotten fortsatte länsstyrelsen att inrymma samer på lappskatteland, men ”endast så länge han för ägande renskreatur därav är i behov och skatten ordentligen erlägger”. En avvitringsstadga för hela Lappmarken utfärdades 1873. Den föreskriver att renbetesland ”må, såvitt för lapparnas behov av renbete erfordras, fortfarande därtill användas”. Begreppet ”renbetesland” användes vid denna tid om lappskatteland.

En utredning tillsattes 1882 för att göra en allmän översyn av förhållandet mellan renskötseln och den bofasta befolkningen. Den ledde fram till renbeteslagen 1886.⁴ Utredningen gick igenom förhållandena i hela renskötseområdet och behandlade även lappskattelanden. Den uppger att samerna i Enontekis (Karesuando) socken använde sina renbetesområden gemensamt vid den tiden. Dock ”utan att den ene lappen söker inkräkta på det land, som ligger omkring en annans vår- och höstviste, samt med den iakttagelsen vid flyttningarna, att dessa ske på olika tider, så att renhjorden ej varda sammanblandade”.⁵ Enligt utredningen fanns det inte heller några lappskatteland i Jukkasjärvi socken. I Gällivare socken

⁴ Utredningen hade beteckningen ”1882 års lappkommitté”. Den lade fram sitt betänkande 1883. Det finns tryckt i *Bihang till riksdagens protokoll 1886. 2 saml. 2 avd. 1 band.*

⁵ 1882 års kommittébetänkande, s. 25 ff.

hade fjällapparna inte inrymning på särskilda land utan begagnade renbetet gemensamt i fjälllandet och övre skogsregionen. ”Dock hava de, så att säga, gammal hävd å de särskilda trakter där de höst- och vårtid vistas.” Inte heller skogssamerna hade inrymning på några särskilda land vid början av 1880-talet. Men de hade ”haft detta i gångna tider och innan de tillika slog sig på jordbruk”.

I Jokkmokk hade samerna ”ända till för två årtionden sedan erhållit inrymning i särskilda renbetesland, vilka till dem på ansökning utsynats”. Fjällapparnas land omgav vår- och höstvistet ”där de önskade vara fredade från intrång av andra lappar”. Skogslapparna hade däremot fått inrymning på större områden där deras renar kunde hålla sig året runt. I fjällen var sommarbetet formellt sett gemensamt inom varje lappby, men samerna hade själva delat in betestrakterna efter gammal sedvana. De flesta inrymningsbrev hade under 1800-talet varit villkorliga och bara gällt så länge sammen behövde landet för sina renar. Numera utfärdades inga inrymningar i Jokkmokk.

I Arjeplogs socken fanns det lapps katteland hos fjällsamerna ”i få fall”, enligt utredningen. Till skogssamerna i socknens östligaste och sydligaste delar hade det upplåtits lapps katteland där de vistades med sina renar från början av maj till början av december. ”Inom sina renbetesland hava de ett huvudviste, beläget vid en sjö eller ett rinnande vattendrag, samt dessutom en mängd mindre visten, mellan vilka de flytta under den tid av sommaren, då de hava renarna under vård.” I Arjeplog hade nybyggare kommit i besittning av stora renbetesland som förut innehafts av skogssamer. Nybyggarna betalade lapps katt för områdena och upplät dem till renbete för fjällsamer ”och beskatta dem därvid oftast överhövan”.

I Arvidsjaur lappby (med Malå) bokfördes 642 personer som lappar år 1880, alla skogssamer. Där fanns 36 lapps katteland där samer haft eller hade inrymning. Den sammanlagda skatten var 33 kronor. Inom de land som låg vid Pite älv stannade samerna året om, från de övriga drog de ned mot kustlandet vid jultid. Antalet renar var 7–8 000 och flera skogssamer hade efterhand blivit enbart fiskarsamer eller övergått till att bli nybyggare. ”Många av ovan nämnda 36 renbetesland hava därför blivit utan innehavare och används antingen av de lappar, som hava renar och äro i behov av ökat utrymme, eller ock icke alls för renbete.” Utredningen påpekade också att de flesta samer i Arvidsjaur hade fått nybyggesrätt under avvittringen. En del hade ansökt om den, men de flesta hade fått tillstånd att anlägga kronotorp på sina lapps katteland. Utred-

ningen nämner också i förbigående den rensköttsel som samer bedriver med bönders renar i Kalix socken och Tornedalen. Dessutom fanns bofasta skogssamer, som kombinerade rensköttsel och jordbruk, i Överkalix, Råneå och Överluleå socknar. De hade närmare 7 000 renar.

I Västerbotten fanns lappskatteland i hela länet. I Gran- och Ranbyn var samerna inrymda på särskilda land, en eller flera på varje. Där finns 20 land. Fyra av dessa var öde, enligt uppgift från länsstyrelsen. ”Inom sina land hava lapparna sina huvudvisten, och därå beta de sina renar höst och vår samt hava kåtor av trä uppförda vid vistena. I det egentliga fjälllandet är betet gemensamt, och erlægges för varje land en viss andel av lappskatten.” I Umbyn och Vapsten var samerna inrymda på land. Men ”inom Stensele socken förekomma blott tvenne renbetesland, inom Tärna kapellförsamling däremot femton, vilka land omfatta såväl fjällskogsmark som lågfjäll”. Inom Vilhelmina socken fanns 13 lappskatteland, inom Dorotea tre. Till detta kan läggas att de skogssamer som haft lappskatteland i sydligaste Västerbotten och norra Ångermanland hade blivit nybyggare eller lämnat renskötseln redan vid mitten av 1800-talet.⁶

De uppgifter som utredningen redovisar torde spegla förekomsten av lappskatteland ganska väl. Den som i myndigheternas ögon besatt ett lappskatteland i slutet av 1800-talet skulle vara inrymd på landet av länsstyrelsen och betala lappskatt för det. Detta fanns då registrerat i handlingar hos myndigheterna. Å andra sidan hade fogdar och länsstyrelse knappast någon ingående kännedom om hur samerna själva organiserade sin näringsutövning inom byn. I den frågan hänvisar den i vissa fall enbart till att markutnyttjandet sker ”enligt gammal sedvana”. En sådan intern landfördelning byggde på att smärre landområden reserverades för särskilda familjer eller flyttlag under åtminstone vissa tider av året. Men dessa områden utgjorde inte lappskatteland i formell mening eftersom innehavaren inte fått inrymning av länsstyrelsen.

5.1.7 Omvandlingens tid (1898–1928)

Enligt myndigheternas definition av lappskatteland fanns de bara i sydligaste Norrbotten och Västerbotten mot slutet av 1800-talet. Enligt 1882 års lappkommitté skulle de avskaffas även där. När

⁶ C Westerdahl, *Samer nolaskogs* (Bjåsta 1986) s. 89 ff.

riksdagen behandlade förslaget till ny renbeteslag 1886 nämndes aldrig lappskatteländen i debatten, men riksdagsmännen ansåg att de beslutat enligt utredningens förslag.⁷ I fråga om lappskatteländen blev 1886 års lag otydligt formulerad. Där står bara att ”de för lapparna avsatta land” och sådana områden som ”för Lappmarkerne särskildt bibehållas” skall ”delas i lappbyar”⁸. Men att samerna var uppdelade i lappbyar framgick av kronans skattelängder redan i mitten av 1500-talet och lappbyarna hade varit grundenheten för skatteuppbörden sedan 1695. Den oklara formuleringen ledde till förvirring. Lagstiftarnas mening var att ”uppdelning i lappbyar” skulle tolkas som ”avskaffande av lappskatteland”. En del befattningshavare tolkade det också så, andra inte.

I Norrbotten hade man inte inrymt några samer på lappskatteland sedan 1862. I Västerbotten fortsatte länsstyrelsen att inrymma samer på lappskatteland även efter 1886. De närmast följande åren hänvisade den till att lagen inte hunnit sättas i verket.⁹ En ny utredning tillsattes 1895. Den ledde till att renbeteslagen reviderades i några avseenden 1898. Utredningen genomförde under sommaren 1895 en serie sammanträden med befolkningen i socknarna inom renskötselområdet. Där framkommer några uppgifter om att systemet med lappskatteland fortfarande tillämpades. För Västerbottens del konstaterades att ”lapparna i dessa socknar fortfarande som förut plögade vistas var och en på sitt lappskatteland, varå han fått inrymning mot viss skatt”. För Arjeplog gällde att ”skogslapparna hava mot lappskatt åt sig upplåtna renbetesland, belägna utefter Laisälven i södra delen av socknen, och att de söka, så vitt möjligt, uppehålla sig var å sitt av dessa land”. I Arvidsjaurs socken hade det ”före avvittningen funnits 36 renbetesland”. Vid avvittningen hade en del av dem upplåtits åt bofasta med förbehållet att samerna fortfarande skulle få använda dem till renbete. Där uppges det att ”övriga kvarvarande renbetesland icke spela samma roll som i Arjeplog, utan numera i allmänhet begagnas gemensamt av byns lappar”.¹⁰

Redan innan lagen trädde i kraft hade man börjat förstärka de administrativa resurserna kring renskötseln. Den första lappfogden

⁷ Riksdagen 1886. FK. Protokoll III, 29, 3; 43, 43. AK. Protokoll I, 3,1; III 40, 2;41, 1; IV 48, 26.

⁸ Lag angående de svenska lapparnas rätt till renbete i Sverige. SFS 1886:38, § 5.

⁹ Utslagskoncept Umeå landskontor 24/2 1888. Avskrift i Riksarkivets kopiesamling I, vol 526 (RA).

¹⁰ Riksdagen 1898, 2 saml. 2 afd. 1 band. Kommittébetänkanden. *Protokoll vid lapp-lagskommitténs sammanträden med befolkningen...*, s. 63, s. 83.

tillsattes i Jämtland 1885, sedan följde Norrbotten 1890 och Västerbotten 1896.¹¹ Syftet med fogdarna var att de skulle se till att lagar och förordningar följdes, att bibringa samer och bofasta kännedom om varandras rättigheter och skyldigheter samt att i övrigt verka för ett gott förhållande mellan nomader och bofasta.¹² Lappfogdarna blev efterhand en viktig informationskälla för myndigheter och politiker. I mars 1896 kallades lappfogdarna till Stockholm för en serie sammanträden med utredningen. De gav flera uppgifter om lappskatteländen.¹³ Särskilt lappfogdarna i Jämtland och Västerbotten ansåg att någon form av landindelning behövdes inom lappbyarna. Även sommarbeteslanden borde delas in i olika familjeområden. Här kom lappfogdarna att föra en annan linje än 1882 års lappkommitté. Den ville avskaffa lappskatteländen, nu ville lappfogdarna behålla dem och rent av förstärka systemet.

Ännu den 23 juni 1897 godkände länsstyrelsen en inrymning på ett lappskatteland i Västerbotten.¹⁴ Men i december samma år avslogs en liknande ansökan med hänvisning till 1886 års lag.¹⁵ Därefter gjordes inga inrymningar på lappskatteland i Västerbotten. Varför praxis ändrades vet vi inte. Kanske berodde det på att förberedelserna för en lagändring var inne i ett intensivt skede just då. Den kommitté som tillsatts 1895 avlämnade sitt betänkande i maj 1896. Efter ytterligare beredning avlämnade regeringen i början av 1898 en proposition till riksdagen om vissa förändringar i 1886 års renbeteslag.¹⁶ Skatteländen nämns knappast i vare sig betänkandet eller propositionen.

---

¹¹ P Lantto, *Tiden börjar på nytt* (Umeå 2000) s. 51

¹² De moderna lappfogdarnas historia är inte skriven. Det fanns ett behov av en förmedlande instans mellan samerna, de bofasta och länsstyrelsen. Men lappfogdarna tillsattes i en tid då man ansåg att samerna inte kunde ta vara på sina egna intressen. Därför fick fogdarna en dubbelroll. De skulle vara både samernas ombudsmän och deras förmyndare. Dessutom fick de stort utrymme att agera självständigt. En del av dem gjorde betydande insatser för att slå vakt om renskötselns intressen, andra betonade i högre grad sin roll som förmyndare vilket ledde till allt hårdare kritik mot systemet. Lappfogdarna fanns kvar till 1961.

¹³ Riksdagen 1898. 2. saml. 2. avd. 1 band. Kommittébetänkanden. *Protokoll vid lappskattelandets sammanträden med lappfogdarna* i mars 1896.

¹⁴ Tryckt som bilaga XV i Å Holmbäck, *Om lappskattelandet och dess historiska utveckling* SOU 1922:10, s. 88.

¹⁵ RA:s kopiesamling I, Vol 526 (RA).

¹⁶ Riksdagen 1898. Proposition nr 56. Kommittébetänkandet *Förslag till lag om de svenska lapparnes rätt till renbete i Sverige samt till lag om renmärken afgifna af den dertill utaf Kongl. Maj:t den 1 april 1895 förordnade kommitté* i Riksdagen 1898, 2. saml. 2. avd. 1 band (Stockholm 1896).

5.1.8 "Anarki och allmän oreda"

Renbeteslagen 1886 skapade problem i de områden där renskötseln ännu byggde på en indelning i lapps katteland. På en del håll verkar förhållandena ha blivit närmast kaotiska.¹⁷ Lappfogdarna menade att den oreda som uppstått i södra Norrbotten och Västerbotten berodde på att lapps katteländerna inte längre respekterades. I en motion till propositionen om ny renbeteslag 1898 lyfte Carl Lindhagen fram lappfogdarnas kritik.¹⁸ Han menade att innehavarna haft ett rättsskydd för sina lapps katteland i och med att landshövdingen utfärdat upplåtelsen. Sådana upplåtelse utfärdades nu inte längre. Trots det "synas en del lappfamiljer ännu söka hålla sig kvar i sina gamla, numera så otrygga besittningar, och åtminstone delvis lär ännu införselskatt erläggas".

Det hade inte hindrat att renskötseln i Västerbotten förfallit. När "man i en sådan näringsgren som renskötseln med ett slag rubbar gammal hävd utan att sätta något annat i stället, så måste resultatet bli anarki och allmän oreda". Lindhagen återger sedan ett långt avsnitt av ett utlåtande som lappfogden A F Burman tillställt 1895 års kommitté. Där beskrivs vad som skett i Västerbotten efter 1886. Tidigare hade samerna kunnat ordna sin renskötsel som han bäst ville inom sitt katteland utan att bli ofredad av andra samers renar. Alla samer respekterade länderna. Detta innebar att samerna måste ha så pass många renskötare att renarna hindrades från att gå in på andras katteland.

När lagen 1886 avstod från att bekräfta fördelningen i lapps katteland ansåg de förmögnare samerna att de kunde beta sina renar var de ville inom byn. De avskedade sina lejda vårdare och lät renarna sprida sig in på andras katteland för att utan ersättning få använda betesmarkerna. De så kallade "smålapparna" måste då arbeta hårt för att inte deras små hjordar skulle "slukas" av de större. Det innebar att en del av deras arbete kom de rikare till godo, "vilket förhållande nog också ingått i de förmögnare lapparnas beräkningar". Men snart blev "smålapparna" trötta på att deras land översvämmades av andras renar "och slutligen så likgiltiga att de lät hela den sammanblandade renmassan gå vind för våg". Nu hade oredan i nomadlivet gått därhän att, med tre-fyra undantag, alla hjordar sammanblandats till en massa "ströv- eller allmänningsrenar, som

---

¹⁷ Även renskötseln i södra Jämtland och Härjedalen drabbades av en kris vid den tiden. L Thomasson, *Ur Jämtlandssamernas nutidshistoria* (Östersund 2002) s. 142.

¹⁸ Riksdagen 1898. Motion AK nr 215.

vid vinterns inbrott i oordnade skaror översvämma länets lappmarker och kustland, åstadkommande skada där de draga fram, och vid vårens inbrott på samma sätt återvända". Allt detta berodde på att "lapp icke varit i lag skyddad från intrång på sitt skatteland".¹⁹

Lindhagens motion gjorde att lagutskottet diskuterade avskaffandet av lappskatteländen ganska utförligt i sitt utlåtande.²⁰ Det insåg att 1886 års lag hade medfört att renskötseln kommit i oordning i Västerbotten. "Felet var måhända, att då den dittillsvarande fördelningen inom lappbyarna upphävdes, intet blev satt i stället." Men utskottet ville inte reglera indelningen i lappskatteland i lag. I stället hänvisade det till en paragraf i det nya lagförslaget där det stadgades om byordningar. De hade inte funnits i den gamla lagen. I byordningarna kunde byn införa regler om enskilda betesområden utan att man behövde införa dem särskilt i lag. Det gavs också möjlighet att utdöma böter för den som överträdde byordningen. Viktigt var att samerna själva skulle få påverka byordningen. Lagen stadgade att bymedlemmarna fick lämna ett förslag, sedan skulle lappfogden och kronofogden yttra sig och länsstyrelsen slutligen utfärda byordningen. Detta blev också riksdagens beslut.²¹ I praktiken utarbetades byordningen av lappfogden. Samernas inflytande verkar ha varit tämligen litet. I renbeteslagen 1928 avskaffades det även formellt.²²

5.1.9 Nya byordningar

Så snart 1898 års lag trätt i kraft började lappfogdarna utforma nya byordningar. De bekräftar att skattelandsindelningen inte längre var aktuell i de nordligaste delarna av renskötselområdet. I det området nämns inget om lappskatteland i byordningarna. I Sirkas och Tuorpon i Jokkmokks socken finns en hänvisning till egna betesområden. I byordningen från 1904 står att "lapp må ej utan ordningsmans tillstånd och vederbörande lappars medgivande lämna sitt sedvanliga betesland och intränga på annan lapps av gammalt begagnade betesområde, vid vite...". I Arjeplog finns en hänvisning till lappskatteland. "Lapp, som kan hålla sina renar å sitt

---

¹⁹ Jämtlands lappfogde Alarik Dahlqvist framför liknande synpunkter.

²⁰ Riksdagen 1898. Lagutskottets utlåtande nr 66.

²¹ Lag angående de svenska lapparnas rätt till renbete i Sverige. SFS 1898:66.

²² I renbeteslagen 1928 står att byordningen skall "utfärdas av Konungens befallningshavande efter lapparnas hörande". SFS 1928:309, § 11.

gamla skatteland vare fredad från allt intrång därå av andra lappar, vid vite...”

I Västerbotten hade lappfogde Burman lämnat in en skrivelse till länsstyrelsen inför utarbetandet av byordningar. Han menade att ”smärre ingrepp torde dock icke kunna undvikas vid fråga om att bereda de lappar som för närvarande äro utan land, rätt till bete, men då den gamla skattelandsindelningen för övrigt synes lämplig, har jag med tanke på ovan anförda förhållanden icke tvekat att föreslå densamma till grund för den blivande fördelningen av betet inom byn”.²³ En byordning som omfattade hela Västerbotten utfärdades 1906. Samerna ansåg att Burman inte hade tagit tillräcklig hänsyn till deras åsikter. De överklagade byordningen och ärendet gick ända upp till Kungl. Maj:t.²⁴ Samernas invändningar gällde flera punkter. Angående lappskaattelanden handlade det om att gränserna inte var tillräckligt välkända och väl utmärkta. Burman försvarade sig med att landindelningen byggde på den ordning som varit gällande före 1886 och att samerna borde vara väl bekanta med den. Kungl. Maj:t gick på samernas linje och byordningen fick skrivas om. Böter för överträdelse av byordningen skulle endast utgå då ”lapp utan tillåtelse betar sin renhjord på annans renbetesfjäll, vars gränser blivit så bestämda, att de äro på marken skönjbara, eller eljest är tydligt, att gränserna äro av lapparna kända”.²⁵

Att lappskaattelanden återinfördes i vissa byordningar ledde till en mer ordnad renskötsel i Västerbotten. Men samtidigt började renhjordarna växa ur skattelanden. Allt fler samer klagade över att de stora renägarna inte vårdade sina hjordar tillräckligt på sommarland. De rikare samerna ville inte ha någon indelning i skatteland, menade lappfogden i Västerbotten. ”De förmögnare lapparna, som gärna vill överflytta vården av sina renar på de fattiga lapparna, av sådan anledning hade intresse av att betesmarkerna i byn vore för alla lappar gemensamma”.²⁶ Lappfogden beklagade i en utredning 1912 att indelningen i lappskaatteländ i Västerbotten hade ”urartat till att bli en institution mer på papperet än i verkligheten”.²⁷ Det var dessutom omöjligt att tilldela varje familj ett enda skatteland. Hjordarna hade blivit för stora. Om varje familj skulle ha ett land

---

²³ Ibid.

²⁴ Civildepartementet. Konseljakt 11/6 1909, nr 28, 29 (RA).

²⁵ Länsstyrelsen i Västerbotten. Kungörelse. Serie A, nr 177, 1909.

²⁶ Riksdagen 1898. Kommittébetänkanden. 1895 års lappkommitté. *Protokoll (lappfogdarna)*, s. 11.

²⁷ Lappfogden i Västerbotten, *Utredningar angående lappförhållandena i Västerbottens län*, vol. Ö5 (HLA).

blev landet för litet för dess hjord. Möjligen kunde man inrätta ”skattelandsgrupper” där flera familjer delade på ett större land. Det vore den enda lösning som skulle passa den renskötsel som börjat tillämpas.

Indelningen i lappskatteland gällde ännu 1913 då lappfogde Erik Bergström gjorde en ingående utredning av ”lappförhållandena” inom Västerbottens län.²⁸ Några vinterland fanns inte, men fortfarande upprätthölls systemet med så kallade tjärroland för vår- och höstbete samt enstaka land för sommarbete. I Vilhelmina södra lappby fanns ett sommarland och tio tjärroland, i Vilhelmina norra nio tjärroland, i Vapsten fyra tjärroland, i Umbyn fem sommarland och sju tjärroland, i Ran fyra sommarland och fyra tjärroland och i Gran två sommarland och fyra tjärroland. Landen nyttjades i varierande kombinationer. Den enkla var att den skattande brukade landet, men det fanns också ”komplicerade partiella hyresanordningar”, Bergström anger inte mindre än 20 kombinationer mellan ägande av ett land, inhyrning på ett annat, sambruk av ett tredje etc. Inom länet fanns dessutom flera så kallade ungsprintare som inte hade några land utan enbart fick förlita sig till inhyrning på andras land.

När en ny byordning för Västerbotten utfärdades 1914 hade namnen på lappskatteländen uteslutits. De bifogades i en särskild förteckning, som angav 62 skatteland och vem som innehade dem.²⁹ I uppbördsböckerna infördes skatteländen i Västerbotten till och med 1919.³⁰ Då började det administrativa systemet bryta samman på grund av motsägelser mellan förordningarna. Den som betalade

²⁸ Lappfogden i Västerbotten, Utredningar..., vol. Ö4(HLA).

²⁹ Förteckningen finns tryckt i SOU 1924:59 II, s 71. Den lyder:

Malå lappby: 1) Gransele, 2) Keppijaur och Lajnejaur, 3) Släppejaur, 4) Aha och Vuorbejaur.

Grans lappby: 1) Ammarfjäll, 2) Björkfjäll, 3) Bertijaur, 4) Bertfjäll, 5) Gertsjaur, 6) Narofjäll, 7) Sliktfjäll.

Rans lappby: 1) Alsträsk, 2) Dalksjö, 3) Därriavare, 4) Gillisnuole, 5) Juktfjäll, 6) Källbäck, 7) Tärnfjäll, 8) Ribbevarde, 9) Tjulträsk, 10) Lajvertfjäll.

Umbyns lappby: 1) Bångfjäll, 2) Erik-Måns Blajken 3) Stor Blajken samt Gurkfjäll och Nuolpfjäll, 4) Lubben, 5) S. Stångberg, 6) Långfjäll och N. Stångberg, 7) Ryfjäll, 8) Risfjäll och Mjölkfjäll, 9) Saxnäs, 10) S. Brandfjäll, 11) Stalofjäll och Norra Tengvattnet, 12) Värtsfjäll och Gillisfjäll, 13) Viritoppfjäll, 14) S. Tengvattnet.

Vapstens lappby: 1) Arfffjäll, 2) V. Gardfjäll, 3) Ö. Gardfjäll, 4) Löfffjäll. 5) Virifjäll, 6) Risfjäll, 7) S. Storfjäll.

Vilhelmina norra: 1) Borkavare, 2) Daunefjäll, 3) Gardfjäll, 4) Kiddejaur, 5) Viknäslandet, 6) Klippfjäll, 7) Kittelfjäll, 8) Ljusfjäll, 9) Marsfjäll, 10) V. Vardofjäll, 11) Ö. Vardofjäll.

Vilhelmina södra: 1) V. Arksjölandet, 2) Ö. Arksjölandet, 3) Brunsfjäll och Östra Kultsjölandet, 4) V. Fjällfjäll, 5) Ö. Fjällfjäll, 6) V. Kultsjölandet, 7) V. Malgomaj, 8) Ö. Malgomaj, 9) Satsfjäll, 10) Västertåsjö.

³⁰ Ibid.

skatt för landet skulle vara inrymd på det av länsstyrelsen. Men länsstyrelsen hade inte utfärdat några inrymningar sedan 1897. Därför blev skattelängderna inaktuella.

5.1.10 Döda innehavare

Lappfogde Erik Bergström skrev i maj 1920 till länsstyrelsen att samer hade klagat över att sådana som slutat med renskötsel eller avlidit fortfarande stod kvar i uppbördslängden.³¹ Han hade kontrollerat saken och kunnat konstatera att mer än hälften av dem som stod för lappskatt inte borde göra det därför att de var döda eller hade slutat med renskötsel. Många av dem var restförda för att inte ha betalt skatten. Länsstyrelsen föreslog i ett brev till Kungl. Maj:t 1923 att lappskatten skulle avskaffas.³² Eftersom länsstyrelsen inte längre fick inrymma samer på lappskatteland blev uppbörden besvärlig och det var oklart vem som skulle skatta för vad. Lappskatten hade också blivit en ren obetydlighet. Enligt länsstyrelsen hade ungefär hundra samer rest på skatten, men den totala summan uppgick inte till mer än ungefär 100 kronor, alltså i genomsnitt en krona per person. Att driva in skatten kostade betydligt mer än den gav. Länsstyrelsen ansåg att "tillräckligt utredningsarbete redan nedlagts på denna obetydliga fråga". Efter en del ytterligare utlåntanden avskaffades lappskatten genom ett riksdagsbeslut 1928. Därefter fick de renskötande samerna, med vissa undantag, betala skatt som övriga medborgare och några lappskatteland förekom inte längre i uppbördslängderna.³³

Att länsstyrelsen slutat utfärda inrymningar på skatteland blev anledningen till att de försvann i administrativ mening. Men det fanns också ett inre tryck mot skattelanden på grund av de växande renhjordarna. Lappfogden frågade 1912 vid en serie möten samerna i Norrbotten om de vill ha tillbaka indelningen i lappskatteland. De menade att det inte skulle vara till nytta för renskötseln. Det skulle kräva betydligt större betesmarker än samerna nu förfogade över.³⁴ Inte heller de små renägarna ville ha tillbaka skattelanden. De hävdade fortfarande att alltför stora hjordar skapade oreda i rensköt-

---

³¹ Riksarkivets kopiesamling I, Vol. 526 (RA).

³² SOU 1924:59, s. 18.

³³ I jordeboken för Norrbottens län 1876 betecknas länets samtliga lappbyar felaktigt som "lappskatteland". Detta fick ingen praktisk betydelse, men ännu 1951 betecknades vissa lappbyar som "lappskatteland" i en del handlingar.

³⁴ Lappfogden i Norrbotten. Årsberättelser vol. B III:1 (HLA).

seln, men såg nu lösningen i att renantalet för varje ägare begränsades. När lappfogden i Västerbotten reste runt och frågade ut alla huvudmän i renskötarfamiljer samma år visade det sig att en stor majoritet ville ha en övre gräns för renantalet hos varje ägare.³⁵ Det samiska landsmötet i Arvidsjaur 1937 antog enhälligt en resolution som krävde att renantalet per familj skulle begränsas till 800 renar för man och hustru samt några hundra renar vardera för övriga familjemedlemmar.³⁶ Riksdagen stiftade en lag av den innebörden 1944.³⁷ Lagen blev betydelselös eftersom det fanns stora möjligheter att fördela renägandet på olika familjemedlemmar. Det konstaterade också en statlig utredning 1968.³⁸

Som tidigare beskrivits (se avsnitt 4.2) medförde de allt större renhjordarna att renskötseln utvecklades i allt mer extensiv riktning. Därmed kunde man inte längre tillämpa någon indelning i lappskatteländ. Samerna på landsmötet 1937 antog därför enhälligt en resolution där de avvisade ett utredningsförslag om en uppdelning av betesområden enligt lappskatteländsmodell. Landsmötet ”vill enhälligt och med bestämdhet framhålla, att med den extensiva renskötselmetod, som numera är rådande överallt, är en sådan indelning synnerligen verklighetsfrämmande och oändamålsenlig”. Den enda följden av en striktare indelning av betesmarkerna skulle bli ”missämja mellan grannarna samt därtill idel trakasserier från lappväsendets sida i form av upprepade åtal med åtföljande höga böter – dock utan den ringaste nytta för renskötseln”.³⁹

5.2 Lappmarksgränsen

Inte förrän vid mitten av 1500-talet får vi ett skriftligt källmaterial som tillåter någorlunda säkra slutsatser om förhållandet mellan lappmark och kustland i övre Norrland. Då var gränslinjen mellan dem obestämd. Enstaka berg eller andra naturföreteelser kunde ibland anges som gränsmarkering, men inte ens i de fallen fanns det någon total enighet i bygderna. En gränslinje mellan kustbygden och Lappmarken drogs 1751–53. Under de två hundra åren från mitten av 1500-talet till mitten av 1700-talet agerade fyra parter i

---

³⁵ Lappfogden i Västerbottens län. Utredningar ... vol. Ö 5 (HLA).

³⁶ *Det svenska samefolkets allmänna landsmöte i Arvidsjaur 1937* (Umeå 1937) s. 59.

³⁷ SFS 1944:76.

³⁸ Rennäringen (SOU 1968:16) s. 84.

³⁹ *Det svenska samefolkets...1937*, s. 79.

gränsfrågan. De var kustbönderna, samerna, kronan och så småningom nybyggarna.

5.2.1 Oreda i kustbygden

Vid mitten av 1500-talet fanns det tämligen gott om folk i övre Norrlands kustland. Kustbönderna gjorde långa fiskefärder upp i Lappmarken. Det var formliga expeditioner och deltagarna kunde vistas ett tjugotal mil in i Lappmarken i någon månad.⁴⁰ Detta såg samer som ett intrång, men inte heller kronan var särskilt trakterad av böndernas fjällfiske. Den tidens härskare såg helst att var och en ägnade sig åt "sin egen" näring. Omkring 1560 mångfaldigades skatten för böndernas fiske i "fjällträsk". Det gjorde att fiskefärderna blev färre. Den tendensen förstärktes på 1600-talet då missväxter och knektutskrivningar orsakade folkbrist i kustlandet.⁴¹ Undantaget var Torne socken där fisket i fjällsjöarna fortsatte i större skala några decennier in på 1700-talet.⁴²

De sjöar som låg i trakten av den obestämda lappmarksgränsen var föremål för ständiga tvister. En av anledningarna var att ägo-, bya- och sockengränser var så obestämda i övre Norrlands jordbruksbygder.⁴³ Åker och äng hade skattlagts på 1540-talet och 1605, men från 1613 hade bönderna rätt att jämka ägorna sinsemellan så länge de inte förändrade den totala jordskatten från länet. Fram till början av 1700-talet hade ägorna blandats samman genom köp, förpantning och inte minst därför att bönder lagt under sig jord som blivit öde under de svåra åren på 1600-talet. Inget av detta fanns registrerat och reglerat. Bönderna var ovilliga att röra i frågan. De mest inflytelserika odlade jord som de inte skattade för. Byarnas allmänningar var inte avgränsade och inte ens mellan en del socknar fanns det fastställda gränser. Under det så kallade yngre indelningsverket skulle ett antal gårdar tillsammans skaffa fram en soldat och underhålla honom. Denna reform infördes i Västerbotten på 1690-talet och borde ha lett till en ingående

⁴⁰ Gustaf Göthe, *Om Umeå lappmarks svenska kolonisation*. Akad. avh. (Uppsala 1929), s. 1. Nils Arell, *Rennomadismen i Torne lappmark*, Akad. avh. (Umeå 1977) s. 127 ff. E Bylund 1956, s. 33; Filip Hultblad 1968, s. 158 f.

⁴¹ Göthe 1929, s. 4 ff.

⁴² Arell 1977, s. 127 ff, s. 144 ff, s. 164 ff.

⁴³ Oredan i övre Norrlands jordbruksbygder behandlas i Sven Ingemar Olofsson, *Övre Norrlands historia under Carl IX och Gustaf II Adolf*, i *Övre Norrlands historia II* (Umeå 1965) s. 90 ff, 253 ff; dens. *Samhälle och ekonomi i övre Norrland under stormaktstiden*, i *Övre Norrlands historia III* (Umeå 1974) s. 100 ff, 127 ff.

utredning av gårdarnas bärkraft. Men rotarna fastställdes efter inaktuella jordeböcker och i praktiken främst efter antalet kor på gårdarna.⁴⁴

5.2.2 "Svenskt folk" i lappmarken

I samband med gruvdriften under senare delen av 1600-talet väcktes tanken att lösa transportproblemen genom att "svenskt folk" fick bosätta sig i lappmarken. Det var en smått revolutionerande tanke på den tiden. Kronan hade länge försökt hålla bönder därifrån. I myndigheternas ögon var ett lappskatteländ orimligt stort jämfört med en vanlig bondes ägor. Därför ansågs det fullt i sin ordning att samer fick avstå odlingsbara delar till nybyggare. Myndigheterna trodde också att samer och nybyggare kunde samexistera utan konflikter eftersom de skulle ägna sig åt skilda näringar. Kungl. Maj:t utfärdade 1673 och 1695 kungörelser för att locka folk från kustbygden att bosätta sig som odlare i lappmarken. Villkoren var ganska obestämt utformade. De ledde inte heller till någon omfattande kolonisation eftersom det var brist på manfolk i kustlandet.

En betydligt mer detaljerad förordning kom 1749. Den som ville anlägga ett nybygge skulle ansöka hos landshövdingen, som utsåg en synenämnd. Sedan den och häradsrätten yttrat sig beslutade länsstyrelsen om nybygget fick anläggas. Det garanterades skattefrihet i åtminstone 15 år och frihet från knektutskrivning. Å andra sidan ålades nybyggaren att uppföra byggnader och odla jorden. Enligt kungörelsen fick nybygget inte förfördela någon annans näring. Samerna hade vid den tiden en så stark rätt till sina lappskatteländ att de knappast oroade sig över att enstaka nybyggare fick bruka små, odlingsbara delar av lappmarken. När 1749 års förordning utfärdades fanns det åter gott om folk i kustlandet och den ledde efterhand till en omfattande nybyggeskolonisation i lappmarken. Även samer fick nu rätt att anlägga nybyggen.

Både samer och nybyggare hade rätt att hindra kustbönder från att utnyttja lappmarkens resurser. Tvisterna gällde främst fiskevattnen. Förhållandet mellan kustbönderna och nybyggarna var långt ifrån friktionsfritt även av andra anledningar. Bönderna ansåg att de som tog upp nybyggen bara ville hålla sig undan från skatt och att

---

⁴⁴ Olofsson 1974, s. 242 ff. Med Västerbotten avses före 1810 nuvarande Norr- och Västerbottens län.

männen mest var intresserade av att slippa bli uttagna till knekt. Det förekom att bönder med våld försökte hindra nybyggare från att återvända till lappmarken efter besök i kustlandet.⁴⁵

Länsstyrelsen insåg redan på 1600-talet att det behövdes en definitiv gränslinje mellan kustbygden och lappmarken. Men att fastställa gränsen framstod som en oöverstiglig uppgift så länge utgångspunkten var att man skulle börja med att avgränsa böndernas ägor, sedan byarnas, därpå socknarnas och först därefter dra upp en lappmarksgräns. Omkring 1740 började länsmyndigheterna gradvis inse att det var nödvändigt att tänka om. För att komma någon vart måste man börja med lappmarksgränsen.⁴⁶

5.2.3 Gränsdragningen

Det första steget mot en lappmarksgräns togs vid ett möte i Öjebyn i december 1747. Kungl. Maj:t hade krävt en skogsordning för länet i maj samma år och nu samlades en representativ församling av tjänstemän från länsstyrelsen, häradshövdingar, kronobefallningsmän, rådmän samt fullmäktige från alla tolv socknarna.⁴⁷ De konstaterade bland annat att det inte fanns några lands-, härad- eller sockenallmänningar utan att "all utmark nu av privatis till byaskogar nyttjas". Därför borde man tydligt avgränsa både sockenallmänningar och eventuellt kronoallmänningar.

Bönderna bromsade processen, men ett brev från kyrkoherde Pehr Fjellström i september 1748 satte fart på den igen. Han argumenterade kraftfullt för en lappmarksgräns. Böndernas fiskefärder till lappmarken drog bara kraft från jordbruket. En gränslinje skulle också garantera nybyggarnas och samernas rättigheter gentemot bönderna. De renbetesavgifter som samerna betalade kustbönderna borde också avskaffas.⁴⁸ Efter att ha vandrat genom instanserna nådde brevet Kungl. Maj:t i februari 1749. Fyra månader senare anslogs medel till en lantmätare, som skulle delta i fastställandet av en lappmarksgräns.

Gränsdragningen började med att kustbönderna och lappmarksborna fick utse sina fullmäktige för Umeå socken/lappmark. Delegationerna visade sig snart vara oense. Landshövdingen kallade då till ett möte vid Rusksele nybygge i juni 1750, konstaterade oenig-

⁴⁵ Göthe 1929, s. 282 ff.

⁴⁶ A.a, s. 379.

⁴⁷ A.a, s. 453 ff.

⁴⁸ Cit. A.a., s. 457.

heten och förklarade att man måste inrätta en särskild synerätt. Ordförande blev landssekreteraren Lars Qvist, som verkar ha haft alla parter förtroende. Gränsen från Ångermanland till Gråträsk i Piteå socken fastställdes under sommaren 1751. Resten av gränsen gick upp sommaren därpå. Därmed var arbetet klart, men på grund av tvistigheter om länsgränsen mellan Västerbotten och Ångermanland kunde inte lappmarksgränsen fastslås av riksdagen förrän 1766.

Gränsdragningen medförde flera kompromisser, men man kan knappast säga att någondera parten missgynnades systematiskt. Samer var tämligen väl representerade vid synerättens möten. Främst gällde det de skogssamer som hade skatteländ ned mot den blivande gränsen. I gränsfrågan hade samer och nybyggare gemensamma intressen. Länsstyrelsen var också angelägen att få slut på alla tvister som skapats av kustböndernas flytande system av markrättigheter. Ofta blev gränsen dragen vid det östligaste lappskatteländets nedre gräns. I Umeå socken/lappmark fästes stor vikt vid den karta över lappmarken som landshövding Johan Gran upprättat 1671. Ibland förlorade kustbönderna när nybyggen och sjöar som de gjorde anspråk på fördes till lappmarken. Även lappmarken förlorade ibland. Ett känt fall är sjön Pjesker i Pite lappmark. Hela sjön borde ha hört till lappmarken, men hälften av den hamnade i bondbygden. Manövrerna i det området innebar bland annat att en del av lappskatteländet Kåtaselet kom att ligga nedanför lappmarksgränsen. Det stred mot principerna för gränsdragningen.⁴⁹

5.2.4 Färre konflikter i norr

Ju längre norrut man kom desto färre konflikter orsakade gränsläggningen. Synerättens protokoll är omständliga och omfattande i Ume och Pite lappmark, sedan blir de summariska.⁵⁰ I Lule och Torne lappmark var gränsen redan tämligen väl definierad av sedvanan. Det betyder inte att den alltid respekterades, men häradsrätten behövde inte föra samma långdragna överläggningar om tvistemål som i Umeå lappmark. För Lule lappmarks del kan nämnas att nybyggare vid den gamla bondbyn Storsand av skatteskal försökte bli förda till lappmarken, men fick avslag.⁵¹ I Torne lappmark nämndes

⁴⁹ A.a., s. 479 ff; Bylund 1956, s 36 ff; P André, "Samer i Skellefteå socken 1700-1850", i P Sköld & K Kram, *Kulturkonfrontation i Lappmarken* (Umeå 1998) s. 57 f.

⁵⁰ Redogörelsen för gränsdragningen finns (numera) i Nedre justitierevisionens arkiv, Utslagshandling 11/7 1753, nr 24 (RA).

⁵¹ Bylund 1956, s. 38.

ett Songamuotka rå mot lappmarken redan i ett brev från Johan III 1584.⁵² Under 1600- och 1700-talen avkunnar häradsrätten flera domar där bönder fälls för att ha fiskat ”ovanför lappmarks rå”.⁵³ Man kan anta att gränslinjen var tämligen väl etablerad och att den också sammanföll med den lappmarksgräns som kommissionen kunde fastställa utan nämnbara konflikter.⁵⁴

Lappmarksgränsen drogs inte i första hand för att utestänga samerna från renbete utanför Lappmarken. Renbetet nämndes bara i förbigående vid gränsläggningen. De viktigaste frågorna gällde vilken skatt som skulle betalas (eller inte betalas) samt vilka som var skyldiga att delta i roteringen av soldater. Därefter handlade det om vem som skulle få fiska i vilken sjö.

5.3 Odlingens gräns och avvittringen

Redan i början av 1800-talet hade man väckt förslag om en odlingsgräns längre västerut än den lappmarksgräns som dragits i mitten av 1750-talet.⁵⁵ Landet ovanför denna gräns skulle reserveras för samernas näringar. Frågan togs upp emellanåt under decenniernas lopp, men hamnade definitivt på dagordningen efter ett förslag från landstinget i Västerbotten 1862. Länsstyrelsen instämde, liksom senare lantmäteristyrelsen.⁵⁶ Nästa steg blev att Västerbottens landshövding E V Almquist lade en motion i riksdagen om en gräns i nord-sydlig riktning ”för betryggande av lapparnas besittningsrätt till renbetesland”.⁵⁷ Väster om den skulle inga nybyggen få anläggas i fortsättningen. Almquist syftade främst på Västerbotten, men menade att gränsen också borde dras ”i andra av de norrländska länen”.

Almquist ansåg att oenigheten mellan samer och nybyggare i Västerbotten berodde på att samerna trängts undan ”till de högsta, nära nog ofruktbara fjällbygderna”. Men inte ens där fick de utöva sin näring i fred för nybyggarna, som nu hade slagit sig ner så högt

---

⁵² Brevet tryckt i I Fellman, *Handlingar och uppsatser angående finska Lappland och lapparne*, Del III (Helsingfors 1912) s. 84 f.

⁵³ Se till exempel domböcker i Jukkasjärvi 1694 och 1702. Arell 1977, s. 132, s. 138.

⁵⁴ Av skatteskäl ansökte Pajala socken så sent som 1873 om att bli räknad till Lappmarken. Den fick avslag. Renbetesdelegationen 1913 (YK 1766, RA), vol. 30.

⁵⁵ Den blivande odlingsgränsen hade flera beteckningar under diskussionens gång. För enkelhetens skull användes enbart termen odlingsgräns här.

⁵⁶ Lennart Stenman, *Avvittringen i Västerbottens läns lappmarker*. Akad.avh. (Uppsala 1983) s. 52 f.

⁵⁷ Riksdagen 1867. Motion FK nr 22.

upp mot fjällen att odling knappast kunde bedrivas. Gräsväxten där var inte uthållig utan kvaliteten på betesmarkerna försämrades snabbt. Därför måste staten och socknarna gripa in med fattigvård och annat särskilt stöd till nybyggarna. Samerna kunde däremot "bereda sig en knapp utkomst" i det området. Därför skulle marken ovanför gränsen "uteslutande upplåtas till renbetes- eller så kallade lappskatteländ". De nybyggen som redan fanns där skulle åter bli allmän kronomark om de blev lediga eller inte uppfyllde uppodlings- och byggnadsplikterna. Vid gränsläggningen skulle lantmätare och sakkunniga personer undersöka hur långt upp mot fjällen man kunde utsträcka odlingen och därefter bestämma en gränslinje. Landet ovanför den skulle reserveras för "lappar eller andra renägare" på de villkor som "Kungl. Maj:t kan finna gott i nåder föreskriva".

I riksdagen förekom ingen nämnvärd opposition mot gränsen i sig, men flera talare hade praktiska invändningar.⁵⁸ De menade att det skulle bli billigare om man väntade till dess Lappmarken avvittrades. Utskottet instämde i princip med Almqvist, men avslutade sitt utlåtande med en luddig formulering om att Kungl. Maj:t skulle låta tillse om en sådan gräns kunde dras utan för stora kostnader. Almqvist yrkade på återremiss och att Kungl. Maj:t skulle "låta bestämma" en sådan gräns. Det hela slutade i en kompromiss som innebar att gränsen skulle dras, men endast som ett provisorium i avvaktan på avvitrningen.

Riksdagens beslut blev till en kunglig skrivelse i december 1867 om "bestämmandet av en provisionell gräns mellan lappmarkernas kulturland och fjällbygd".⁵⁹ Den skulle gälla både Norrbotten och Västerbotten. Området ovanför odlingsgränsen skulle "såvitt det icke redan med behörigt tillstånd av enskilda innehaves" upplåtas till renbetesland åt samer eller andra renägare. En lantmätare och en agronom skulle utlysa sammanträden med den jordbrukande och den nomadiserande befolkningen sockenvis. Där skulle de inhämta upplysningar och dra en provisorisk odlingsgräns som kunde anges på kartor "utan att behöva å marken utstakas". Sådana sammanträden hölls i socknarna under sommaren 1868 (i Jukkasjärvi och Enontekis sommaren 1869). Samer var bara närvarande vid ett fåtal av dem. I regel var det skogssamer eftersom mötena ägde rum då

⁵⁸ Riksdagen 1867. Utskottsbetänkande Saml. 4, avd 1, nr 38, 67, s. 9, 11. Debatt FK II, s. 508, AK III, s. 54, 468. Riksdagens skrivelse nr 63.

⁵⁹ Tryckt i A L van der Hagen, *Samling af Kongl. Bref och författningar...* (Stockholm 1872) s. 67 f.

fjällsamerna var högt uppe till fjälls eller i Norge. Vid några av sammanträdena betecknades en del av nybyggarna som lappar.

Här är inte platsen för några detaljer i diskussionerna om hur den provisoriska gränsen skulle läggas ut i terrängen i respektive socken, det skulle bli ett för omfattande sidotema.⁶⁰ I regel ville nybyggare dra gränsen så långt västerut som möjligt och i den mån nomader yttrade sig ville de förskjuta den i andra riktningen. Efter sammanträdena lämnade lantmätaren sitt eget förslag till länsstyrelsen som bestämde hur gränsen skulle gå.⁶¹ Även om de rent biologiska förutsättningarna för odling naturligtvis hade betydelse blev de inte helt avgörande. Till stor del var det avvägningen mellan renskötselns och odlingens intressen som avgjorde var gränsen drogs. Det sista besväret över gränsdragningen avlogs av Kungl. Maj:t den 3 mars 1871. Därmed var den provisoriska odlingsgränsen uppdragen.⁶² Men det dröjde ytterligare 19 år innan den definitiva blev fastställd.

5.3.1 En ny skogspolitik

Nu hade skogsbolagen börjat spela en framträdande roll i lappmarkspolitiken. De hade sina förespråkare i riksdag och regering och kronan fick ofta agera utifrån vad bolagen gjort eller förväntades göra. I början av 1800-talet hade de beslutande instanserna ansett att skogen var i stort sett värdelös, men mot mitten av seklet väcktes medvetandet om skogens värde. Riksdagen skrev till Kungl. Maj:t 1854 och anhöll om att kronan skulle utforma en politik för en förbättrad skogshushållning.⁶³

Sågverksindustrin hade börjat förvärva skogsfastigheter och avverkningsrätter i en utsträckning som ansågs hota skogens framtida bestånd. Hotet om skogsskövling av bolagen ledde bland annat till att Skogsstyrelsen inrättades 1859. Den nya politiken manifesterades i ett kungligt brev 1860.⁶⁴ Där konstaterades inledningsvis att ”skogen numera vunnit ett förut icke annat värde”. Fortfarande kunde enskilda tillägna sig ganska stora områden skog under före-

⁶⁰ Protokollen för Västerbotten i Civildepartementets konseljakt 5/10 1869, nr 11, RA; för Norrbotten i Civildepartementets konseljakt 3/3 1871, nr 19 (RA). En sammanfattning av protokollen finns i Prawitz 1967, ”Odlingsgränsen”, s. 22 ff.

⁶¹ J E Almquist, ”Det norrländska avvittringsverket”, *Svenska lantmäteriet* Del I (Stockholm 1928) s. 118.

⁶² Prawitz 1967, ”Odlingsgränsen”, *Samernas skattefjäll III* (Stockholm 1967) s. 30.

⁶³ Riksdagen 1854. Riksdagens skrivelse nr 228.

⁶⁴ Tryckt i G R Lilienberg, *Svensk lagsamling*, Del II (Stockholm 1875) s 521.

vändningen att de skulle starta ett nybygge och odla jorden. Sedan inskränkte de odlingen till minsta tänkbara och sålde avverkningsrätten. Nu skulle kronan bli försiktigare med att dela ut skog vid avvitringsarna. I stället skulle det inrättas fler kronoparker under allmän förvaltning. Resten av de så kallade överloppsmarkerna kunde säljas till enskilda. Länsstyrelserna i de norrländska länen skulle undersöka vilka skogsområden som kronan lämpligen kunde behålla. Så skedde också och under slutet av 1860-talet och de första åren av 1870-talet avsattes områden till kronoparker i Norr- och Västerbottens län. I kronoparkerna skulle samerna få behålla rätten att beta sina renar samt att ta nödig vedbrand och nödigt tältvirke, men inte få göra åverkan på skogen eller åkrar och slätterland.⁶⁵

Eftersom samerna ansågs stå på en lägre kulturnivå skulle de inte få besitta någon skog i den meningen att de kunde köpa och sälja den. Då skulle de bli ett enkelt offer för de spekulanter som ville komma över skog för att skövla den i vinstsyfte. Kungl. Maj:t varnade 1866 för ”vådan av att inleda lappallmogen i handelsaffärer med skogsvaror”.⁶⁶ En utredning kallad ”den norrländska skogskommittén” kom med ett betänkande 1870.⁶⁷ Där föreslogs en restriktiv linje mot både bolagen och enskilda skogsägare. Målsättningen var att ingen skog för avsalu fick avverkas utan utstämpling av skogstjänstemän. Enligt kommittén hade den avvitrings som redan genomförts lett till en överavverkning av skogen. Bolagen hade alltför lättvindigt kommit över skog, bland annat genom att lägga beslag på nybyggesskog. Sedan hade de skövlat den för kortfristig vinst.

5.3.2 Avvittringsstadgan 1873

Under hela 1800-talet hade myndigheterna skjutit i stort sett alla markfrågor i Lappmarken framför sig med hänvisning till den kommande avvitringsstadgan. Då skulle man dra upp en definitiv odlingsgräns, skilja kronans marker från enskildas och definitivt skattlägga nybyggena. Avvittringen i Lappmarken blev svåröverskådlig. Flera lagar och åtgärder grep in i varandra. Flera myndigheter, som ibland var oeniga, skötte planeringen och genomförandet. Skeendet blev så utdraget att nya förordningar tillkom medan avvitringsstadgan pågick.

⁶⁵ G Prawitz, ”Odlingsgränsen”, s. 19.

⁶⁶ A.a., s. 13.

⁶⁷ *Betänkande angående skogsförhållandena i Norrland* (Stockholm 1870).

Delar av den fick göras om på grund av rena felaktigheter.⁶⁸ Avvittringen krävde en skattläggning av nybyggena, som dittills bara hade varit provisoriskt skattlagda. Därför måste riksdagen behandla frågan. Förutom skattläggningen tog Kungl. Maj:t främst upp två frågor: skogens framtida bestånd och samernas renbetesrätt.

Regeringen inledde sin proposition till riksdagen 1873 med att betona samernas rättigheter.⁶⁹ Redan på 1600-talet hade kungliga förordningar fastslagit att samerna skulle få "bliva vid sina land och fiskevatten" och odlingen hade hänvisats till den jordmån "varav lapparna efter sin näringsart ingen nytta eller fördel sig kunde göra". Kungliga förordningar från början av 1800-talet om att nybyggare måste ha sitt hö i lador eller inhägna hässjorna förutsatte också att samerna hade rätt att begagna de marker som omgav nybyggena. Om skogen skövlades skulle samernas existensmöjligheter försvinna. Kronan kunde dessutom inte ge bort något som den inte hade oinskränkt äganderätt till. Samernas urgamla rätt fick inte kränkas, menade civilministern.

Debatten i kamrarna följde de förväntade linjerna. Företrädare för sågverks- och nybyggarintressen förespråkade en fri dispositionsrätt till skogen. De som slog vakt om kronans intressen ville begränsa avverkningsrätten, ofta med hänvisning till att man inte fick äventyra renskötseln. Flera talare betonade också att kronan dessutom inte kunde skänka bort oinskränkt äganderätt till marken eftersom den inte själv hade det. En del av rätten låg hos samerna. Riksdagen godkände regeringens proposition med tillägget att samerna borde få utnyttja renbetet på kronans marker när de ville, men enskilda marker som var tjänliga till odling endast under vintern.

5.3.3 Flera uppgifter

Kungl. Maj:t utfärdade sin stadga "om avvittring i Westerbottens och Norrbottens läns lappmarker" den 30 maj 1873.⁷⁰ Då hade redan några områden kring Lycksele avvittrats.⁷¹ I Västerbotten pågick avvittringen in på 1920-talet. I Norrbotten påbörjades avvit-

⁶⁸ Översiktliga framställningar är Almquist 1928; Prawitz 1967, "Odlingsgränsen"; Stenman 1983.

⁶⁹ Riksdagen 1873. Proposition nr 4. Se även Civildepartementets konseljakter serie E1 vol 1171 (RA). Den fortsatta behandlingen av ärendet i utskottsbetänkande saml. 7, nr 11, debatter i FK I, s. 59 ff, 432 ff; AK II, s. 216 ff, s. 245 ff. Riksdagens skrivelse nr 9.

⁷⁰ SFS 1873, nr 26.

⁷¹ Stenman 1983: 47.

tringen 1883 i Arvidsjaur och avslutades i Enontekis (Karesuando) 1915. Stadgan från 1850 om avvitrning av Lule lappmark hade inhi-berats 1861. I 1873 års avvitringsstadga upphävdes den slutgiltigt. Den nya stadgan föreskrev att de nybyggen som fanns i lappmarken skulle avvitrtras, dvs. definitivt utskiljas från kronans marker. De skulle också definitivt skattläggas och mantalssättas. De områden som blev över sedan de enskilda hemmanen tilldelats ett visst skogsanslag kallades för kronoöverloppsmarker som disponerades av kronan. Vissa av dem blev kronoparker som förvaltades av kronan, andra kunde säljas av. I lappmarken avvitrtrades också marker till allmänningar.⁷²

De frågor som närmast berörde renskötseln var betesrätten samt hur den definitiva odlingsgränsen skulle dras. Enligt 1873 års stadga skulle den löpa mellan de delar av lappmarken ”som äro tjänliga för odling, och den mark där nybyggesanläggningar icke vidare må tillåtas”. Även om stadgan angav att avvitrningen och uppdragandet av odlingsgränsen skulle ske i ett sammanhang blev det i praktiken fråga om två skilda förrättningar. Båda utfördes i princip sockenvis. Den ena var själva avvitrningen. Vid den skulle en lantmätare och två gode män kalla ”delägarna” till ett sammanträde. Kallelsen skulle uppläsa i kyrkan två söndagar i rad. I den mån ”lapparnas rätt är av avvitrningen beroende” skulle de kallas på samma sätt, men första kallelsen måste läsas upp i kyrkan före mars månads utgång för att även fjällsamerna skulle bli informerade.

Vid sammanträdena skulle de berörda få framföra sina åsikter, visa åtkomsthandlingar, kartor, lämna muntliga uppgifter etc. Sedan skulle lantmätaren mäta ut hemmanet och upprätta en ägo-beskrivning, där det skulle anges vad som var duglig mark, skog, impediment, sjöar etc. Han skulle också upprätta en taxeringslängd. Avvitrningsstyresmannen (oftast en lantmätare i högre ställning) skulle lämna förslag till länsstyrelsen. Sedan skulle ärendet vandra mellan flera myndigheter. Tvister och överklaganden skulle gå till en ägoskillnadsrätt som bestod av domaren på orten med två biträden. Sedan alla överklagningstider gått ut förklarade länsstyrelsen att avvitrningen vunnit laga kraft och ägaren fick en karta och en beskrivning på sitt område.⁷³ Frågorna kring nybyggenas gränser, skogstilldelning, mantal etc. faller utanför den här utredningen.⁷⁴

⁷² I Liljenäs, *Allmänningsskogarna i Norrbottens län* (Umeå 1977) s. 35 ff.

⁷³ Ärendenas gång genom samtliga instanser beskrivs i Stenman 1983, s. 75 ff.

⁷⁴ För Västerbotten se Stenman 1983, för Norrbotten Prawitz 1967, ”Odlingsgränsen”, s. 53 ff.

5.3.4 Särskilda möten

Den andra förrättningen gällde den definitiva odlingsgränsen. Även den skulle inledas med särskilda möten i socknarna. Avvittringsstyresmannen var ordförande. Först ut med att fastställa gränsen var Arvidsjaurns socken. Där hölls avvittringssammanträde i september 1877. Enligt protokollet var alla närvarande, även samer, eniga om att hela Arvidsjaurns socken skulle ligga nedanför odlingsgränsen. Länsstyrelsen fastställde gränsen den 30 juni 1883.⁷⁵ Två veckor senare ändrades avvittringsstadgan. Anledningen var att man 1882 hade tillsatt den utredning som skulle förbereda en ny renbeteslag. Utredningen skrev till Kungl. Maj:t i mars 1883 att man inte fick lägga fjällsamernas vår- och höstvisten nedanför odlingsgränsen. I avvittringsstadgan 1873 fanns inga bestämmelser om detta och det fanns risk för att "lapparnas behov kunde komma att mer eller mindre förbises". Vid varje avvittringssammanträde skulle samerna "ovillkorligen lämnas tillfälle att yttra sig i saken". Länsstyrelserna tillstyrkte förslaget och det fastställdes av Kungl. Maj:t den 13 juli 1883.⁷⁶ Nu infördes ett tillägg i avvittringsstadgan. Samerna och jordbruksbefolkningen skulle först höras. Sedan skulle avvittringsstyresmannen lämna in ett förslag till länsstyrelsen. Den skulle yttra sig och sända förslaget vidare till Kungl. Maj:t för beslut.

Därmed började hela frågan behandlas efter en ny ordning och grundprincipen var att fjällsamernas vår- och höstvisten skulle hamna ovanför odlingsgränsen. Sammanträdet i Gällivare den 28 november 1883 inleddes med att samerna fick uppge var de hade sina vår- och höstvisten.⁷⁷ Efter en del diskussion lämnade avvittringsstyresmannen sitt förslag till odlingsgräns till länsstyrelsen. Den skickade det vidare till Kungl. Maj:t med anmärkningen att man inte borde bry sig om skogssamernas förslag till gränsläggning. Det gick för långt österut. I Gällivare sockens skogs- och myrland fanns förutsättningar för odling. Fjällsamernas vår- och höstvisten borde ligga ovanför odlingsgränsen, men där borde inte finnas mark som i "någon nämnvärd grad" lämpade sig för odling. Kungl. Maj:t fastställde gränsen enligt avvittringsstyresmannens förslag.⁷⁸

---

⁷⁵ Prawitz 1967, "Odlingsgränsen", s. 37.

⁷⁶ Tryckt i Lilienberg III, s. 1035.

⁷⁷ Civildepartementet. Konseljakt 18/4 1884, nr 24 (RA).

⁷⁸ Prawitz 1967, "Odlingsgränsen", s. 55.

I Jokkmokk fick samerna uppge sina vår- och höstvisten vid det gränssammanträde som ägde rum den 2 april 1885.⁷⁹ Samerna ville att hela socknen skulle ligga ovanför odlingsgränsen. Avvittringsstyresmannen och andra förkastade det förslaget och sände ett eget till länsstyrelsen. Men nu hade länsstyrelsen en betydligt mer positiv syn på skogssamerna än när Gällivare behandlades året innan. I Jokkmokk ansågs skogsrenskötseln vara så viktig att man inte fick inskränka dess möjligheter att fortleva. Samerna hade varit ”markens första besittningstagare” och det var en ”rättvisans fordran” att de inte fick se sina ”under tidernas lopp förut försvagade existensvillkor ytterligare minska”. De hade nämligen ”från uråldriga tider året om begagnat betet å skogslandet i hela socknen och till och med ned mot kusten”. Länsstyrelsen kunde i och för sig tänka sig att godkänna den föreslagna gränsdragningen, men då borde samerna få rätt att beta sina renar även på privatägd mark året om. Efter ytterligare utlåtanden avskog Kungl. Maj:t länsstyrelsens propåer 23 september 1886 och fastslog den gräns som avvittringsstyresmannen hade föreslagit. Renbetesrätten skulle utövas enligt gällande bestämmelser. Med detta avsågs 1886 års renbeteslag som trätt i kraft 4 juni samma år.

5.3.5 Den definitiva gränsen

Samerna i Jukkasjärvi fick uppge sina vår- och höstvisten vid sammanträdet den 17 januari 1888.⁸⁰ De ville att hela socknen skulle ligga ovanför odlingsgränsen. Avvittringsstyresmannen ville undanta delar av socknen. Så blev det också när gränsen fastställdes definitivt. Sammanträdet i Arjeplog genomfördes den 21 mars 1887.⁸¹ Även där fick samerna uppge sina vår- och höstvisten. De ville att hela socknen skulle ligga ovanför odlingsgränsen. Länsstyrelsen avskog samernas förslag och menade att en del av socknen var tjänlig till odling och att där fanns gamla hemman och nybyggen. Å andra sidan hade kronans skogstjänstemän lagt ett förslag som innebar att samernas vår- och höstvisten hamnade nedanför odlingsgränsen. Det kunde inte heller accepteras. Kungl. Maj:t fastställde 20 juni 1890 en gräns som lämnade en del av socknen nedanför odlingsgränsen, men samernas vår- och höstvisten ovanför. I

---

⁷⁹ Civildepartementet. Konseljakt 23/9 1886, nr 6 (RA).

⁸⁰ Civildepartementet. Konseljakt 20/6 1890, nr 20 (RA).

⁸¹ Ibid.

Enontekis (Karesuando) beslutades vid sammanträdet den 13 januari 1888 utan nämnvärd diskussion att hela socknen skulle ligga ovanför odlingsgränsen.⁸²

I Västerbotten hölls de första sammanträdena om den definitiva odlingsgränsen sommaren 1884.⁸³ Endast i Vilhelmina deltog samer. Deras talesman hävdade att en gränsdragning långt österut var nödvändig för att samerna skulle kunna fortsätta att utöva sin näring. Avvittringsstyresmannen svarade bland annat att samerna inte behövde så mycket mark eftersom de ändå snart skulle dö ut. För Dorotea och Sorsele föreslog han en odlingsgräns nära den provisoriska, i Stensele och Vilhelmina borde gränsen flyttas längre upp i fjällen.⁸⁴

Men nu gällde den ändrade avvittringsstadgan och Kungl. Maj:t återförvisade hela ärendet. Lantmäteristyrelsen hade påpekat att samer bara varit närvarande vid ett av de fyra sammanträdena och det stred mot stadgan. Därför måste allt göras om. Nya sammanträden hölls under sommaren 1888. Vid det laget hade 1886 års renbeteslag trätt i kraft. Samer var närvarande vid sammanträdena. Grovt räknat delades alla de fyra Västerbottenssocknarna i två ungefär lika stora delar av den definitiva odlingsgränsen. Argumenten var ungefär desamma som i Norrbotten vad gällde förutsättningar för odling och renskötselns markbehov. Nybyggarna menade att odling kunde bedrivas längre västerut och samerna att renskötseln behövde mark längre österut. I Västerbotten agerade skogsintressen för att gränsen skulle dras så långt västerut att inte kronoparker hamnade ovanför gränsen. Där fanns större restriktioner mot avverkning. Detta argument avvisades av andra instanser.

Gränsen ändrades en del gentemot det tidigare förslaget och sedan det granskats av vederbörande myndigheter fastslog Kungl. Maj:t den definitiva odlingsgränsen 20 juni 1890. Den kom nu att löpa nedanför den provisoriska i Dorotea och Vilhelmina, men ovanför den i Stensele och Sorsele.⁸⁵

---

⁸² Ibid.

⁸³ Prawitz 1967 "Odlingsgränsen", s. 22 ff, s. 39 ff, Stenman 1983, s. 174 ff.

⁸⁴ Civildepartementets akt 20/6 1890 nr 19 (RA).

⁸⁵ En karta som anger den definitiva gränsen i förhållande till den provisoriska, till alla förslag, till gränsen för avvittringen etc. finns i Stenman 1983. Bil 12.

5.3.6 Nybyggen ovan odlingsgränsen

Diskussionerna om den fasta jordbruksbebyggelsen ovanför odlingsgränsen genomgick många faser. I den skrivelse som Kungl. Maj:t utfärdade efter riksdagsbeslutet om provisorisk odlingsgräns 1867 står att länsstyrelserna inte fick bevilja några nya nybyggen ovanför gränslinjen ”tills vidare och till dess avvitrning skett”.⁸⁶ Men då visste ännu ingen var gränslinjen skulle gå, den provisoriska kom fyra år senare, den definitiva först 1890. Det började med att de nybyggen som anlagts före 1867 diskuterades i en serie skrivelser mellan olika myndigheter åren 1885–1891.⁸⁷ Dessa nybyggen hade tagits upp i laga ordning. Kungl. Maj:t beslutade 1892 att de skulle få bli kvar och avvitrats.⁸⁸

Nästa kategori blev de så kallade odlingslägenheterna eller skogstorp. Kungl. Maj:t tillät sådana på kronoparker i Norrbottens län i en skrivelse 1891.⁸⁹ De skulle vara ”gagneliga för vård och bevakning av kronans skogsmark”. Men man försummade att infoga att inga upplåtelser fick göras ovanför odlingsgränsen. Liknande stadgar utfärdades för Västerbotten 1904 och 1909.⁹⁰ Även där försummade man att undanta området ovanför odlingsgränsen. Det utnyttjades av Domänstyrelsen som fram till 1914 anlade 56 skogstorp ovan odlingsgränsen i Västerbotten och 41 i Norrbotten. Upplåtelseerna gjordes ofta på eget bevåg av jägmästarna och de tog inte hänsyn till renskötselns behov. Även en del så kallade slätterängar utarrenderades. Länsstyrelserna, som skulle bevaka samernas rättigheter, låg under ett annat departement än Domänstyrelsen och hade ingen insyn i upplåtelseerna.

Landshövdingen i Norrbotten fäste 1914 Kungl. Maj:ts uppmärksamhet på att det upplåtits för många skogstorp och odlingslägenheter ovan odlingsgränsen i Lappmarken. Visserligen kunde man inte längre upprätthålla odlingsgränsen strikt, nya krav på landupplåtelser hade uppstått för till exempel gruvor och vattenkraftverk. Men upplåtelser av kronatorp och odlingslägenheter borde man inskränka om det inte fanns ”synnerliga skäl”, menade landshövdingen.⁹¹ Här skulle man också beakta renbeteslagen 1898 där

⁸⁶ Kungl. Brevet 13 december 1867..., tryckt i van der Hagen 1872, s. 63.

⁸⁷ Inläggen finns refererade i Prawitz 1967, ”Odlingsgränsen”, s. 66 ff. Se även Prawitz *Studier i renbeteslagstiftningen* (Stockholm 1970) om upplåtelser ovan odlingsgränsen i allmänhet.

⁸⁸ Kungl. Maj:ts skrivelse 18/11 1892.

⁸⁹ SFS 1891:29.

⁹⁰ SFS 1904:21, SFS 1909:69.

⁹¹ Skrivelsen tryckt i Riksdagen 1915. Proposition, nr 96.

paragraf 31 föreskrev att upplåtelser ”å de områden som blivit till lapparnas uteslutande begagnande anvisade” inte får ske ”utan att de lappar hvilka ega rätt att å området uppehålla sig med sina renar, blivit i ärendet hörda”. Riksdagen beslutade året därpå att upplåtelser ovanför odlingsgränsen bara skulle tillåtas i särskilda fall och prövas av regeringen, men de som redan fanns fick vara kvar.⁹²

Sedan tog man itu med den olagliga bebyggelse som uppkommit efter beslutet om odlingsgränsen 1867. Innan ärendet började behandlas kunde husen och odlingarna ha funnits i decennier. Frågan komplicerades ytterligare av att flera av dessa nybyggen innehades av samer som mer eller mindre lämnat renskötseln. Man kan alltså inte betrakta problemet utifrån enbart ett etniskt perspektiv och ställa samer mot nybyggare. När den första samiska organisationen, Lapparnes centralförening, bildades 1905 var det främsta kravet att samerna skulle få använda området ovanför odlingsgränsen som de ville, alltså även till nybyggen.⁹³ Samerna ville också kombinera renskötsel med odling och nötboskap. Men detta motsatte sig regeringen bestämt. Den strävade efter att definitivt skilja näringarna åt.⁹⁴ Landshövdingen i Västerbotten skrev till Kungl. Maj:t 1906 att det fanns 533 ”nybyggarlappar” och ungefär 400 andra bofasta samer ovan odlingsgränsen. De bestod dels av yngre personer som tog tjänst som boskaps- eller renskötare, dels av äldre som lämnat renskötseln och bosatt sig utan laglig rätt, ofta på sitt gamla lappskatteland.⁹⁵

De olagliga nybyggena kallades inhyseslägenheter. I en förordning 1909 bestämdes att länsstyrelsen skulle pröva vilka av dem som fick vara kvar. Den skulle ta hänsyn till både besittarnas och de nomadiserande samernas behov. De som godkändes skulle tilldelas tillräckliga inägor och husbehovsskog vid avvitrning.⁹⁶ Upplåtelseerna gjordes av länsstyrelsen efter utredning sockenvis. De som hade lagt ner ett omfattande arbete under lång tid fick vara kvar och avvitrtras med äganderätt. En del där man inte lagt ner nämnvärt arbete skulle dras in.

---

⁹² SFS 1915:169, Stenman 1983, s. 133 ff.

⁹³ Lantto 2000, s. 57 ff.

⁹⁴ L Lundmark, *Lappen är ombytlig, ostadig och obekväm. Den svenska statens samepolitik i rasismens tidevarv* (Umeå 2002) 63 ff.

⁹⁵ Stenman 1983, s. 125.

⁹⁶ SFS 1909:54.

5.3.7 Generösa bedömningar

Efter utredningar och sammanträden i socknarna var förhållandena för bebyggelsen ovanför odlingsgränsen fortfarande inte ordnade 1914.⁹⁷ I en del fall hade länsstyrelserna ännu inte fattat beslut, i ytterligare en del fall vägrade de som skulle lämna nybyggena att flytta. Frågan behandlades av regering och riksdag på nytt 1915. Ministern menade nu att man borde legalisera inhyseslägenheter i ganska stor utsträckning. Och om man skulle ta hänsyn till "lappbefolkningens olagligt anlagda lägenheter" så borde man göra det samma "för den befolkning av svenskt ursprung som befann sig i samma läge".⁹⁸ Resultatet blev att man i fortsättningen gjorde ganska generösa bedömningar av vilka inhyseslägenheter som skulle få vara kvar.⁹⁹ En kungörelse i frågan utfärdades 1915. Regeringens utredare Lennart Berglöf sammanfattade 1946 utfallet: "Med stöd av denna kungörelse har skett ett stort antal upplåtelse, avseende dels reglering av äldre, olagligen upptagna bosättningar och dels nyanläggningar. De sålunda upplåtna lägenheterna pläga benämnas fjällägenheter."¹⁰⁰

Ett ytterligare problem var de så kallade slätter- eller ströängarna. De låg ibland långt från nybygget och skapade inte sällan motsättningar eftersom de kunde ligga längs renarnas flyttningssvägar. Om höet inte skyddades eller kördes hem innan renarna kom ner från fjällen kunde det trampas ner från hässjorna. Avvittringsstadgan 1873 gav vissa möjligheter att förändra hemmanens ägobild. En kommitté tillsattes för att utreda vilka hemman som hade ströängar och var de låg. Det visade sig snart att fördelningen var kaotisk och i flera fall utan skriftlig dokumentation.¹⁰¹ Att ordna ägobyten var svårt och hemmansägarna protesterade. För att inte frågan om ströängarna skulle försinka den allmänna avvittringen beslutade riksdagen 1916 att ströängarna skulle bli en fråga för en tilläggsavvittring.¹⁰² Sedan stiftades lagar om utbyten och indragningar av ströängar.¹⁰³ En del ströängar drogs in av kronan, ägobyten skulle ske och ersättningar utbetalas. Tvister i dessa frågor drog ut på tiden.¹⁰⁴

⁹⁷ Arell 1981, s. 27 ff, Stenman 1983, s. 188 ff.

⁹⁸ Arell 1981, s. 28.

⁹⁹ SFS 1915:169.

¹⁰⁰ SOU 1946:80, s. 14.

¹⁰¹ Stenman 1983, s. 142.

¹⁰² Almquist 1928, s. 492.

¹⁰³ Riksdagen 1917. Prop. Nr 242. SFS 1917:250; Riksdagen 1921. Prop. 199. SFS 1921:378.

¹⁰⁴ L Stenman, *Ströängar – ett svenskt exempel på rättssäkerhet* (Karlstad 2004).

Regleringen av den fasta bebyggelsen ovanför odlingsgränsen (och på renbetesfjällen) har genomgått flera ytterligare faser sedan 1920-talet. Arrendekontrakten har också haft varierande villkor. Upplåtelseformerna var följande 1946: 1) skogstorp upplåtna enligt skrivelser från 1891 och 1904; 2) odlingslägenheter enligt kungörelse från 1909; 3) fjälllägenheter enligt kungörelse från 1915; 4) jämtländska arrendelägenheter enligt kungliga brev från 1891 och 1921 samt renbeteslagen 1928; 5) renlappsbostäder enligt samma lag; 6) jordbrukslägenheter åt lappar enligt kungörelse 1928, 1941 och för Jämtlands del 1946; 7) bostadslägenheter åt lappar enligt densamma. Dessutom hade det enligt kungörelsen 1915 och renbeteslagen 1928 upplåtits mark till sommarbostäder, fiske- och jaktstugor, odlingsområden som tillagts hemman och lägenheter m.m. Under 1900-talet överfördes också lägenheter från ena kategorin till den andra.¹⁰⁵

I en kungörelse 1947 gavs innehavare av olika upplåtelser möjlighet att överföra dem till kategorin ”norrländska fjälllägenheter” med nya arrendekontrakt.¹⁰⁶ Flera sådana överföringar gjordes också. År 1971 fanns 289 fjälllägenheter i Lappmarken och Jämtlands län. Dessutom fanns cirka 400 renskötarbostäder.¹⁰⁷ Sedan dess har en del avvecklats, friköpts, försetts med nya avtal etc.

5.3.8 Lagstiftarna och odlingsgränsen

När 1886 års renbeteslag trädde i kraft var enbart den provisoriska odlingsgränsen fastställd, den definitiva kom till först fyra år senare. I förarbetena till lagen verkar man ha haft svårt att bestämma sig för hur den provisoriska odlingsgränsen skulle betraktas. Den utredning som föregick lagen hänvisar i sitt betänkande 1883 till att en definitiv gräns skall dras upp först i samband med avvittringen. När ”odlingsgränsen en gång varder uppdragen” kommer det visserligen att finnas åtskilliga hemman och nybyggen ovanför den. Men ”i huvudsak blir dock landet ofvan nämnda gräns hvad lagstiftaren dermed åsyftat: ett åt Lapparne förbehållet område.”¹⁰⁸

---

¹⁰⁵ Riksdagen 1947. Prop. Nr 96, s. 6 ff. Där finns också en sammanfattning av villkoren för de nämnda upplåtelseformerna.

¹⁰⁶ SFS 1947: 267, 268.

¹⁰⁷ Förvaltningen..., s. 30.

¹⁰⁸ Riksdagen 1886. Bihang till protokoll 2 saml 2 avd 1 band, s. 65.

Propositionen 1886 formulerar sig mer osäkert. Där står att ”vid den ännu icke avslutade avvitrningen inom lappmarken böra nämligen gränserna mellan de bofastes egor ofvan kulturgränsen [= odlingsgränsen] och de för lapparne bibehållna trakter kunna ordnas...”.¹⁰⁹ Att avvitrningen inte är avslutad är tydligt, men det framgår inte klart om odlingsgränsen betraktas som uppdragen eller inte.

I särskilda utskottets utlåtande över propositionen behandlas odlingsgränsen som om den redan vore definitivt fastställd. Det skriver att ”landet ofvan om odlingsgränsen” ger samerna tillräckligt utrymme vår, sommar och höst. Det skriver att ”den inom Lappland på senare tid uppdragna odlingsgränsen” avskiljer ”det lapparna förbehållna, för deras renbete sommar, höst och vår beräknade minimum av utrymme, å hvilket jordbruket icke vidare skulle ega att inkräkta”.¹¹⁰

I lagtexten nämns inte odlingsgränsen. Lagstiftarna bestämde sig till slut för att betrakta den existerande odlingsgränsen som enbart ett provisorium som inte skulle återopas i lagen. Där hänvisas bara till ”för Lapparna avsatta land” och i andra sammanhang till ”för Lapparna bibehållna områden”. Det har lett till en del senare diskussioner om vad som egentligen avsågs med de olika uttrycken. När riksdagen beslutade om 1898 års lag var den definitiva odlingsgränsen fastställd. Då behövde man inte använda några beteckningar som kunde ge upphov till varierande tolkningar. Lagen inleds med orden: ”Lapparne äro berättigade att uppehålla sig med sina renar under hvarje tid af året inom Norrbottens och Vesterbottens läns lappmarker ofvan odlingsgränsen.” I 1928 års renbeteslag gäller detsamma ”inom Norrbottens och Vesterbottens läns lappmarker å trakterna ovan odlingsgränsen”. I den nu gällande rennäringlagen från 1971 definieras åretruntmarkerna som bland annat området ovanför odlingsgränsen i Norrbottens och Västerbottens läns lappmarker.

---

¹⁰⁹ Riksdagen 1886. Proposition nr 2, s. 36.

¹¹⁰ Riksdagen 1886. Särskilda utskottets utlåtande nr 1, s. 14 f.

5.4 Vinterbetesrätten nedanför lappmarksgränsen före 1886

Samernas rätt att vistas med sina renar i övre Norrlands kustland har en förhistoria som vi kan följa ända tillbaka till 1500-talet. Under senare delen av seklet hade en högkonjunktur i skinnhandeln medfört att samerna kunnat byta till sig stora mängder smör och mjöl mot pälsverk. Det hade lett till en befolkningsökning som satte press på det gamla fångstsamhällets rammar. I början av 1600-talet minskade skinnhandeln kraftigt samtidigt som kronan höjde skatten och krävde matvaror i stället för pälsverk. Samesamhället råkade i kris och många drog till norska kusten eller ner mot Botenvikens kustland för att överleva. De kvarvarande övergick till en mer storskalig rennomadism. Tidigare hade en familj haft kanske ett tiotal tamrenar som främst transportresurs. Nu fick hjordarna växa och kött och mjölk från tamrenar blev det dominerande inslaget i kosthållningen.¹¹¹ Ett nytt försörjningssystem var under uppbyggnad, med allt vad det innebar för de ekonomiska och sociala relationerna samer emellan.

Som påbröd på detta kom kronans gruvdrift i de centrala delarna av Lappmarken. Den förutsatte att samerna fraktade malm med sina renar. Kraven drabbade Pite lappmark 1636–1659 och Lule lappmark från 1660 till 1680-talet.¹¹² I de två lappmarkerna fanns knappt hälften av den samiska befolkningen inom svensk-finskt område. För att klara transporterna skrev kronan ut samer efter ungefär samma principer som gällde för knektar. Samerna fick visserligen skattenedsättning och lön, men de blev tvångsrekryterade. Detta hade aldrig skett tidigare eftersom de var befriade från att göra krigstjänst. Många samer flydde till Norge eller ner till svenska landsbygden. För att få samerna att stanna tillgrep de som skötte gruvdriften allt hårdare metoder. Det ledde bara till att ännu fler samer flydde.

Även i det norrländska kustlandet var 1600-talet en svår tid. Missväxterna avlöste varandra eftersom medeltemperaturen var ovanligt låg under den perioden.¹¹³ Knektutskrivningar drabbade bygderna hårt. En historiker har träffande kallat kustlandet i övre

¹¹¹ Denna process beskrivs i L Lundmark: *Uppbörd, utarmning, utveckling. Det samiska fångstsamhällets övergång till rennomadism i Lule lappmark*. Akad. avh. (Lund 1982).

¹¹² Janric Bromé: *Nasafjäll* (Stockholm 1923); *Övre Norrlands historia*, Del III (1974) s. 3 ff; Kenneth Awebro, *Luleå silververk* (Luleå 1983).

¹¹³ Perioden cirka 1550-1750 går numera ofta under beteckningen "lilla istiden" i historieskrivningen.

Norrland under den tiden för "knektänkornas land".¹¹⁴ En följd av dessa förhållanden blev att landstinget i Västerbottens län 1661 fattade följande beslut: "Det olidliga landsstrykande som härigenom landet sker av en hop flyktiga lappar, som med tiggeri samt pock hotar allmogen stor last tillfoga, skall allmänneligen förbjudas och lapparna påläggas förfoga sig till deras skatteland och hemvisster i fjällen".¹¹⁵

Detta handlade om tiggare som saknade laga försvar. All diskussion om var olika kategorier av människor ha rätt att vistas i äldre tid måste utgå från begreppet laga försvar. Att ha laga försvar var nödvändigt för alla från åtminstone medeltiden (och formellt sett ända till 1885). Den som hade egna medel till sin försörjning eller var godkänd som näringsidkare hade laga försvar. Övriga måste söka arbete hos någon annan, annars var de "försvarslösa". Redan 1577 stadgade en förordning att försvarslösa i första hand skulle tas ut som soldater eller sättas i statligt tvångsarbete. Olika typer av arbetsanstalter inrättades också för försvarslösa av båda könen.

Samer var befriade från att göra krigstjänst och kunde alltså inte sändas till armén eller flottan. Det mest praktiska alternativet var att försöka driva tillbaka försvarslösa samer till Lappmarken. Men det förekom också att samer skaffade sig laga försvar genom att ta tjänst hos någon bonde nere i kustlandet. Förmodligen handlade det i regel om säsongarbete, men vi vet inte särskilt mycket om samers arbete i kustlandet.

5.4.1 Fyra förordningar

Det fanns tre kategorier samer i kustlandet från omkring mitten av 1600-talet till mitten av 1800-talet. Den ena var "tiggarlappar" eller "kringstrykande lappar". De saknade laga försvar. Den andra kategorin var "sockenlappar". De hade laga försvar eftersom de var i tjänst hos en bonde (exempelvis som vallhjon eller fiskardräng) eller hade anlåtats som "socknens lapp" för att utföra vissa sysslor (t.ex. skinnberedning eller slakt). Men terminologin var inte enhetlig. Även "tiggarlappar" kallades ibland för "sockenlappar". Den tredje kategorin var "flyttlappar". De var samer som försörjde sig på renskötsel och nomadiserade mellan olika betesområden i fjäl-

---

¹¹⁴ Jan Lindegren, "Knektänkornas land" i R Ambjörnsson & D Gaunt, *Den dolda historien* (Stockholm 1984).

¹¹⁵ Citerat efter Albert Nordberg, *En gammal norrbottensbygd* (Luleå 1928) s. 83.

len, skogslandet och kustlandet. Under 1700-talet skilde man på dessa tre kategorier av "lappallmogen", även i lagar och förordningar. Det var först under 1800-talet man började betrakta samer som en enda kategori på grund av "ras" eller "kultur".

Ingvar Svanberg har utforskat sockenlapparna, främst de med laga försvar. Enligt honom var de "en från övriga lappar klart åtskild sociokulturell grupp, en grupp som skapats genom myndighetsdekret och som kännetecknades av en avvikande yrkesspecialisering, en fast bosättning och giftermål företrädesvis inom de egna leden".¹¹⁶ Dessa samer fanns i huvudsak i Mellannorrland och längre söderut. De flyttade inte omkring för att finna bete för sina fåtaliga renar. "I stället var det hantverket och möjligheterna att få avsättning för produkterna som dikterade villkoren för när och vart lapparna begav sig".¹¹⁷ Dessa samer uppgick så småningom i den svenska befolkningen.

Under 1600- och 1700-talen utfärdade Kungl. Maj:t fyra förordningar om att samer som vistades utanför Lappmarken skulle återförpassas dit. Ingen av dessa förordningar gällde samer som nomaderade mellan fjälltrakter och kustland för att finna betesmarker för en renhjord. Förordningarna handlade dels om samer som saknade laga försvar, dels om sådana som tagit tjänst hos bönder. Dessa två kategorier av samer förekom ända nere i Hälsingland, Dalarna, Västmanland och Uppland.¹¹⁸ De kunde ha någon enstaka ren, men försörjde sig inte på renskötsel.

Den första förordningen mot samer utan laga försvar kom 1671.¹¹⁹ Enligt den hade Kungl. Maj:t blivit underrättad om att "en del av lapparna skola hava begivit sig ifrån sin rätta fädernesbygd Lappmarken till andra orter" i "andra provinser". Med dem skall man förfara som med andra tiggare. De skall sändas till närmaste "slott till att där arbeta uti järn" till dess de bättrat sig och kan "ställas på fria fötter till att resa till Lappmarken igen".

Nästa förordning kom 1720. Den blev aldrig tryckt, men refereras i en förordning från 1723.¹²⁰ Enligt referatet skulle de samer som "tillfoga allehanda olägenhet, samt skada och fördärva skogarna, ty skulle de igenom det ena länet till det andra bliva förde och beledsagade, intill dess de vid deras rätta hemvister uti Lappmarken kunde komma och stanna". Här bör man observera att

¹¹⁶ Ingvar Svanberg, *Hästslaktare och korgmakare* (Umeå 1999) s. 38.

¹¹⁷ *Ibid.* s. 42.

¹¹⁸ Svanberg 1999, s. 54 ff.

¹¹⁹ Tryckt i A A Stiernman, *Samling af Kongl. Bref...etc.* (Stockholm 1753) s. 866 f.

¹²⁰ Tryckt i A A Stiernman, *Alla riksdagars... etc.* (Stockholm 1733) s. 2570 f.

samerna skall drivas ”från det ena länet till det andra”. Det visar att det handlade om samer som vistades i Mellannorrland eller ännu längre söderut. Det kan inte ha gällt flyttsamer som nomadiserat inom Västerbottens län. Det kan knappast heller ha gällt Ångermanland. Därifrån kunde samerna drivas upp till Jämtland, som låg inom samma län.

Förordningen från 1723 syftade främst på att de samer som levde utanför Lappmarken och inte ansågs uppfylla de krav som staten ställde på kristendomskunskap. De husbönder som tog samer i sin tjänst måste se till att dessa uppfyllde kyrkoplikten, undervisades i kristendom och brukade sina salighetsmedel. Annars fick husbonden böta. Dessutom skulle de samer som gavs laga försvar på landsbygden ha ett intyg från sockenprästen på att de inte försummade sina skyldigheter som kristna. De som inte uppfyllde kraven skulle sändas till tvångsarbete. Det gällde också judar, ”tartarer” och zigenare.

5.4.2 Tiggare och vallhjon

Den fjärde förordningen kom 1748.¹²¹ Den vände sig mot att samer vistades utanför Lappmarken ”under föregivande, att de, som vallhjon, betjäna allmogen med boskapens vård och skötsel, där fara by ifrån by, samt med tiggande besvära våra trogna undersåtar, och därjämte tillfoga dem skada och intrång på skogarna, samt olägenhet med fågels och djurs skjutande och fångande”. Kraven på kristendomskunskap upprepas och den husbonde som lät samer utan tjänst vistas på sina ägor blev böteskyldig. De samer som hade laga försvar och skötte sina kristna plikter fick stanna utanför Lappmarken, men de måste ha ett flyttintyg från tingsrätten för att få lämna Lappmarken. Sådana flyttintyg krävdes periodvis av samtliga som tillhörde de lägre klasserna i Sverige.

Tiggarsamer kunde förekomma i större grupper och där kan det ha funnits några få dragrenar. Förordningen nämner samer ”som ännu icke någon tjänst tagit, eller med sina renar, utom Lappmarken sig uppehåller”. Att det fanns sådana tiggargrupper framgår bland annat av några fall i Skellefteå socken under senare delen av 1700-talet. Länsstyrelsen i Umeå erinrade 1763 kronobefallningsmannen om 1748 års förordning. Befallningsmannen anmälde genast Kusmarks och Myckles byamän för att de låtit samer vistas i

¹²¹ Årstrycket 1/12 1748.

byaskogen. Sammanlagt rörde det sig om ett tiotal familjer. Enligt 1748 års förordning var bönderna bötespliktiga för detta, men de försvarade sig med att de inte känt till förordningen. Att det handlade om tiggare framgår av att bönderna uppgav att de ”måst hjälpa och bispringa dessa utfattiga med livets uppehälle”.¹²² Bönderna slapp böta, men samerna skulle drivas därifrån. Tingsrätten i Skellefteå ålade samer att flytta även 1769, 1784 och 1798. Inget av dessa fall gällde renskötande flyttsamer. De som hotades av avvisning tog i flera fall årstjänst hos någon bonde och fick därmed laga försvar och rätt att stanna.¹²³ Under 1800-talet slutade man att avvisa samer utan laga försvar från socknen.

En kunglig resolution på allmogens besvär 1757 visar att myndigheterna även i andra sammanhang skilde på olika kategorier av samer.¹²⁴ Enligt 1748 års förordning skulle den bonde som lejde en same göra det på årsbasis. Men bönder ville göra undantag för de samer som de anlidade som fiskardrängar eller som hjälpredor på sjöresor till Stockholm under sommaren. Kungl. Maj:t gick med på att sådana samer skulle kunna få anställas säsongvis. Samerna skulle vara försedda med vanliga flyttbevis och intyg på kristendoms-kunskap. Intressant är att ”skolandes dock icke fjäll-lappar, utan endast skogslappar därtill få antagas”. Det skulle till och med finnas intyg på att de ”i fjäll-lapparnas tjänst ej äro stadde”.

Detta är ett av många uttryck för kronans omsorg om fjällsamernas rennomadism vid den tiden. Redan i slutet av 1600-talet konstaterades att de små städerna längs övre Norrlands kust skulle gå under om de inte hade lapphandeln.¹²⁵ Vid mitten av 1700-talet stod den för cirka 20 procent av utförselvärdet från städerna i norr. Ungefär 75 ton torrfisk (mest gädda och fisk från Norge) och 15 000 renhudar per år var de stora posterna. Till detta kom mängder av handskar, lappskor, lappstövlar (av garvat skinn) pälsar och hantverksprodukter.¹²⁶

Värdet av samernas produkter gjorde att kronan hade ett starkt intresse av att deras villkor inte försämrades så att de flydde till Norge eller Ryssland. Oron för detta var ett genomgående tema i kronans skrivelser under 1600-talet och början av 1700-talet. De samiska produkternas betydelse minskade under 1800-talet i takt

---

¹²² André 1998, s. 65 f.

¹²³ Ibid.

¹²⁴ Tryckt i R G Modée, *Utdrag utur alle...* Tom VI (Stockholm 1752) s. 4533 och Årstrycket.

¹²⁵ Se t.ex. Kammarkollegii betänkande 1692, Tryckt i Fellman IV 1915, s. 231 ff.

¹²⁶ Olofsson 1974, s. 485 ff.

med att andra näringar i övre Norrland, främst jord- och skogsbruk, växte i omfång.

5.4.3 Privata uppgörelser

Den storskaliga rennomadismen expanderade under senare delen av 1600-talet i de centrala delarna av Lappmarken. Kring sekelskiftet 1700 hade den nått en omfattning som ledde till att samer måste söka vinterbete allt längre ner i skogslandet. För rätten att vinterbeta fick de ibland betala en landlega. Detta försvagade inte deras rätt enligt den tidens synsätt. Som jämförelse kan nämnas att svenska samer fick en mycket stark rätt att vistas med sina renar i Norge i kodicillen till gränstraktaten 1751. De skulle ”efter gammal sedvana” få ”betjäna sig av land och strand till underhåll för deras djur och sig själva, då de vänligen skola emottagas, beskyddas och hjälpas tillrätta, även uti krigstider”. Sedvanerätten försvagades inte av att kodicillen föreskrev att samerna skulle betala en lega på en styver kopparmynt för var tjugonde ren som de förde till Norge.¹²⁷

Vi vet inte särskilt mycket om landlegan för vinterbete i övre Norrlands kustland. Avgiftens storlek bestämdes genom informella, individuella överenskommelser. Landlegan verkar ha varit en självtagen rätt av bönderna och den kunde tydligen tas ut i stort sett efter behag eftersom det sällan fanns några bestämda gränser för byarnas allmänningar. En grundprincip var sannolikt att betet på kronomark alltid var fritt, men å andra sidan var gränsförhållandena mellan kronomark och enskild mark högst oklara i området nedanför Lappmarken före avvitrningen.

Det förekom också samverkan mellan flyttsamer och kustbefolkningen. Främst handlade det om att kustbor hade egna renar i samernas hjordar. Det är känt från åtminstone början av 1700-talet.¹²⁸ Under 1800-talet fick det ganska stor omfattning. Ett sådant arrangemang skapade gemensamma intressen mellan bönder och renskötare. Det bör ha givit goda möjligheter att få utnyttja vinterbete nedanför lappmarksgränsen utan avgifter.¹²⁹ Vi vet inte om det var alla bönder, vissa bönder eller bara enstaka bönder som

¹²⁷ Första bihang eller Codicill... § 10, § 13. Tryckt i T Cramér & G Prawitz 1970 s. 108 ff.

¹²⁸ Ett exempel är att en rådman i Piteå hade renar hos en same i Arvidsjaur 1707. André 1998, s. 56.

¹²⁹ Systemet med skötesrenar blev omstritt i slutet av 1800-talet. I särskilt några skogssamebyar var samerna på väg att bli enbart skötare av andras renar. Det medförde att innehav av skötesrenar förbjöds utom i Norrbotten, där det senare begränsades till 20 renar per ägare. Se Å Nordin, *Relationer i ett samiskt samhälle* (Umeå 2002).

tog ut landlega. Bönderna i en by kan ha tagit emot samerna i god sämja, gjort affärer och låtit renarna beta fritt. Sådana förhållanden har inte satt några spår i källmaterialet. Bönderna i nästa by kanske gjorde allt för att pungslå samerna eller rent av förbjuda dem att vistas på byns marker. I några fall har sådana attityder noterats i domböckerna.

Problemet är att det inte fanns några kungliga förordningar som uttalat gällde flyttsamer. Det finns dessutom ytterst lite källmaterial som belyser villkoren för flyttsamernas vinterbete under senare delen av 1700-talet och första hälften av 1800-talet. Ett särskilt problem är att länsstyrelsens arkiv i Umeå brann upp 1888. Flera av de förordningar som länsstyrelsen utfärdade är försvunna. Vi känner till dem enbart genom att de nämns i andra källor. Vi kan belägga enstaka händelser i domböcker och annat officiellt material, men vi vet inte hur representativa de var. Vad gäller domböcker måste man framför allt betänka att det inte var det vardagligt normala som hamnade i häradsrätten. Domböckerna speglar ensidigt konflikter, inte den lugna vardagen. Naturligtvis rådde inget helt konfliktlöst tillstånd mellan flyttsamer och kustbönder, lika lite som mellan bönder och bönder eller samer och samer. Men hur dessa konflikter hanterades var långt ifrån enhetligt från mitten av 1700-talet till 1886, dvs. en period på 130-140 år.

5.4.4 Vinterbete i kustlandet

Från mitten av 1700-talet har vi flera källor som vittnar om att flyttsamer vinterbetade renar i kustlandet. I en redogörelse för ”lappar och nybyggare” 1746 skriver gränskommissarie L C Stobée att lappmarken i Västerbotten ibland inte är ”tillräcklig, utan efter erhållet lov av bönder som hava vidsträckt utmark, emot en halv eller fjärdedels rens eller några ostars givande, går [flyttsamerna] ner på landet och nästan till Östersjökanten med sina renar”.¹³⁰ Kyrkoherde Pehr Fjellström i Lycksele kritiserade 1748 att landlega togs ut av samer även i skog som var belägen flera mil från böndernas byar trots att avbetningen av renmossa inte gjorde någon skada för bönderna eller skogen.¹³¹ Liknande synpunkter framfördes av tjänstemän från länsstyrelsen efter en rundresa 1756 för att undersöka bland annat lappmarksgränsens konsekvenser för renskötseln.

¹³⁰ Tryckt i *Arkiv för norrländsk hembygdsforskning* 1919, s. 68 ff.

¹³¹ Cit. Göthe 1929, s. 457.

Enligt deras rapport klagade samer över att de i ”byaskogarna, vilka stöta intill lappmarken och dess allmänningar [...] nödgas [...] för några veckors bete bidra till tre à fyra dubbelt mera till bonden än skatten till kronan belöper”.¹³²

Dessa tre notiser tyder på att vinterbete var tillåtet, men mot landlega. Men det finns också belägg för att samer inte behövde betala lega på enskild mark vid denna tid. Pastor i Sorsele klagar 1765 över att samerna inte kommer till kyrkan på vintern. ”Fjällapparnas ursäkt [är] att de måste söka sig nedåt landet på allmänningar där de få ligga, utan att betala landägaren lega”.¹³³ Vid riksdagen 1765–66 uppgav de två riksdagsmännen från Ångermanland att ”lapparna vintertiden utan hinder av allmogen nu årligen beta sina renar långt in på allmogens skatteägor”.¹³⁴ Att samiska flyttningar med renar ägde rum till områden utanför lappmarken framgår även av kyrkliga handlingar från 1800-talets början. Särskilt upplysande är därvidlag diskussionerna mellan Vilhelmina och Åsele socknar om rätt kyrkobokföringsort för fjällsamerna. Se avsnitt 9.2.3.

Under 1750-talet hade man genom olika förordningar velat inskränka samernas rätt att bära bössor under vissa tider av året, särskilt i kustlandet. De ansågs gå alltför hårt fram mot viltet. I Lappmarken handlade det om att skydda vildrenen från jakt under våren. Där riktades bössförbudet också mot nybyggare.¹³⁵ Bondeståndet klagade i allmänna ordalag över detta vid 1765–66 års riksdag.¹³⁶ I det sammanhanget gjorde samtliga riksdagsmän från Norrland ett utfall mot samer i allmänhet.¹³⁷ Skrivelsen är daterad Stockholm den 7 april 1766. Den innehåller flera sinsemellan motsägande avsnitt och ger inte intryck av att ha tillkommit efter några ingående överläggningar.

---

¹³² Lappmarkens ekonomikommitté (Äldre kommittéer nr 641 RA). Rapporten uppger också att bönderna skjuter ner ”lappens renar, 80 à 100 i skocken” om de inte får sin landlega. Detta skulle ha skett i Skellefteå socken ”för några år sedan”. Det finns anledning att betvivla den uppgiften. Så laglöst var inte Sverige vid mitten av 1700-talet att en sådan masaker på renar skulle ha gått obemärkt förbi. Per André har gått igenom domboksmaterialet angående relationerna mellan samer och nybyggare i Skellefteå socken. (André 1998) Han har inte hittat någon sådan händelse. Nedskjutning av enstaka renar förekom, men det behandlades som stöld av häradsrätten oberoende av om förövaren var kustbonde, nybyggare eller same.

¹³³ Direktionen över lappmarkens ecklesiastikverk handlingar 1763-1767 (RA).

¹³⁴ Bondeståndets riksdagsprotokoll, vol 10 (riksdagen 1765-66), utg. Stockholm 1974, s. 933.

¹³⁵ Resolution i Bondeståndets riksdagsprotokoll vol 9 (riksdagen 1760-62), utg. Stockholm 1972, s. 684 f.

¹³⁶ Bondeståndets riksdagsprotokoll, vol 10, s. 892 f.

¹³⁷ Ibid., s. 985.

Enligt skrivelsen lider landsbygden ”mångfaldig och kännbar skada” av att renar vistas på skatteskogarna. Flyttlapparna har ”förut nyttjat allting fritt och opått, lika som jordägaren själv”, men det har lett till att de blivit ”trögare till att betjäna lantmannen och obilligare på sina arbeten och varor”. Dessutom hugger ”såväl sockne- som flyttlappar” ner ”en otrolig myckenhet fång och timmerskog”. Böndernas kreatur svälter på sommaren på grund av detta. Samerna orsakar skogsbränder, försummar sin kristendom och ägnar sig åt ”den liderligaste levnad”. Samtidigt får bönderna försörja tiggande samer hela vintern på grund av deras ”lätthet och självsvald”. Å andra sidan får samerna gärna komma ned på landsbygden, men inte med renar eller bössor. Men de skall inte vara ”tröga att betjäna lantmannen” och skall bli ”strängt tillhållna att gå i tjänst så snart de vistas nere på landet”.

Skrivelsens avsikt var alltså att pressa ner priset på samernas arbetskraft och varor. Riksdagen tog ingen notis om denna framstöt utan beslutade bara att ”den lapska fjällallmogen” fick bära bössor året om, men det skulle inte gälla ”kringstrykande lappar eller sockenlappar”.¹³⁸ Av riksdagsmännens skrivelse framgår att flyttsamerna före 1765 ”nyttjat allting fritt och opått, liksom jordägaren själv”. Riksdagen beslutade inte om någon ändring av detta förhållande.

5.4.5 Uppgifter i domböcker

Samernas rättigheter i kustlandet speglas också i domböcker. Ingen har granskat alla kustlandets domböcker med avseende på relationen mellan samer och bönder. Uppgiften skulle kräva flera års arbete. Endast för Skellefteå socken finns en sådan genomgång. Den är utförd av Per André. Han har refererat sina fynd och delvis citerat utslagen.¹³⁹ Även av domboksnotiserna framgår att tiggarlappar utan laga försvar kunde drivas bort och att de samer som tog tjänst och fick laga försvar kunde stanna i kustlandet. Det finns inga belägg för att flyttsamer var förbjudna att vistas i kustlandet i allmänhet, men efter särskild begäran från byamännen kunde de förbjudas att beta sina renar i vissa områden.

I flera domböcker hänvisas till att landshövdingen i Västerbotten 1770 utfärdade en resolution som medgav att ”lappallmogen för

---

¹³⁸ Bondeståndets riksdagsprotokoll, Vol 10, s. 1085.

¹³⁹ André 1998.

svagt renbetes skull i Lappmarken” fick utnyttja renbete på kronans allmänningar i kustlandet.¹⁴⁰ Detta kan ha lett till konflikter eftersom gränserna mellan kronans mark och böndernas var obestämda vid denna tid. Förordningen har inte kunnat återfinnas, men häradsrätten kan knappast ha åberopat en förordning som inte existerade.

Att områden kunde avlysas visar ett fall 1781. Nybyggare i Mensträsk (cirka 8 km nedanför lappmarksgränsen) stämde tre samer inför vartinget därför att deras renar hade trampat ner höhässjor. Samerna dömdes till böter. Häradsrätten motiverade sitt utslag med att deras ”flyttning och renars betande på sockenallmanningen helt nära Mensträsk” var ”lagstridigt eftersom dessa böra på sina tillräckliga betesland i Lappmarken vistas”. Att det var lagstridigt berodde på att ”Kungl. Maj:ts befallningshavande år 1777 på Mensträsks nybyggares ansökning sådant och allt annat intrång samt åverkan vid två dalers vite förbjudit”. Landshövdingens förordning är inte bevarad, men det är uppenbart att den kommit till efter särskild ansökan av nybyggarna.¹⁴¹ Ett liknande fall förekommer 1826 då häradsrätten hänvisar till att landshövdingen 1823 föreskrivit vite för samer som höll sina renar ”inom Burträsk avskiljde område”.¹⁴² Varför just ett område vid Burträsk avlysts för renbete vet vi inte.

På hösten 1781 utfärdade länsstyrelsen en förordning som förbjöd samer att göra bonden ”ohägn på hans ägor”.¹⁴³ Men förordningen gällde enbart ”ohägn”, dvs. skadegörelse, inte renbete i allmänhet. Länsstyrelsen i Västerbotten utfärdade 1801 en förordning som tydligt indikerar att vinterbete var tillåtet nedanför Lappmarken. Det var en så kallad höskadeförordning som ålägger bönder och nybyggare att inte kräva ersättning av samerna för nedtrampade höhässjor. De fick själva ”sin skada stånda” om de inte skyddade hässjorna med stängsel som var fyra alnar högt.¹⁴⁴ Landshövdingen beslutade att detta ”till allmän efterrättelse” i Lappmarken ”som till de mot Lappmarken gränsande jordbrukares i Ume, Degersfors, Skellefte, Pite, Lule och Råneå socknar, stadga och förordna”. Det kan inte tolkas på annat sätt än att renbete var tillåtet i

¹⁴⁰ A.a, s. 59.

¹⁴¹ André (s. 60) skriver att domstolen vid detta tillfälle var ”ovanligt sträng” och ansåg ”allt renbete i socknen varande lagstridigt”. Det finns ingen indikation på något sådant i domboken. Se dombok, Skellefteå socken 1781, fol. 171 ff. (RA).

¹⁴² Dombok. Skellefteå socken 1826, § 672 (RA).

¹⁴³ Den nämns i G von Düben, *Om Lappland och lapparne* (Stockholm 1873) s 466.

¹⁴⁴ Förordningen finns tryckt i P Læstadius, *Fortsättning af journalen öfver missionsresor i Lappmarken* (Stockholm 1833) s. 534.

kustlandet. Förordningen lästes också upp vid tinget i Skellefteå (och förmodligen övriga ting i kustlandet).¹⁴⁵

Förordningen överklagades av en bruksbokhållare vid Nasafjäll. I sin skrivelse hänvisade han till att landshövdingar utfärdat förordningar 1790 och 1793 om att ”lappen ej utan särskilt tillstånd må vistas på de uti bebodda Västerbotten varande allmänningar” samt vid vite ”icke ens beta på de hemman och nybyggen tillkommande områden” eftersom bönderna själva behövde renmossan till sin boskap. Inte heller de förordningarna har kunnat återfinnas. De kan i alla fall inte ha haft särskild hög dignitet om de ens hade den innebörd bruksbokhållaren gav dem. Kammarkollegium avslog nämligen hans överklagande 1802 och fastställde förordningen om att bönderna i kustlandet själva måste skydda sina hässjor mot renar.¹⁴⁶

Detta hindrade inte att häradsrätten i Skellefteå fyra år senare menade att 1801 års förordning inte gällde för kustlandet och böt-fällde samer för skador på höhässjor 1/8 mil nedanför lappmarksgränsen.¹⁴⁷ Flyttsamer som inte vållade skada fick vistas i socknen. Det framgår tolv år senare då samer från Arjeplog hade 1 000 renar i Drängsmarksskogen utanför Skellefteå utan att det väckte några protester (utom från en annan same med renar i området).¹⁴⁸

Det gamla Västerbottens län delades 1810. Det innebar två länsstyrelser och de kunde även sinsemellan vara oeniga om vad som skulle gälla för renbete i kustlandet. Under särskilt landshövding Carl Sparre (1825–35) intog länsstyrelsen i Norrbotten en negativ hållning till alla rättigheter för samerna. Länsstyrelsen i Umeå hade en mer positiv inställning. I ett remissvar 1830 skrev Västerbottens länsstyrelse att det var ”nödvändigt, att renbete får begagnas å kro-noallmänningarna inom nedre eller bebodda delen av landet”. Länsstyrelsens i Norrbotten åsikt var däremot att ”lapparna icke voro berättigade att med sina renhjordar, sig inom kustlandet uppehålla”.¹⁴⁹ Men någon förordning om detta har inte kunnat återfinnas i arkiven. Se dock vidare avsnitt 6.1.2 om hägnadsskyldigheten.

Det finns säkert fler domboksnotiser som har uppgifter om vinterbetesrätten i kustlandet före 1886. De kan ge ytterligare uppgifter om lokala variationer under kortare perioder. Trots att förhållandena var så växlande kan man ändå våga ange några grova konturer av vad som gällde. Det mesta tyder på att 1) vinterbete på kro-

¹⁴⁵ A.a., s. 61.

¹⁴⁶ Kammarkollegiets protokoll 2/11 1802 § 24. Kammarkollegiets arkiv AIa:375 (RA).

¹⁴⁷ André 1998, s. 62.

¹⁴⁸ A.a., s. 61.

¹⁴⁹ Skrivelser till Kungl. Maj:t. Sammansatta kollegier, vol 3 (RA).

nomark i regel var fritt (men gränserna mellan kronomark och byamarker var länge obestämda); 2) vinterbete på enskild byamark kunde få ske både med och utan landlega och 3) vissa byamarker kunde i särskild ordning avlysas för renbete. Under 130–140 år förändrades naturligtvis förhållandena vid flera tillfällen. Men det källmaterial som hittills har utnyttjats av forskningen tyder inte på att det fanns något generellt förbud för flyttsamer att vinterbeta renar i övre Norrlands kustland innan sedvanerätten lagfästes 1886.

5.4.6 Avvittring i kustlandet

I Västerbottens kustland inleddes gränsläggning mellan byar och socknar 1780. Avvittringen fortsatte enligt en ny stadga 1824 och var avslutad omkring 1880.¹⁵⁰ Den pågick alltså i omkring hundra år och mycket hann förändras under den tiden. Avvittringen 1780 inleddes med deklARATIONEN att all skogsmark var kronans och att det inte fanns några lagliga gränser för byarnas utmarker. Sedan skulle kronan genom avvittring tilldela byarna och socknarna den utmark de behövde.¹⁵¹ Mot böndernas protester gjorde kronan stora områden upp mot lappmarksgränsen till kronoallmänning. Troligen fick samerna väsentligt bättre tillgång till vinterbete de första decennierna efter 1780. Området närmast lappmarken bestod i stort sett bara av kronoallmänning.

För kronan var det önskvärt att besätta kronoallmanningen med bosättare. Även de kallades nybyggare och fick stöd, men på andra villkor än de ovanför lappmarksgränsen.¹⁵² Fram till 1880-talet intogs en stor del av kronoallmanningen nedanför lappmarksgränsen av nybyggare eller andra markägare.¹⁵³ Därmed drogs även de markerna in i det svåröverskådliga system av privatuppgörelser som präglade den gamla bondejorden. Flera källor från första hälften av 1800-talet uppger att nybyggare krävde samer på landlega för renbete. Problemet är att vi sällan kan avgöra om det syftar på nybyggare i Lappmarken eller i de övre delarna av kustlandet. Endast

¹⁵⁰ I Ångermanland var avvittringen avslutad redan 1789. Se Almquist 1928, s. 383 ff. Nordmaling tillhörde Ångermanland till 1810, då socknen infogades i Västerbottens län.

¹⁵¹ Almquist 1928, s. 416 ff; I Egerbladh, *Agrara bebyggelseprocesser. Utvecklingen i Norrbottens kustland fram till 1900-talet*. Akad. avh. (Umeå 1987) s. 119 ff.

¹⁵² En koncis sammanfattning finns i Egerbladh 1987, s. 77 ff.

¹⁵³ För Norrbotten (utom Tornedalen) se kartor i Egerbladh 1987, s. 190 f.

undantagsvis får man avgörande ledtrådar. Som exempel kan tas ett inlägg i en riksdagsdebatt 1829.¹⁵⁴

Den föranleddes av en motion av bergsrådet Carl Samuel Robson angående samernas villkor i Luleå lappmark. Han var mycket väl insatt i frågan eftersom han vistats där av och till under uppemot 30 år för olika gruvföretags räkning.¹⁵⁵ Han menade att nybyggare i stor utsträckning intagit renarnas vinterbetesmarker och att ”den lapska folkstammen” hotades av undergång. Nybyggarna pressade samerna på ”skatter och gåvor” för att de skulle få beta sina renar. Ett värn måste sättas ”mot renbetets förstörelse i det nedre landet”. Här handlar det om nybyggare utanför Lappmarken eftersom uttrycket ”nedre landet” användes om det området. Det utskott som behandlade Robsons motion menade att det var viktigt att samerna fick utnyttja ”nedre landets kronoskogar” och att ett ”vinterstamhåll” utstakades för dem vid den kommande avvittringen. Detta betonades också i riksdagens skrivelse till Kungl. Maj:t.

5.4.7 Sommar och vinter

Frågan om att samerna skulle garanteras ”ett vinterstamhåll” var därmed väckt på högsta nivå. Från 1830-talet växer gradvis insikten fram att detta måste ske genom särskild lagstiftning. Att böndernas ägo gränser fastslogs hindrade inte att rätten för flyttamer att vistas i kustlandet kvarstod och blev allt mer accepterad. I sin femårsberättelse för perioden 1846–1850 konstaterar landshövdingen i Norrbotten utan några invändningar att ”de nomadiserande lapparna uppehålla sig egentligen i Lappmarkerna, men nedslå sina bopålar under vintrarna även å de ställen av kustlandet, där tjänligt bete för deras renhjordar är att tillgå”.¹⁵⁶

I anslutning till ett avvittringsförslag framhöll lantmäteristyrelsen 1866 att det inte fick förmenas samerna att uppehålla sig ”på de skogsmarker, som blivit hemman och torp tilldelade” under den tid då renarna inte kunde finna sin föda i fjällen.¹⁵⁷ Länsstyrelsen i

¹⁵⁴ Riksdagen 1828/1830. Motionen: adeln 5:132 ff; utskott 8:81, 8:135. Debatten: adeln 20:283 ff, 30:57 ff; präster 4:272 ff. Riksdagens skrivelse nr 215.

¹⁵⁵ G Ahlström, *De mörka bergen. En kröniska om de lappländska malmfälten* (Stockholm 1966) passim.

¹⁵⁶ Landshövdingarnas femårsberättelser. Norrbotten 1850. Bidrag till Sveriges Offentliga Statistik. Serie H.

¹⁵⁷ Prawitz 1966, s. 56.

Norrbottnen skrev 1868 att det var "ovillkorligen nödvändigt" att samerna fick vistas med sina renar i skogslandet under vintern.¹⁵⁸

Nästa steg blev att hänvisa till sedvanerätt. I det fallet togs de första initiativen i riksdagen. När de svenska samernas renbetesrätt i Norge diskuterades 1871 framhöll statsrättsprofessorn och riksarkivarien J J Nordström att samerna hade "urminnes hävd" till "för deras näringsliv behövliga betesmarker" även i Sverige. Han nämnde också "gammal sedvana" och "historisk besittningsrätt".¹⁵⁹ I riksdagsdebatten inför avvittringsstadgan 1873 talades om att samerna skulle behållas vid sin betesrätt "emedan de av forno innehafvt den".¹⁶⁰ En riksdagsman framhöll att samerna haft rätten till skog och mark "från urminnes tider", en annan hänvisar till att samerna har "urminnes hävd", ytterligare en betonar att det handlar om "lapparnas äldsta rätt".¹⁶¹

I riksdagsdebatten 1873 gör ledamoten F J Malmberg ett engagerat inlägg om förhållandena mellan samer och bofasta i hans hembygd. Han menar att området ovanför lappmarksgränsen inte är tillräckligt för att lämna föda åt samernas renar. "Om lapparna inskränks att hålla sig inom lappmarkens gränslinje, så tror jag den tid icke vara långt avlägsen, då lappar och renar komma att försvinna." Malmbergs beskrivning av förhållandena förtjänar ett längre citat eftersom han beskriver en annan verklighet än den som vanligen registreras i källmaterialet. "Det finnes intet år, då icke lapparna med sina hundra- och tusentals renar flytta ned till trakterna vid kustlandet. Så hava de gjort i alla tider, och komma troligen att alltid hädanefter göra så, om de nämligen icke tvingas upphöra därmed; och ingen människa har ansett detta såsom en olägenhet. Ärligen när de komma ned, så är det som en folkfest. De bliva välvilligt mottagna, de få vistas på våra skogsmarker och utnyttja där befintligt bete".¹⁶² Malmberg var disponent vid Väja sågverk i Ytterlännäs mellan Sollefteå och Kramfors. Det bör ha handlat om vilhelminasamer, som enligt en utredning 1882 följde "Ångermandalen ända ner till kusten".¹⁶³

---

¹⁵⁸ Prawitz 1966, s. 51.

¹⁵⁹ Riksdagen 1871. Prot. FK III, s. 118, 120, 121, 189.

¹⁶⁰ Riksdagen 1873. Prot. FK I, s. 433 (Hägström).

¹⁶¹ Riksdagen 1873. Prot. FK I, s. 437 (von Sydow), s. 441 (Hasselrot); AK II, s. 254 (Larsson).

¹⁶² Riksdagen 1873. Prot. AK II, s. 223.

¹⁶³ Riksdagen 1886. Bihang till riksdagens protokoll. 2 saml. 2 avd. 1 band, s. 46.

5.4.8 Stadga för Lappmarken

Även avvitringsstadgan för lappmarken från 1873 tar upp frågan om renbetet.¹⁶⁴ Där står att samerna skall vara "såsom hittills, berättigade att för renhjordarna begagna bete å all skogsmark inom lappmarkernas nuvarande område", men "å enskildes skogar inom de till odling tjänliga delarna av landet endast vintertiden". Stadgan gällde enbart lappmarken och "de till odling tjänliga delarna av landet" skall knappast tolkas som områden nedanför lappmarksgränsen. Men vinterbete nedanför Lappmarksgränsen var vanligt och accepterat vid den tiden. Samma år publicerades G von Düben boken "Om Lappland och lapparne". Den bygger på omfattande resor i Lappland samt nära kontakter med präster och kronobetjäning. Hans uppgifter om samernas flyttningar i samtiden bör därför betecknas som pålitliga. Han uppger att samer från Torne lappmark vinterbetar i Pajala socken, att Arjeplogs- och Arvidsjaur-samer "ofta flytta ända ner till kusten" och att "Ume lappar" "vintertiden gå ned mot kusten, någon gång till Östersjöns strand".¹⁶⁵

Vinterbetesrätten i kustlandet lagstodades 1886. Lagen och dess förarbeten behandlas i avsnitt 6.1 och 6.2.

5.5 Lappmarker och renbetesfjäll i Jämtland och Härjedalen

5.5.1 Jämtlands lappmarker

5.5.1.1 Gamla dansk-norska landskap

Övre Norrland har sedan gammalt varit indelat i olika lappmarker. Redan under medeltiden fanns en indelning i Torne, Lule, Pite och Ume lappmarker. Den sistnämnda kom senare att även benämnas Lycksele lappmark. Lappmarkerna utgjordes ursprungligen av de handelsområden i det inre av Norrland som de s.k. birkarlarna i kustens handelsorter gjorde anspråk på. Dessa anspråk övertogs senare av städerna.

Utöver nämnda lappmarker fanns Ångermanlands lappmark, som har en något speciell historia. Den är i sina äldre delar diffus, och det dröjde länge innan dess avgränsning mot Umeå och Jämt-

---

¹⁶⁴ SFS 1873:26.

¹⁶⁵ von Düben 1873, s. 438, 440 ff.

lands lappmarker blev klar. Sitt ursprung har Ångermanlands lappmark i en annan landskapsindelning än i dag. Det framgår av kyrkliga urkunder från 1300-talet att de två äldsta socknarna i nuvarande Västerbotten, Bygdeå och Umeå, hörde till Ångermanlands prostadöme och räknades till landskapet Ångermanland. År 1648 utbröts Åsele ur Anundsjö församling och en marknads- och tingsplats skapades där. Begreppet Ångermanlands lappmark försvann därmed och ersattes av Åsele lappmark. Den innefattade skogssamer i Åsele och fjällsamer i det som under 1800-talet kom att bli Vilhelmina socken. Trots att Åsele tillhörde Västerbottens län fortsatte det att tillhöra Härnösands handelsområde.

Även i Jämtland och Härjedalen har det under lång tid funnits samer. Stor begreppsförvirring har emellertid rått beträffande dessa samers hemorts rätt i lappmarkerna. Det sammanhänger bl.a. med att de båda landskapen ända fram till 1645 var en del av Norge och därför, under den tid de svenska lappmarkerna tog form, aldrig knöts till det svenska handelssystemet. Även de naturgeografiska förutsättningarna var annorlunda. Kommunikationerna var inte på samma självklara sätt som längre norrut knutna till älvdalar som mynnade ut i Bottenhavet. Kontakterna med Norge var fler och avgränsningen mot bondebygden mera oklar. Mellan Bottenhavet och fjällen låg Storsjöbygden som ett eget viktigt handelscentrum med en liknande funktion som kustområdena längs Bottenhavet. Kuststäderna Härnösand och Sundsvall försökte inordna Jämtland och Storsjöområdet i sina handelsdistrikt, men de lyckades aldrig få bukt med jämtlandsböndernas och jämtlandssamernas egna handelsfärder till svenska och norska städer.

5.5.1.2 Lappmark utan gränsdragning

Det var följaktligen mycket naturligt att Jämtland och Härjedalen inte kom att beröras av lappmarksgränsens dragning i mitten av 1700-talet. Likväl kan det inte råda någon tvekan om att Jämtland och Härjedalen hade en egen lappmark, även om gränsen inte drogs vid lantmäteriförrättningar och inritades på karta så som i de nordliga länen.

När Direktionen för lappmarkens ecklesiastikverk inrättades 1739 som ett centralt statligt verk för missionsarbetet bland samer, innefattade dess arbetsområde på ett självklart sätt Jämtland och Härjedalen. Myndighetens sekreterare, Johan Elers, skrev omkring

1800 en omfattande lappmarksbeskrivning som ingår i direktionens arkiv. Där skriver han följande:

Jämtlands eller Fölinge Lappmark som går i en böjning mellan bebodda och odlade delen af Jämtland och fjällen emot Norje och gränisar Norrut til Åsele Lappmark, med Ångermanland, Söder ut til Herjeådalen, Vester ut till Norje och Öster ut till Jämtlands upodlade trackter. Denne Lappmark fördelas åter uti mindre Lappmarkstracter, alltefter Sochnarnes uti Jämtland sträckning emot fjällen, såsom uti Ovikens, Undersåkers, Offerdals och Hammerdahls Lappmarkstracter.

Av beskrivningen kan man tro att kyrkan inte räknade Hede socken till Jämtlands lappmarker. Så var dock fallet. I det ”register” till verkets arkiv 1723–1792 som upprättades av direktionen i slutet av 1700-talet, uppges under uppslagsordet Hede att socknen ingick i dessa lappmarker. Brukspredikanten i Ljusnedal (i Hede socken) bedrev undervisning av lapparna i Hede, Ovikens och Undersåkers pastorat mot särskild avlöning. Av handlingarna framgår att man med Hede vanligen avsåg Hede pastorat med Vemdalens och Tännäs församlingar, Storsjö kapellförsamling och Ljusnedals bruksförsamling. Att även regeringen räknade med att det fanns samer i Hede framgår av att Hede lappförsamling (senare namnändrad till Tännäs lappförsamling) inrättades 1768 genom att brukspredikanten i Ljusnedal beviljades pengar för att bedriva undervisning bland samerna i Hede, Ovikens och Undersåkers pastorat. Lappförsamlingarna ägde bestånd fram till 1942.¹⁶⁶

De kyrkliga organen, Direktionen över lappmarkens ekklesiatikverk och dess efterföljare Kanslistyrelsen, liksom också domkapitlet i Härnösand, fortsatte att arbeta efter denna ordning. En utredning som gjordes av konsistorienotarien Nordström vid domkapitlet i Härnösand 1892 visade entydigt att kyrkan alltid räknat Härjedalen till Jämtlands lappmarker. Enligt honom hade kungliga brev om olika samhällliga frågor i lappmarken, t.ex. om mantalskrivning och bevilling, gällt även samerna i Jämtlands län, fastän man i länet inte alltid förstått eller tagit hänsyn till detta.¹⁶⁷ Att man även utanför det kyrkliga området använde begreppet Jämtlands lappmarker framgår av ett flertal olika beslut. I en resolution över allmogens besvär den 17 augusti 1762 behandlade exempelvis Kungl. Maj:t en anhållan från nybyggarna i ”Jemtlands lappmark”

¹⁶⁶ L. Bygdén, *Härnösands stifts herdaminne* del I (Uppsala 1923), s. 334. Anders Lööv, *Hede församlings husförhörslängder 1826-1898*, Dovletje. Kildeskrifter til sörsamisk historie III (Snåsa 1996) s. 9 ff.

¹⁶⁷ Vidimerad avskrift i Renbetesdelegerade 1913 arkiv vol. 13.

att få skattemannarätt utan lösen liksom nybyggare på annat håll. Med anledning härav beslutade Kungl. Maj:t att dess brev till Kammarkollegium 1737 angående nybyggare i Karelen var gällande ”både för Jemtland och flere lappmarksorter”.¹⁶⁸

5.5.1.3 Skilda tolkningar av innebörden

Av källmaterialet framgår dock, att myndigheterna ofta hade svårigheter att på ett entydigt sätt tolka innebörden av begreppet Jämtlands lappmarker. Ett exempel på det är den kungörelse som utfärdades den 28 november 1783 av länsstyrelsen i Gävleborgs län, dit Härjedalen vid denna tid hörde. Särna sockenmän hade, understödda av länsstyrelsen i Kopparbergs län, framfört klagomål över de olägenheter som skapades av att lappar med renar slagit sig ned på Funäsdalens, Råndalens och Tännäs byars skogar. Landshövdingen i Gävle hade låtit undersöka saken och kommit fram att till kungl. resolutionen den 22 oktober 1723 på ”prästerskapets besvär över lapparnas tiggeri och kringstrykande i socknarna” och kungl. förordningen den 1 december 1748 i samma ärende var tillämpliga på dessa lappar. De hade enligt länsstyrelsen, i strid med dessa förordningar, nedsatt sig på de klagande byarnas skogar och skulle därför åläggas att omedelbart avflytta därifrån ”till den rätta lappmarken”.¹⁶⁹

Länskungörelsen 1783 har figurerat i flera senare tvister, och har därför en viss betydelse i detta sammanhang. Den bör sättas in i sitt tidssammanhang. Landshövdingarna i Kopparbergs och Gävleborgs län bedrev under 1700-talet en gemensam politik som gick ut på att fördriva lapparna från deras län. Som ett av de främsta skälen anfördes att samerna gjorde intrång på böndernas jaktmarker. Denna politik försökte man, efter allt att döma, att tillämpa även på lapparna i länens fjällområden. Den stod emellertid i strid med Kungl. Maj:t:s uttalade vilja i annat sammanhang. År 1756 ansökte sockenmännen i Hede – som ju ligger öster om Tännäs och var moderförsamling till denna – hos Kungl. Maj:t att få sina ”skogsnyttingar fredade från intrång af Fjäll Lapparne”. Kungl. Maj:t avtog ansökningen med motiveringen att bönderna saknade rätt till dessa ”skogsnyttningar” framför lapparna. Det skulle, heter det i

¹⁶⁸ Bondeståndets riksdagsprotokoll vol. 9 (1760-1762) s. 677-678 (utgåva).

¹⁶⁹ Kopia i Finansdepartementets konseljakt den 31 december 1888 nr 50 (RA). Även i RA:s kopiasamling nr 526.

beslutet, vara riket till förmån ”om Fjäll-Lapparne kunde dragas på denna sidan (därmed avses förmodligen denna sida norska gränsen) och efterhand sättja sig där neder, hwarigenom den tracten alt mer och mer blefwe peuplerad och bebodd”.¹⁷⁰

Visserligen kom denna resolution genom Kungl. Maj:t:s beslut 1802 att tolkas annorlunda på sätt att samerna på begäran av socknemännen i Hede, Storsjö och Vemdalens socknar nekades vinterbetesrätt på Särvfjället och Henvålen i Hede socken därför att bönderna förvärvat markerna mot särskild skatt och hade större bruk av dem än samerna. Kungl. Maj:t påpekade dock att samerna inte kunde ”uteslutas från Skogsnyttningar till Renarnes underhåll” längs ”den betydliga fjällsträckan från Särna i Stora Dalarna förbi Funäsdalen, Ljusnedalen, Ovikens, Hallens, Undersåkers, Offerdalens, Lits och Hammerdalens tingslag till gränsen af Ångermanland”. Någon tvekan om att lappmarkerna omfattade både Jämtland och Härjedalen hade Kungl. Maj:t uppenbarligen inte, även om man tvistade om och alltid har tvistat om var gränserna går.¹⁷¹

Även Länsstyrelsen i Jämtlands län – tillkommen 1810 – hade oklara begrepp om lappmarkernas omfattning. Det framgår av flera handlingar. Den uppgav exempelvis i sin femårsberättelse 1828 att Jämtlands lappmark ”nu för tiden” inskränktes till de norra delarna av länet.¹⁷² Någon grund för denna inskränkning angavs inte. Senare hävdade samma länsstyrelse att begreppet endast avsåg de till renskötsel avvittrade områdena. Båda beskrivningarna förkastades av de rättslärderna i 1882 års lappkommitté, som efter ett längre resonemang kom fram till att Jämtlands lappmarker innefattade fjälltrakterna med kringliggande betesområden i hela Jämtland. Beträffande Härjedalen skrev kommittén följande: ”Inom Herjedalen, der antalet Lappar är 144, har, såvidt kommitterade kunnat utröna, icke funnits någon lappmark i den bemärkelse, som detta ord eger i Norr- och Vesterbottens län samt äfven i provinsen Jemtland. Lappar hafva emellertid antagligen derinom uppehållit sig och idkat renskötsel lika länge, som i de nordligare delarne af Sverige”.¹⁷³

Genom tillkomsten av en lappmarksgräns i mitten av 1700-talet har innebörden av begreppet lappmarken fått en mer inskränkt

¹⁷⁰ Se not 212.

¹⁷¹ Avskrift jämte diverse domstolsutslag i skrivelse till Kungl. Maj:t från Kammarkollegium den 8 december 1801 ang. vinterbeten på Särvfjället och Henvålen. Kungl. Maj:t fattade den 17 maj 1802 i överensstämmelse med Kammarkollegiets förslag (RA).

¹⁷² KB:s i *Jämtlands län femårsberättelse* 1828 s. 11.

¹⁷³ Riksdagen 1886. Lappkommitténs betänkande i bihang 2. saml. 2. avd. band 1 s. 49 f.

betydelse än det i praktiken haft, åtminstone när det gäller Jämtland och Härjedalen. Det är ohistoriskt att, såsom ibland skett, hävda att samerna i dessa båda landskap inte hade några lappmarker. Det hade de även om gränserna inte var lika klart utstakade som i Västerbottens och Norrbottens län. Beteckningarna kunde variera. ”Jämtlands lappmarker” eller ”Föllinge lappmarker” – det senare efter namnet på den första och en tid enda lappförsamlingen i länet – förekommer. Ofta användes ordet lappmark, som sekreteraren Elers påpekade 1800, i mera inskränkt bemärkelse, som t.ex. ”Storsjö och Ljusnedals lappmarker” i Härjedalen.

Man kunde också, som i propositionen 1887 om inköp av utvidgningshemman till renbetesfjällen i Jämtlands län, i mycket allmänna ordalag skilja mellan ”lappmarken” och ”den odlade bygden”.¹⁷⁴ I själva verket har nog denna allmänna betydelse varit vanligt förekommande. Länsstyrelsens i Gävle mening 1783 kan knappast ha varit att lapparna i Härjedalen skulle fördrivas till Lappland. Ända sedan sin tillkomst i början av 1600-talet har den känt till att det funnits lappar i Härjedalen och att dessa innehade ”skattefjäll”, den jämtländska och härjedalska motsvarigheten till lappskatteländ.¹⁷⁵ Vad länsstyrelsen menade med beslutet torde snarare ha varit, att lapparna skulle hålla sig borta från den odlade bygden. Kanske visste den inte ens vad den talade om och trodde att det rörde sig om tiggarlappar. Det var ju sådana de återopade författningarna avsåg.

5.5.2 Avvittringen i Jämtland och Härjedalen

5.5.2.1 Rekordsnabb avvittring

Avvittringen i Jämtland startade 1821 och drevs med stor kraft av landshövding von Törne och avvittringsarbetets ledare, avvittringsdomaren Per Niklas Poignant (senare justitieombudsman). Arbetet var till stora delar klart redan 1828, även om avvittringsrätten upplöstes först 1840. I Härjedalen gick man något långsammare fram. Huvuddelen var visserligen klar i slutet av 1830-talet, men den fort-

¹⁷⁴ Riksdagen 1887. Prop. 36 s. 4.

¹⁷⁵ Rikliga belägg för dessa skattefjäll finns i domstolsförhandlingarna till skattefjällsmålet. En del handlingar rörande dessa finns också i tryck i *Samernas vita bok* utgiven av SSR i 30 volymer 1966-1980, framför allt i del II och IV (samernas skattefjäll 1967). Redan det första året efter Brömsebrofreden 1645 mötte den nya landshövdingen Strijk i Västernorrlands län samer som bedrev rensköttsel i Härjedalen och bönder som klagade över deras intrång. Se Jämtlands och Härjedalens historia del 3 (Stockholm 1954) s. 163.

satte i de västligaste områdena ytterligare ett par decennier. Först 1872 var arbetet helt avslutat.

När avvittringen i Jämtlands län genomfördes hade skogarna ännu inte något kommersiellt värde. Jordbruket byggde huvudsakligen på boskapsskötsel. När hemmanen genom storskifte och avvittring skulle inskränkas till ett eller några få skiften, fordrades väldiga arealer för att man inom dem skulle få ersättning för de tidigare vitt kringspidda fåbod- och slåtterställena. Mellan markerna låg oftast vidsträckta skogar, som för bönderna saknade värde men var av stor betydelse för samerna. Efter mönster från skifteslagstiftningen graderades dessutom marken efter sin godhet, så att sämre mark inräknades i anslaget till mindre vidd än den verkliga. Därigenom kunde hemman komma att tilldelas mångdubbelt större områden än de i avvittringsstadgan föreskrivna maximala 3 000 tunnlanden. Det har påvisats, att den mark som tillades hemmanen i fjällnära socknar som Lillhärdal, Hede och Ström uppgick till 11 000, 16 000 respektive 13 000 tunnland per mantal.¹⁷⁶

Denna generösa marktilldelning, i kombination med en kraftig ökning av antalet brukningsenheter genom hemmansklyvningar, torpanläggningar och nybyggen, gjorde att mycket stora markområden i Jämtlands län, större än på något annat håll i Norrland, övergick från staten till enskild ägo. Arbetet genomfördes helt utan hänsyn till att samerna haft sina huvudsakliga beten på den jord som avvittrades. Avvittringsstadgan för Jämtlands län den 8 december 1820 handlar enbart om jordbrukarnas behov och intressen. Om samerna sägs inte ett ord. I den andan genomfördes hela avvittringen. Det framgår av de årliga rapporterna om arbetets gång som länsstyrelsen insände till Kungl. Maj:t åren 1822–1840.¹⁷⁷

I sista rapporten 1840 meddelade länsstyrelsen att avvittringsverket i Jämtland var avslutat och att avvittringsrätten skulle avvecklas. Vissa områden i fjälltrakterna, framför allt i Härjedalen, återstod dock. Härjedalen var på grund av landskapets karghet ett speciellt problem. I sin årsrapport 1824 hade Poignant meddelat att han besökt denna provins och konstaterat att den "otvivelaktigt var en av de mest ofruktbara i riket". Han beskriver en svårartad ägosplittring och en dålig tillgång på myrslätter. De mest givande slåtterlägenheterna fanns i fjälltrakterna "där hemmans ägarne hela sommaren beta sine kreatur, och jemväl samla den massa, som

¹⁷⁶ *Jämtlands och Härjedalens historia*, fjärde delen (Stockholm 1962) s. 446 ff.

¹⁷⁷ Rapporterna ingår i serien *Skrivelser till Kungl. Maj:t. Landshövdingar i Sverige. Jämtlands län (RA)*.

utgör ett stort bidrag till den myckna boskapens underhållande öfwer vintern”.

Rapporten beskriver ganska väl de förhållanden som gjort just Härjedalen till det markanta konfliktområde det är och alltid har varit. Försörjningen baserade sig både för samer och bönder på bruk av fjälltrakterna, de förra genom rensköttsel, de senare genom en fåboddrift som starkt expanderade på 1800-talet. Konkurrenten om markerna gällde, till skillnad från vad fallet var i större delen av renskötseområdet i övrigt, även sommartid. Den förstärktes av en betydande befolkningstillväxt på båda sidor. Mellan 1772 och 1850 ökade Härjedalens befolkning från 3 378 invånare till 6 679 dvs. med 3 301 individer. Samerna ökade under samma period från 498 till 778 personer eller med 280 individer. I absoluta tal var de bofastas tillväxt alltså vida större än samernas. I procent räknat var skillnaden mindre, 100 procent tillväxt för de bofasta och 60 procent för samerna.¹⁷⁸

Avvittringsstadgan 1820 avsåg även Härjedalen. Vissa modifieringar behövde dock göras med hänsyn till jordbrukets speciella förhållanden där. Inför det slutliga genomförandet av avvittringen i västra Härjedalen förordnade Kungl. Maj:t därför den 23 mars 1837 en kommitté som skulle lämna förslag till föreskrifter för avvittringen i Hede pastorat. Det förslag som kommittén genom landshövdingen i länet inlämnade till Kungl. Maj:t var helt präglat av jordbruksintressena. ”Som boskapsskötseln hufvudsakligast utgör Ortens innevänares näring”, sägs det, skulle avvittringen grunda sig på fodertillgången för ett visst angivet antal kreatur per jordbruk, ”dock utan beräkning af den tillsättning, som tillfälligtvis kan uppstå genom hämtning af mossor”. För utrönande av fodertillgången skulle ortens samtliga hemmansägare och innehavare av jord samlas till sammanträde ”dervid det skall åligga dem, att, till namn, läge, lasstal, uppgifva alla af dem begagnade och kände slått- och odlingslägenheter”. Samerna förväntades inte inlämna några uppgifter om vilka marker de brukade eller ansåg sig ha rätt till.

Paragraferna 10 och 11 är de i sammanhanget mest avgörande i förslaget och lyder som följer:

§ 10 Till öfverloppsmarken äfwensom til de kronans afradsland, för hvilka icke finnas ostridiga eller stadgade gränser och hvilka Afradsland således måste anses ligga i sammanhang med hemmanens öfrige ägor, äga hemmansegarne i Socknen optionsrätt på sätt och vilkor som i 4§ i Afvittrings Stadgan för Jemtland af den 8 December 1820

¹⁷⁸ *Jämtlands och Härjedalens historia, fjärde delen* (1962) s. 63 ff, 428 ff.

innehåller; men finnas Kronans Afradsländ med bestående märken och af den beskaffenhet, att de till uppodlande af nya hemman kunna användas, böra de dertill indelas, sedan likväl hemmansegarne förut erhållit fullsutenhet i ägor efter skatt.

§ 11 De öfverloppsmarker, hvilka hemmanegare sjelfve ej vilja begagna, äfvensom alla öfrige disponible lägenheter böra serskildt afrösa och derest de dertill finnas duglige, til nya hemman indelas, samt så väl dessa som redan varande skattlagde Nybyggen påföras skatt efter här ofvan stadgade grunder, med utgörande af i orten vanlige utskyllder och onera; men för de lägenheter som icke kunna användas till nya hemman och af hvilka lägenheter behöflige områden närmast fjellen böra utses och bestämmas till vinterstamhåll för Lapparnes renhjorder, skall lämplig smörränta utsättas samt utgöras af dem som till Lägenheternas begagnade kunna erhålla Kungl. Maj:ts Befallningshafvandes tillstånd.

Tydligare än så kunde hemmansägarnas företrädesrätt knappast uttryckas. Samerna fick nöja sig med det som blev över sedan hemmansägarna fått sitt. Kommitténs förslag, "Hedebrevet", behandlades av statsrådet den 7 april 1841 där det godkändes som rättesnöre för avvitrningen i Hede, Vemdalen, Tännäs och Storsjö kapell.¹⁷⁹ Samma dag behandlades och fastställdes ett förslag från samma kommitté "angående bestämmande af säkre gränser för Lappallmogens Renbetestrakter", det som har kallats "skattefjällsbrevet". Namnet antyder att det rörde sig om områdena för de gamla skattefjällen. Så var väl i huvudsak fallet men respekten för gammal rätt var inte överväldigande. Vad det egentligen var frågan om var sådana områden som efter slutförd avvitrning för jordbruket blivit över och kunde fördelas på samerna.

Det finns några intressanta skillnader mellan skattefjällsbrevet och Hedebrevet. Den viktigaste är att det förstnämnda brevet, till skillnad från det sistnämnda, inte uttryckligen säger att det är samernas vinterbetesområden man skall avgränsa. Man skulle utstaka behöfliga betestrakter varvid noga skall tillses att "så vidt möjligt är, nödig skog till bränsle icke saknas". Detta behöver inte vara liktydigt med vinterbeten. Frågan om jämtlandssamernas vinterbetesområden var alltså på ett sätt mer oklar än härjedalssamernas och det finns exempel på avvitrningar i Jämtland som verkar ha genomförts helt utan hänsyn till renskötselns behov (framför allt Blåskalsfjället i Åre).

---

¹⁷⁹ Civildepartementet, Statsrådsprotokoll 1841 (vol. A1a:3), protokoll den 7 april 1841 (RA).

5.5.2.2 Skarp kritik av avvitrningen

Skarp kritik framfördes redan av samtiden mot sättet för avvitrningens genomförande i länet. Avvittringslantmätaren Rennerfeldt, som själv varit delaktig i processen, författade 1849 en beskrivning över Frostvikens socken och dess samer. Han hävdade att samernas rätt blivit starkt åsidosatt genom ämbetsmännens ringa kännedom såväl om landet, som om den samiska folkstammens särskilda behov. Han menade, att bönder och nybyggare, ”såsom varande de talrikaste samt hittills mest omhuldade, ofta behandlat lapparne på ett kränkande och grymt sätt... Lapparne äga visserligen en egen länsman, men denne är boende omkring 18 à 20 mil från deras egentliga tillhåll, och besöker dem ej oftare än skatterna skola indrivnas eller andra pålagor utkrävas”.

Om konsekvenserna av avvitrningen skriver han vidare:

Såsom förr är nämnt, disponera lapparne högst få, egentliga skogs-trakter, vilka äro alldeles otillräckliga och äro av belägenheten otjänliga som vinterstamhåll. De måste därför söka sig längre nedåt bygden och genom överenskommelser med bönderne samt erläggande av ofta ganska dryga penningavgifter försäkra sig och sina hjordar om lyckan, att under vintern undgå hungersdöden. Ej sällan händer, att ett sådant vistande i skogarne blir lapparne förbjudet, merendels under förövändning att trakten blir fulla av vargar, som följa renarne efter, och i sådant fall uppstå de mest människokränkande uppträden.¹⁸⁰

Året efter denna beskrivning, alltså 1850, gjorde Rennerfeldts överste chef, överdirektören vid dåvarande Generallantmäterikontoret (nuvarande Lantmäteriverket), Ludvig Falkman en tjänsteresa i Jämtland. Hans ämbetsberättelse från resan publicerades som bilaga till kontorets årsberättelse för 1850. Falkman hade under resan sammanträffat med den just nytillsatte styresmannen för avvitrningsverket, förste lantmätaren Albin, kyrkoherde Byström i Undersåker, lapplänsmannen Hållström, häradshövdingen Lindersköld och två trovärdiga äldre nybyggare. Han hade även fått ett skriftligt material från lantmätaren Rennerfeldt, troligen dennes beskrivning 1849. Falkman hade vid sammanträdet kommit till slutsatsen att avvitrningen medfört avsevärda inskränkningar i lapparnas gamla rättigheter till bete för sina renar. Till nästan alla delar överensstämde den med Rennerfeldts uppfattningar, vilka tack vare

¹⁸⁰ A. F. Rennerfeldt, *Anteckningar över Frostviken i Jämtland med särskilt avseende å de därinom vistande lappar samlade under sommaren 1849*, Avskrift i Renbetesdelegerades 1913 arkiv (YK 1766, RA) vol. 19. s. 7f.

tryckningen i Generallantmäteriverkets årsberättelse fick stor spridning i landet.¹⁸¹

Falkmans erfarenheter från Jämtlands län kom att få stort inflytande när avvittringen i Västerbottens och Norrbottens lappmarker började bli aktuell på 1870-talet. I motsats till bl.a. landshövding Widmark i Norrbottens län, som menade att 1824 års avvittringsstadga för Västerbotten och Norrbottens län kunde gälla även i lappmarkerna, hävdade han att det krävdes en särskild avvittringsstadga för dessa. I denna stadga ville han, för att undvika jämtländska förhållanden, ha infört en paragraf som tillförsäkrade samerna rätt till vinterbete även på mark som genom avvittringen skulle komma att bli enskild. Som chef för Generallantmäterikontoret hade Falkman stort inflytande på saken. 1873 års avvittringsstadga för Västerbottens och Norrbottens lappmarker kom att innehålla det stadgande om samernas vinterbeten som han yrkat på.¹⁸²

Vid riksdagens behandling av 1886 års renbeteslag var det tydligt att man allmänt betraktade avvittringen i Jämtland och Härjedalen som en orätt mot samerna. Tanken på inköp av mark som skulle kompensera dem togs upp. Den särskilda kommitté som tillsattes för att utarbeta förslag om detta var dock till en början skeptisk. När renen jagas av hunger, snöstormar eller rovdjur har ingen renskötare makt över den. ”Häraf torde vara klart, att huru den geografiska gränsen för ett lappterritorium än blefve uppdragen, skulle likväl aldrig vinnas trygghet för att ej för lappen kunde under vintern inträda nödtvång att öfverskrida denna gräns. Ett effektivt upprätthållande af gränslinien skulle, förutsatt att det vore möjligt, i många fall betyda undergång för hans renhjord”. Denna ståndpunkt stöddes i riksdagsdebatten av det ansvariga statsrådet Vult von Steyern.¹⁸³

5.5.3 Stridigheter om vinterbetesrätten

Under åren 1877–1879 insände samer från ”Storsjö och Ljusnedals lappmarker” och från Mittådalen i Härjedalen samt från Ovikens och Undersåkers socknar i Jämtland en skrivelse till Kungl. Maj:t

¹⁸¹ Ludvig Berkhan Falkman: *Underdånig berättelse om en af Öfver-direktören vid landtmäteriet, genom Rikets norra län och Gottland år 1850 verkställd embetsresa* (Stockholm 1851) s. 99 ff.

¹⁸² Civildepartementet. Konseljakt den 30 maj 1873 nr 58-59 (RA).

¹⁸³ Riksdagen 1886. 8 saml. 1 avd. Särskilda utskottets utlåtande 1 s. 15.

vari de klagade över sin betryckta ställning. Deras svårigheter var, skrev de, framför allt en följd av att avvittringen så starkt begränsat tillgången på beten. Markägarna hade uppfattat kungliga brevet den 3 oktober 1866 om hägnadsskyldighet (se härom avsnitt 6.1.2) så, att vinterbetesrätt inte existerade utanför de avvittrade områdena. Samerna pekade på att Kungl. Maj:t i beslut den 26 mars 1831 klart fastslagit att 1825 års föreskrifter för allmogen i Västerbottens och Norrbottens län om skyldigheten att uppföra hägnader omkring sina hässjor även gällde Jämtlands län. Därmed hade, enligt deras uppfattning, rätten till vinterbete utanför de avvittrade områdena även i detta län fastslagits.

Mot detta reagerade jordägarna i Härjedalen i ampra skrivelser till Kungl. Maj:t 1879. Däri klagade de över renarnas "outhärdliga intrång" på deras marker och framhöll, som svar på samernas skrivelser, att 1857 års förordning om skydd mot intrång av andras "hemdjur", dvs. kreatur, gällde i länet utan inskränkningar under alla delar av året. Någon hägnadsskyldighet utanför "lappmarken" ville de inte veta av. De verkar heller inte ha känt till att det i ett kungligt brev 1859 stadgats att renar inte skulle betraktas som "hemdjur", och att 1857 års förordning följaktligen inte avsåg sådana djur. De hävdade dessutom att renantalet kraftigt ökat, bl.a. beroende på att vissa bofasta hade många skötesrenar hos samerna.

Föranledd av stridigheterna sände landshövding Asplund i Jämtlands län den 5 november 1878 en skrivelse till Kungl. Maj:t som blev av stor betydelse. Han ställde frågan om inte de medel staten tjänade på skogsavverkningar inom de för renskötseln avsatta landen kunde användas dels till samernas fattigvård och dels till inköp av betesmark för deras räkning. Behovet av sådana inköp var enligt landshövdingen stort.

I och med detta rullades en fråga upp, som så småningom kom att leda såväl till den första renbeteslagen som till förvärven av marker till utvidgning av renbetesfjällen. Länsstyrelsen uppdrog åt t.f. skogsinspektören i länet Tigerhjelm att tillsammans med några "gode män" utföra undersökningar av beteskapaciteten i renbetesfjällen. Undersökningarna genomfördes sommaren 1879. Slutomdömet blev att betesbristen i socknarna i västra Jämtland möjligen kunde avhjälpas genom vissa omdispositioner men att situationen i Härjedalen krävde insatser. Bristen på skog i de avsatta områdena gjorde att samerna varken sommar eller vinter hade virke nog att uppföra de stängsel och byggnader som behövdes på de s.k. "sittplatserna". Ett enda område, Särvfjället, hade avsatts till vinterbe-

ten. Det var visserligen rikt på renmossa men arealen var alltför begränsad. Betet räckte till endast under en liten del av vintern ”enär inom kort snön blefve så tilltrampad och hårdt frusen, att renmossan i följd deraf blefve oåtkomlig för renen”.

På hösten samma år höll landshövdingen sammanträde med bofasta och samer i Härjedalen. Han ville diskutera resultaten av undersökningarna och försöka finna lösningar på problemen. Han framförde ett antal förslag till inköp av eller inhyrning av vissa perifera marker för samernas räknning. Samtliga förslag avvisades enhälligt av jordägarna. Detsamma gällde ett förslag från skogsinspektör Tigerhjelm, att samerna, på det sätt som skedde i hans hemlän Västerbotten, vintertid tilläts flytta så långt som omständigheterna krävde. Man medgav visserligen att en sådan flyttningsrätt förekommit i Härjedalen före avvitrningen, men att rätten upphört i och med denna. Den fasta befolkningen hade erhållit sina ägor utan skyldighet att underkasta sig några som helst intrång av samerna, inte heller på vintern. Samerna hade heller inte, uppgavs det, ”så långt känt är” uppehållit sig längre ned i Härjedalen än vid Särvfjället och Lillfjället.

Detta bestreds av samerna som pekade ut ett antal sydligare och östligare områden som de av ålder hade besökt (Fjärdalen, Semlingen, Håsjövålen, Brännåsen, Högvålen, Gällåsen och Stuguvålen). Jordägarna å sin sida påpekade den väsentliga skillnad som låg i att ”i Vesterbotten flyttade lapparne vintertiden långt ned på bygdens skogsområden på betydligt afstånd från sina sittplatser under vår, sommar och höst, i följd hvaraf renaren, efter återflytningen dit icke kunde söka sig tillbaka till vinterns aflägsna betes-trakter, såsom förhållandet vore inom denna ort, der lapparne sökte sig vintersittplatser på föga afstånd från sina uppehållsställen sommartiden”.

Påpekandet från samernas sida, att de bofasta i Härjedalen var skyldiga att underkasta sig hägnadsskyldighet utanför de till samerna avsatta områdena, förkastades av markägarna som helt orimligt. Hägnadsskyldigheten var bara ett svepskäl för samerna att skaffa sig betesrätt på de bofastas mark. Som ytterligare stöd för sin uppfattning åberopade markägarna åter författningen 1857 om skada genom andras ”hemdjur”. Med anledning av diskussionen påpekade landshövdingen att den åberopade författningen 1857 genom ett förtydligande av Kungl. Maj:t 1859 förklarats inte äga tillämpning på renar. Han sade sig dock kunna förstå en del av de svårigheter som detta innebar för de bofasta. Han antydde emeller-

tid samtidigt att detta kanske skulle regleras i en kommande lag, som han ämnade utarbeta förslag till. I denna lag skulle bl.a. ingå föreskrifter om officiell registrering av samernas renmärken och ett mera kollektivt ansvar för skador som renarna orsakade. Detta skulle kunna minska motsättningarna.

Landshövdingen avslutade mötet med ”varma och alfvarliga uppmaningar till såväl lapparne som ortens fasta befolkning att söka såvidt möjligt vore, förekomma de beklagliga stridigheter, hvilka nu hotade att rubba den endrägt och trefnad, som vore så viktiga villkor för de skilda folkstammarnes ekonomiska förkofran och sedliga utveckling, samt i lugn förtröstan afbida de åtgärder, som från det allmännas sida vore att, så snart ske kunde, förvänta till det nuvarande mindre goda tillståndets förbättring”.

5.5.4 Renbetesfjällen utvidgas

Den 6 oktober 1882 inlämnade landshövding Asplund till Kungl. Maj:t en omfattande, av landskamrer Carl Ekberg skriven, promemoria om lapparnas situation i länet, speciellt i Härjedalen. Däri skildras hur avvitrningen i länet genomförts helt utan hänsyn till eller insikt om deras behov. De fattiga lapparna hade dessutom på många ställen själva ytterligare bidragit till problemen genom att, mot en låg ersättning, upplåta sina renbetesfjäll till fåbodar åt markägare eller till samer från norra Jämtland. Därigenom hade renantalet blivit större än markerna tålde. Dessutom hade de i vissa fall åtagit sig vården av skötesrenar för bofasta. Sådant borde förebyggas. Landshövdingen föreslog därför att den enskilda äganderätten till lapps katteland (skattefjäll) skulle upphöra och i stället skulle större ”lappdistrikt”, vars omfattning bestämdes av länsstyrelsen, bildas.

Lapparna hade framfört anspråk på att åter komma i besittning av samtliga ”de otvifvelaktigt ganska vidsträckta betesmarker, som genom avvitrningen dem frångått”. Avvitrningen var emellertid, påpekade landshövdingen, en avslutad och laga kraft vunnen för rättning som inte kunde rubbas. Enda möjligheten var att återköpa marker. Dessa behövde dock inte vara lika stora som de ursprungliga betesmarkerna. Den enda del av länet där klagomål över lapparnas trångmål å ena sidan och lapparnas intrång på enskildas marker å den andra framförts, var enligt skrivelsen Härjedalen. Där var behovet av en lösning påträngande.

Landshövdingens förslag att inkomster från skogsavverkning på de för samerna avsatta landen skulle få användas till markinköp för samerna hade vunnit Kungl. Maj:ts gillande. Skogsstyrelsen hade fått i uppdrag att närmare utreda vilka markinköp det kunde bli tal om och vilka avverkningsmöjligheter det fanns. Beträffande frågan om betesrätt vintertid utanför de områden som skulle komma att förvärfvas, uttalade sig landshövdingen mycket försiktigt. Efter de upplysningar han inhämtat var det, skrev han, ”fara värdt, att rätt till en sådan flyttning vintertiden, synnerligen under vissa väderleksförhållanden, måste lapparne beredas åtminstone inom de närmare fjällen belägna, enskilda tillhörige trakter”.¹⁸⁴

När slutligen propositionen om inköp av utvidgningshemman i Jämtlands län kom år 1887 hade 1886 års renbeteslag antagits av riksdagen. Propositionen var mycket tydlig när det gäller betesrätten. Renbetesfjällen och utvidgningshemmanen var endast avsedda att täcka renarnas betesbehov under sommarmånaderna maj–september.¹⁸⁵ Propositionen inleddes på följande sätt:

Den af Eders Kongl. Maj:t den 4 juni 1886 utfärdade lag angående de svenska lapparnes rätt till renbete i Sverige innehåller i 1 §, att lapparne i Jemtlands län ej få, utan vederbörande jordegares eller brukares samtycke, uppehålla sig på enskildes egor å annan tid än oktober–april månader. Detta innebär, att lapparne under den öfriga delen af året eller maj–september äro hänvisade att vistas uteslutande på de åt dem i närheten af riksgränsen upplåtna renbetesfjell, och det är dem vid äfventyr af böter förbjudet att under nämnda tid med sina renar öfverskrida gränsen för dessa fjell. En sådan anordning förutsätter, att renbetesfjellen frambringa all den växtlighet, som erfordras för renens uppehälle derstädes under sommartiden. Under den förberedande behandlingen af lapplagen visade sig dock, att detta icke är förhållandet med dessa fjell, sådana de för närvarande äro till sitt omfång bestämda. Man har nemligen vid afvittringen inom Jemtlands län icke tagit nödig hänsyn till lapparnes behof, och stora sträckor, inom hvilka de vår och höst plägat uppehålla sig, hafva upplåtits åt enskilde. Deraf har i vissa trakter af länet uppstått stor svårighet för lapparne att särskildt vartiden, i Maj månad, innan växtligheten på fjellen hunnit utvecklas, hålla renarne kvar inom sina områden och hindra dem att göra skada på enskildes angränsande, längre ned belägna och derföre tidigare gräsbeväxta egor. Men skattefjellen hafva icke blott gjorts trängre till utrymmet än för lapparnes behof erfordras, utan de hafva blifvit genom inskjutande, enskilde tillhörige egor skilda från hvarandra, så

¹⁸⁴ Hela materialet rörande diskussionerna i Härjedalen och beslutet om utvidgningshemman ingår i Justitiedepartementets konseljakt den 4 juni 1886, nr 11-14 (RA).

¹⁸⁵ Riksdagen. Kungl. Maj:ts proposition nr 36 1887. Någon debatt i riksdagen föranledde den inte. Statsutskottets utlåtande nr 36 (4 saml. 1 avd), första kammaren II:19, 12, andra kammaren II:23, 31.

att de ej bilda en sammanhängande och för lapparne lätt åtkomlig sträcka. Dylik enskild mark kan under renarnes kringströfvande svårigen under några omständigheter skyddas mot intrång.

Propositionens uppenbara mening var att samerna vintertid fick beta sina renar på sedvanemarkerna enligt de regler som den nya lagen föreskrev. Dess klara budskap på den punkten hade dock svårt att bli accepterat i Härjedalen och delar av Jämtland. Det för-
anledde, som senare skall visas, nya undersökningar och en ny kommitté, 1895 års lappkommitté, tillsattes (se avsnitt 6.3 och 7.6.2).

Under det följande decenniet genomfördes inköpen av utvidgningshemman i rask takt. Ironiskt nog kom de att omfatta Ljusneds bruk som ägts av sedvanerättens främste och skickligaste motståndare i länet, brukspatron William Farup. I mindre omfattning fortsatte inköpen efter sekelskiftet 1900 och de senaste ägde rum 1944.¹⁸⁶

---

¹⁸⁶ Lars Thomasson, *Ur jämtlandssamernas nutidshistoria. En mer än hundraårig kulturkamp* (Östersund 2002) s. 59 f.

6 Sedvanerätten lagfästs

6.1 Behovet av en nationell renbeteslag

6.1.1 Oreda i författningarna

Det förekommer i litteraturen inte sällan hänvisningar till förordningar om lappmarkerna som inte återfinns i tryck. Orsaken är främst att många av dessa förordningar aldrig trycktes. Ofta hade regeringens beslut formen av skrivelser till Kammarkollegium, vilka sedan i kopia sändes vidare till länsstyrelsen i berörda län för kungörande. Före 1800-talet var länsstyrelsernas egna kungörelser dessutom i de flesta fall otryckta.¹ Inte sällan hände det att de fattade egna beslut som ibland kom i strid med innehållet i de centrala kungörelserna. I arkivmaterialet hänvisas det emellanåt till sådana lokala beslut, men de kan vara svåra att återfinna. Främsta anledningen till det kan vara att Länsstyrelsens i Västerbottens län arkiv förstördes vid Umeå stads brand 1888 och att Kammarkollegiet drabbades av en brand 1802. Den skadade framför allt tredje provinskontorets arkiv som huvudsakligen gällde ärenden rörande Norrland och Finland.

Eftervärlden har av dessa anledningar ofta haft svårt att avgöra vad som egentligen gällt. Det var emellertid inte lätt för samtiden heller. Före tidningarnas tid var informationsspridningen besvärlig. Den viktigaste kanalen var kyrkorna och tingen där kungörelserna lästes upp och ibland sattes upp på lämplig plats för läsning. I det glesbefolkade Norrland var det dock inte lätt att den vägen nå alla, särskilt som det kyrkliga livet här var koncentrerat till vissa kyrkhelger några få gånger om året. Det hände dessutom att författ-

---

¹ Kungörelserna har behandlats av Elisabeth Reuterswärd i *Ett massmedium för folket; studier i de allmänna kungörelsernas funktion i 1700-talets samhälle*. Akad. avh. (Lund 2001). Reuterswärd berör de handskrivna kungörelserna (s. 42) men tränger inte närmare in i problematiken kring dem. Det ligger heller inte i hennes forskningsuppgift att analysera innebörden av att lokala och centrala författningar strider mot varandra. Det rimliga torde vara att de senare har större rättslig tyngd än de förra.

ningar föll i glömska. Petrus Laestadius pekar i sin *Journal* på hur okända lappmarksförfattningarna ofta var ute i bygderna, ibland t.o.m. av myndighetspersoner.²

Frågan om bofastas skyldighet att stänga om sina hässjor för att skydda dem mot renars skadegörelse är av stor betydelse för belysningen av sedvanerättens utveckling. Lagstiftningen om den spelade, som framgick av det ovan sagda, en roll i förspelet till 1886 års renbetslag. Frågan om hägnadsskyldigheten kan också användas för att belysa hur godtycklig lagstiftningen och rättstillämpningen om samiska förhållanden ofta var. Dess roll som spegel av lappmarkspolitikens vacklande vardag observerades redan av Gustaf von Düben i hans verk *Om Lappland och lapparne företrädesvis de svenske* från år 1873.³

6.1.2 Exemplet hägnadsskyldigheten

Förordningarna om hägnadsskyldigheten utfärdades primärt av länsstyrelserna, men de kunde genom överklaganden också föras upp till avgörande i högre instans hos Kammarkollegium eller Kungl. Maj:t. Genom utdrag eller avskrifter i dessa centrala myndigheters arkiv har det, åtminstone delvis, varit möjligt att följa även vad de lokala förordningarna gick ut på.

Enligt von Düben utfärdades den 13 september 1781 en kungörelse – troligen av länsstyrelsen i Västerbottens län - som kategoriskt förbjöd samerna att göra bonden ”ohägn på hans ägor”. Med smärre förändringar upprepades den i resolution den 28 december 1785. Förordningarna har ej påträffats i arkiven, men det finns knappast anledning att betvivla att de existerat. Hela ansvaret för renskadorna på böndernas höskörd lades här på samerna. Det var deras skyldighet att genom noggrann bevakning av renarna dygnet runt se till att skador på böndernas skördar inte inträffade. I praktiken var en sådan intensiv bevakning under mörka höstnätter och inte sällan svåra väderleksförhållanden omöjlig. I medvetande om detta utfärdade länsstyrelsen i Västerbottens län den 14 april 1796 en förordning för Torneå lappmark. Bönderna i denna lappmark ålades genom den att uppföra stängsel om sina hässjor för att skydda dem mot renar. Gjorde de inte det skulle de själva få stå för kostnaderna vid eventuella skador.

---

² Petrus Laestadius, *Fortsättning av Journalen ... 1833*, s. 441 ff.

³ Gustaf von Düben 1873 s. 466 ff.

6.1.2.1 Skyldigheten gällde även utanför lappmarksgränsen

Genom resolution den 13 oktober 1801 utvidgade länsstyrelsen denna skyldighet till Ume, Pite och Lule lappmarker. Kungörelserna skulle enligt författningstexten varje år vid höbärgningstiden uppläsa från predikstolarna i Lycksele, Arvidsjaur, Arjeplog, Jokkmokk och Gellivare lappmarker, *samt för de mot dessa lappmarker angränsande jordbrukare* från Umeå, Degerfors, Burträsk, Skellefteå, Piteå, Luleå och Råneå socknar. Inom detta område skulle ”de Nybyggare, Hemmansåboer eller Prästebords Innehavare, hvilka å sine ängar och slottermysror icke förvara sitt hö uti ordentelige lador, utan lägga detsamma i stackar, ... förse sådane sine höstackar med stadig och tät gärdesgård till fyra alnars höjd samt fem à sex alnars afstånd å alla sidor, ifrån stacken, så att Rehn kreaturen ej kunna åtkomma höet, och att nästnämnde Nybyggare, Prästebords Innehavare och Jordbrukare skola skylla sig sjelf och sjelf sin skada stånda”.⁴

Förordningarna visar att lappmarksgränsen inte betraktades som någon gräns för samiska vinterbeten. Att Åsele lappmark och bygderna nedanför denna inte omfattades av de nämnda förordningarna sammanhängde med att Kammarkollegiet redan den 11 september 1793 föreskrevit att s.k. trohagar, skulle uppsättas kring böndernas hässjor inom denna lappmark.⁵ Åsele lappmarks vinterbetesområden låg till stor del i Ångermanland, alltså utanför Västerbottens länsstyrelses ansvarsområde.

6.1.2.2 Självsvåldiga landshövdingar i Norrbottens län

Förordningen 1801 blev inte oomstridd. Året efter att den utfärdats inkom besvär till Kammarkollegium från notarien Fredric Jonsson. Denne var företrädare för Nasa silvergruva i Arjeplog. Han hävdade att de för Åsele lappmark utfärdade och lämpliga bestämmelserna

ingalunda medförer någon värkan mot de öfrige orter och aldraminst kan det så utöfver all gränts förtydas att allmoge och nybyggare i bebodda Westerbotn böra ens med slike trohagar och ännu mindre med 4 alnars hög och tät gärdesgårds uppsättande vid hvarje höhäsja

⁴ Återgivet bl.a. i Kammarkollegiets brev till Kungl. Maj:t den 24 april 1833 ang. Juckasjärvi lappmarks nybyggares besvär rörande dem ålagd skyldighet att kringstänga sina höstackar. Ur Skrivelser till Kungl. Maj:t – 1840. Sammansatta kollegier vol. 3 (RA).

⁵ Omnämnd i Fredric Jonssons skrivelse till Kammarkollegium 1802, dnr. 1504 (RA).

besväras, som likväl Kungjörelsen påbiuder. I synnerhet som Kongl. Majts förre och om Länets odling både kunnige och mohne Herrar Landshöfdingar genom Laga Kraft vundne Resolution af den 30 aug. 1790 samt 30 maji 1793 förordnat at Lappen ej utan särskilt tillstånd må vistas på de uti bebodda Westerbotn varande Allmänningar samt vid 3 1/3 Rdl vite icke ens beta på de hemman och nybyggare tillkommande områden emedan de sielfve behöfva Renmossan til sin Boskap.

Kammarkollegium tog ingen hänsyn till besvären utan fastställde 1802 utan ändringar länsstyrelsens år 1801 utfärdade förordning.⁶ Situationen ändrade sig emellertid när Västerbottens län delades 1810 och Norrbottens län kom till. Efter klagomål från nybyggare i Vittangi och Lainio byar i Jukkasjärvi socken utfärdade den nytillträdde landshövdingen Pehr Adolph Ekorn en länskungörelse daterad den 11 september 1813. I denna förbjuds lapparna, eftersom hässjorna inte kan skyddas genom hägnader, "att upresa sina Kåtor och med sina Renar vistas närmare än en mil ifrån Nybyggarnes byar, och att de icke i början af vintern, då de komma ifrån Fjällen, och flytta förbi någon slått, att de icke då stanna nära den, eller lemna sina Renar ovardade, så att skada å Nybyggarnes höhässjor och stackar händer".

I april 1825 inkom till Kungl. Maj:t (kammarexpeditionen) samma klagomål som i Norrbotten från nybyggare i Stensele, Dorotea, Vilhelmina och Åsele socknar i Västerbottens län. Klagoskriften remitterades till Kammarkollegium som i sin tur remitterade den till länsstyrelsen i Umeå. Denna svarade att 1801 års kungörelse (fastställd av Kammarkollegium 1802) fortfarande gällde i länet. Länsstyrelsen påpekade att denna kungörelse dessutom ånyo delgetts länsinvånarna genom en länskungörelse år 1818. Kammarkollegium anslöt sig till länsstyrelsens uppfattning, och gjorde i sitt remissvar till Kungl. Maj:t endast det tillägget, att lapparna borde åläggas att hålla noggrann tillsyn med renarna. Kammarkollegiets ståndpunkt gillades av Kungl. Maj:t, vilket meddelades i kungligt brev den 3 maj 1825. Brevet trycktes inte, men på vanligt sätt fick länsstyrelsen i uppdrag att offentliggöra detsamma i länet på lämpligt sätt.

I juli månad 1829 inkom till Länsstyrelsen i Norrbottens län en skrivelse från samerna i Jukkasjärvi. Den var upprättad enligt fullmakt från dessa av I. Bucht (troligen Isak Wilhelm Bucht, född 1801 i Hietaniemi, och senare kyrkoherde i Övertorneå). "Lapp

⁶ Kammarkollegiets protokoll den 2 november 1802 § 27. Kammarkollegiets arkiv AIa: 375 (RA).

Allmogem uti Torneå eller Juckasjerwi Lappmark, de Helige Fäderne, Abrahams, Isaacs och Jacobs afkomlingar och sista quarlefvän af Sveriges Rikes Äldste Inbyggare”, inledde han storståtligt och fortsatte ”våga härmed i djup ödmjukhet utbedja sig Konungens Respective Befallningshafvandes uppmärksamhet, å ett icke mindre ömande ämne, än som angår vår framtida tilvarelse och bibehållande bland Fjällens invånare eller ändtliga utrotande”.

Vad brevet huvudsakligen handlade om var ovannämnda länskungörelse för Norrbottens län 1813 med sina stränga krav på lapparna. Olika landshövdingars inkonsekvens framhölls och det påminnes om att hägnadsskyldighet just i Juckasjärvi och Enontekis socknar påbjudits i en länskungörelse 1796. Den sistnämnda kungörelsen var, menade man, ”grundad på Lag, Naturrätt och Billighet”, den förra så icke.

Landshövdingen i länet, som nu hette Carl Sparre, ansåg att skrivelsen inte föranledde någon som helst åtgärd från hans sida. Samerna överklagade då till Kammarkollegium. Vid denna tid hade frågan om avvitrningen i lappmarken och lapparnas utsatta läge också dykt upp som ett debattämne i Riksdagen. I den skrivelse Riksdagen tillställde Kungl. Maj:t i november 1829 yrkade denna på att föreskrifterna den 3 maj 1825 för ”Lappmarks Socknarne inom Westerbottens län”, skulle utsträckas till att gälla även i ”de öfriga Norra Provincerna”. Skrивelsen från Rikets ständer sändes på remiss till länsstyrelserna i Norrbottens och Westerbottens län. Den sistnämnda svarade den 4 mars 1830 att den tillstyrkte Ständernas förslag och tillade – i medvetande om att 1825 års kungörelse även innebar hägnadsskyldighet nedanför lappmarksgränsen – följande:

Wid de tillfällen då starka frostnätter inträffa i öfra fjällen och förord-saka det marken betäckes af is eller så kallad flen innan snö hinner falla, hwarigenom Renarne sättas utur stånd att åtkomma sin föda, hwilket äfwen innewarande år är fallet; så synes det både billigt och nödvändigt, att Renbete får begagnas å Krono Allmänningarne inom nedre eller bebodde delen af Landet, hwilka trakter Krono Betjeningen wid dylika händelser haft befallning att utwisa för Lapparne, som des-sutom af Skattemän pläga betinga sig rättighet att vistas å dessas ägor.

Landshövding Carl Sparre lämnade sitt svar den 1 juni 1830. Det var av ett helt annat innehåll än kollegans i grannlänet. Sparre hade ingalunda förbisett att 1825 års kungörelse baserade sig på länskungörelsen 1801 och att den även avsåg kustsocknarna Piteå, Luleå och Råneå i hans län. Han motsatte sig emellertid kraftfullt båda dessa kungörelser och krävde att ”Jordbrukarne i Kustlandet, måtte

aldeles fritagas från skyldigheten, att för renkreaturen kringstänga sina hässjor och stackar, så mycket mera som Lapparne icke vore berättigade, att med sina renhjordar, sig inom Kustlandet uppehålla”. Vad han grundade sistnämnda uppfattning på framgår inte av svaret.

Landshövding Sparre ville inte ens gå med på att lapparna under flenår fick komma till ”nedre landet”. Deras närvaro där äventyrade alltid böndernas skördar och skulle utgöra ett hinder för nybyggens anläggande. Dessutom skulle skogen ”genom olaga tillgrepp medtagas och sluteligen förstöras, oberäknat den omständigheten att (när) Lapparne, enligt hwad erfarenheten wisat, med sina renhjordar nedkomma till Kustlandet, wanligen blifwa fattigare, i anseende till den lättare åtkomst de der hafwa till öfverflöds waror, i synnerhet Caffé, Rom och Bränwin, på hwilka waror de äro särdeles begifne”. Om Kungl. Maj:t ändå skulle stanna för Ständernas förslag menade landshövding Sparre, att det inte kunde överlåtas till kronobetjäningen (kronofogdar och länsmän) att avgöra vilka marker renarna fick beta på. En sådan uppgift skulle endast ankomma på Kungl. Befallningshavande själv, och denne skulle se till att avkräva samerna avgift även vid vistelse på kronomark.⁷

6.1.2.3 Kungl. Maj:t avvisar landshövdingen – men nya problem uppstår

Ärendet behandlades av statsrådet den 26 mars 1831. Kungl. Maj:t ignorerade fullkomligt landshövdingens synpunkter och beslutade i enlighet med Kammarkollegiets förslag att 1825 års förordning skulle gälla ”lappmarkerna” inte bara i Västerbottens län utan också i Norrbottens och Jämtlands län. Att även sistnämnda län omfattades av föreskrifterna var ett förtydligande. Kammarkollegiet ålades att se till att berörda länsstyrelser kungjorde detta i sina respektive län. Ärendet kom emellertid på regeringens bord ytterligare en gång. Det berodde främst på Ständernas behandling av frågan 1833. Den 29 juni 1833 fastställde Kungl. Maj:t definitivt att 1825 och 1831 års beslut gällde.⁸ (Vid senare behandlingar av frågan kan båda resolutionsdatumerna förekomma).

⁷ Huvuddelen av handlingarna när det gäller hägnadsskyldigheten ingår i serien Skrivelser till Kungl. Maj:t – 1840. Sammansatta kollegier vol. 3 (RA).

⁸ Kammarexpeditionen, Statsrådsprotokoll den 26 mars 1831 §12 (vol. AI:39) Allmänna beredningens protokoll den 17 juni 1833 § 6 och protokoll i Statsrådet den 29 juni 5§, 6 mom, vol. AI: 46 (RA).

Frågan om hägnadsskyldigheten var emellertid inte avklarad en gång för alla i och med detta. Den 21 december 1857 utfärdade Kungl. Maj:t en förordning om ägors fredande från skada av annans "hemdjur". Häradshövdingen i Norrbottens norra domsaga meddelade i skrivelse till Justitiedepartementet att nybyggarna i hans domsaga tagit detta till intäkt för att inte inhägna sina hässjor. Den nya förordningen förbjöd ju uttryckligen skada på bondens ägor genom annans "hemdjur". Nybyggarna menade att lapparnas renar kunde räknas som sådana. Häradshövdingen utbad sig besked om vad som egentligen gällde. Justitiedepartementets svar, behandlat i statsråd den 26 mars 1859, är principiellt mycket intressant. Departementet delade häradshövdingens uppfattning att renar inte kunde jämföras med tamdjur och att lapparna under tiden 1 oktober till påföljande vår inte hade möjlighet att ständigt bevaka renarna. Förordningen den 21 december 1857 var därför inte tillämplig på samernas renskötsel under vinterhalvåret.

Kammarkollegiet ålades med anledning av detta att tillskriva landshövdingarna och påminna om att 1825 års och 1831 års bestämmelser om hägnadsskyldighet fortfarande gällde i Norrbottens, Västerbottens och Jämtlands län. Bestämmelser hade inte, underströks det, ersatts av 1857 års kungörelse om fredande från andras tamdjur. En tryckt länskungörelse 1859 från Länsstyrelsen i Norrbottens län, som finns i konseljaktens, visar att beslutet meddelades länsborna nästan ordagrant efter konseljbeslutet.⁹

Trots besked från Kungl. Maj:t dök frågan upp igen efter sju år. Denna gång var det det nybildade landstinget i Norrbottens län, som i skrivelse den 5 oktober 1866 hävdade att hägnadsskyldigheten var omöjlig att uppfylla. 1859 års kungörelse borde därför upphävas och förordningen 1857 förklaras gälla överallt, även i lappmarkerna. Länsstyrelsen i Norrbottens län hade med anledning härav låtit häradshövdingarna i länet hålla möten vid tingen i Jukkasjärvi, Arvidsjaur och Arjeplogs tingslag. Man hade vid dessa möten kommit fram till att lapparna, särskilt skogslapparna, kunde åläggas att vårda och vakta sina renar under växtperioden. Däremot var omöjligt att kräva detta under den mörka hösttiden och vintern. Länsstyrelserna i Norrbottens och Västerbottens län fastslog med anledning av detta besked att 1859 års stadga om att renar ej var "hemdjur" och 1825 års förordning om hägnadsskyldigheten skulle fortsätta att gälla i dessa län.

---

⁹ Justitiedepartementet. Statsrådsprotokoll den 22 juni 1859 § 4 (RA).

6.1.2.4 Vad gällde i Jämtlands län?

Länsstyrelsen i Jämtlands län hävdade däremot att hägnadsskyldigheten var ett orimligt krav i områden som låg ”långt utom egentliga lappområdet”. 1825 och 1831 års kungörelser borde därför inskränkas till att gälla inom ”det egentliga lappområdet, der detta blifvit genom afvittring bestämdt och gränserna utstakade”. Efter allt att döma räknade länsstyrelsen dock med att vinterbete utanför detta område fick förekomma. Detta framgår av ett remissvar från Länsstyrelsen i Jämtlands län 1866 att lapparna borde vidkännas ansvaret för den skada, som utom lappområdets gräns tillskyndas nybyggare ”å bergad och i stack eller hässja satt foder intill den 1 December, emot det att efter denna tid nybyggarne äfven utom lappområdet måtte stå sin skada, om de ej tagit sitt foder i förvar”.¹⁰

Kungl. Maj:t ändrade 1866 bestämmelserna dithän att hägnadsskyldigheten hädanefter endast skulle gälla inom de avvittrade områdena i Jämtlands län. I de reviderade bestämmelserna nämndes inte längre något om att markägarna utanför detta område under vinterhalvåret skulle stå sitt kast om deras hö skadades av renar. Det är uppenbart att de olika förordningar och beslut som fanns framstod som motsägelsefulla och svårtolkade. Avskaffandet av hägnadsskyldigheten utanför de avvittrade områdena i Jämtlands län uppfattades naturligt nog av markägarna som ett förbud för lapparna att med sina renar vistas utanför dessa. Med samma rätt hävdade samerna att 1825 och 1831 års förordningar fortfarande gällde i länet och att de hade denna rätt.

Den långa kampen om hägnadsskyldigheten – den fortsatte långt in på 1900-talet – är intressant bl.a. på det viset att den belyser hur nyckfull och motsägelsefull lagstiftningen om samer ofta var. Den utgör en varning för att utifrån enstaka domslut eller förordningar i äldre tid tvärsäkert avgöra hur rättsförhållanden och rättstillämpning var.

6.2 1886 års renbeteslag

Kungl. Maj:t tillsatte den 16 juni 1882 en kommitté med uppgift att utreda förhållandet mellan de svenska lapparna och landets bofasta befolkning samt att utarbeta förslag till lagbestämmelser på området. Tillsättningen hade som tidigare påpekats en bakgrund i de

---

¹⁰ Justitiedepartementets protokoll den 3 oktober 1866 § 13 med tillhörande konseljakt.

diskussioner om samernas sedvanerätt som fördes i samband med tillkomsten av 1873 års avvittringsstadga för Lappmarken (se avsnitt 5.4.7). Den framskyndades också av förhandlingarna med Norge om en internationell lag rörande den gränsöverskridande renskötsel. ”Men aldeles oberoende af den internationella lagen”, framhöll det ansvariga statsrådet Nils Vult von Steyern i 1886 års riksdagsdebatt, ”har det nu föreliggande lagförslaget sitt särskilda berättigande i angelägenheten att till ett öfverskådligt helt samla alla de äldre, på särskilda tider meddelade, spridda och till stor del i glömska fallna bestämmelserna angående lapparnes förhållanden inbördes och till de bofaste, samt att komplettera dem med sådana stadganden, som afse att tillförsäkra lapparne en mera betryggad tillvaro”.¹¹

Samtiden tillmätte det förestående lagstiftningsarbetet stor betydelse. Kommittén fick en mycket kvalificerad sammansättning. En presentation av dess ledamöter kan vara på sin plats för att belysa detta.

6.2.1 Mycket framstående kommittéledamöter

Landshövding *Johan Asplund* i Östersund utsågs först till ordförande, men han avled samma år som kommittén tillsattes. Asplund hann därför inte få något inflytande på dess arbete på annat sätt än att han var en av de första som insåg vikten av en gemensam nationell lagstiftning. Hans efterträdare som ordförande blev landshövding *Henrik Adolf Widmark* i Luleå. Denne hade under hela sin levnad varit i nära kontakt med de frågor som kommittén behandlade. Hans far, Per Henrik Widmark, hade under åren 1832–1859 varit styresman för avvittringsverket i Norrbotten och under åren 1859–1861 var han landshövding i Norrbottens län. Liksom fadern var Henrik Adolf utbildad lantmätare. År 1861 började han som kartograf vid Norrbottens Läns Ekonomiska Kartverk, ett verk som inrättats på faderns initiativ. Henrik Adolf fortsatte sitt kartografiska arbete fram till dess han 1873 utnämndes till landshövding i sitt hemlän. Under arbetet som kartograf, och även senare som landshövding, reste han vida omkring i länet, inte minst i lappmarkerna, och lärde därigenom väl känna förhållandena där.

Ludvig Annerstedt var en av tidens främsta jurister. Han blev professor i kriminal- och processrätt 1871, men kom att göra sin

¹¹ Riksdagen 1886. FK III: 29 s. 10.

främsta insats som juridisk expert vid Justitiedepartementet, där han som revisionssekreterare och expeditionschef ansvarade för ett omfattande lagstiftningsarbete på olika områden. Han var ledamot av Högsta domstolen, president i Kammarrätten och blev till slut justitieminister (1896–1901). Ludvig Annerstedt satt i riksdagen 1890–1904 och var bl.a. ledamot av lagutskottet, en tid som dess ordförande.

Hemmansägare *Per Olof Hörmfeldt* var född i Själevad i norra Ångermanland, där han var bosatt till sin död 1890. Han kom in i riksdagen som bonderepresentant för Ångermanlands norra domsaga och fortsatte sedan som riksdagsman för de frisinnade. Han var, säger hans levnadstecknare i Svenskt biografiskt lexikon, en god representant för de självlärda och dugliga bondepolitiker, som efter att ha ägnat sig åt kommunala angelägenheter i hembygden kom att få stort inflytande i andra kammaren.

Fredrik Vilhelm Tigerhielm var jägmästare och hade först tjänstgjort i Nordmalings och Lycksele revir. Åren 1883–1889 var han skogsinspektör och domänintendent i Jämtlands län och blev i samband med en omorganisation överjägmästare i mellersta Norrlands distrikt. Han var ordförande i den kommitté som utarbetade förslag till utvidgning av renbetesfjällen i Jämtlands län.

William Farup var född i Norge. År 1858 förvärvade han Ljusnedals bruk i Härjedalen. Bruksrörelsen var föga givande men Farup var en driftig jordbrukare som på sitt bruk satte i gång med utdikningar, avtappningar av myrmarker och nyodlingar. De gav så god utdelning att han enligt egen uppgift till slut hade 80 hästar, 450 kor och 600 får. Hans egendom hade vid hans frånfalle expanderat så mycket att den med sina nio kvadratmil mark var Sveriges till ytan största. Viktiga delar hade han lagt under sig under den avvittning som genomfördes i Härjedalen i slutet av 1850-talet. Han var i utpräglad grad framstegets man som i samerna såg en underlägsen och störande folkstam. Farup blev ledaren av den s.k. kulturkampen mellan samer och bofasta i Härjedalen under 1870-talet.

Utredningens sekreterare var jur. dr. *Karl Husberg* född 1854 i Växjö. År 1884 utnämndes han till landssekreterare vid länsstyrelsen i Norrbottens län och 1893 blev han landshövding där. Han var riksdagsman 1888–1906 och räknades som en av riksdagens mest briljanta talare. Husberg utnämndes år 1900 till konsultativt statsråd i von Otters ministär, en befattning han lämnade 1905. Hus-

berg var mycket religiös och i sin gärning starkt upptagen av den kristna etikens krav.¹²

6.2.2 Sedvanerätten lagfästs

Den inställning kommitténs majoritet kom att inta till frågan om sedvanerätten sammanfattade den själv på följande sätt:¹³

En [dylik] önskan har låtit sig förnimma från jordegare, å hvilkas områden Lapparne vintertiden plägat taga sina visten, och är lätt förklarlig, enär Lapparnes uppehåll på en ort kan jemväl under vintermånaderna vålla skada. Den skulle också vara berättigad, om Lapparnes ifrågavarande flyttningar ej företoges i följd af ett verkligt behof, och om alltså Lapparne kunde utan men från denna sin flyttningsrätt afstå. Den redogörelse, komiterade lemnat för de förhållanden, under hvilka Lapparne drifva sin renskötsel, torde emellertid till fullo ådagalägga, att Lapparne i regeln ej utan att lida skada kunna afstå från sin flyttningar i den uträkning, hvori dessa hittills egt rum, och att för den skull någon till inskränkning derutinnan ledande bestämmelse ej bör gifvas.

Till kommittébetänkandet fogades ett långt och skarpt formulerat särskilt yttrande från bruksägaren William Farup. Hans huvudpoäng var att äganderätten till jord måste vara oinskränkt. Bonden vill leva i fred, skrev han, och han har rätt att fordra lagens skydd för den jord för vilken han skattar. Vid avvitrningen i Jämtlands län hade man inte gjort några lämpningar i skatteuttaget som kunde motivera att lappar skulle tillåtas beta på den till jordbruk avvitrade marken. Farup påpekade vidare, att om en bonde olovligen med uppsåt släpper kreatur på annans ägor skall han, enligt Kungl. förordningen den 21 december 1857 rörande ägors fredande mot skador, betala dryga böter. Sedvanerätten skulle enligt honom göra renskötelsen till ”ett slags fribytargärning” där samerna fritt kunde ta för sig av skogarnas tillgångar var de önskade. Även i övrigt tog han avstånd från flertalet punkter i förslaget.

Frågan om lapparnas sedvanerätt reglerades enligt kommitténs förslag till lag i 1 § som löd:

---

¹² Personuppgifterna är hämtade ur *Svensket biografiskt lexikon*, Ekstrands *Svenska lantmäteriet*, Samzelius *Jägeristaten* samt beträffande H.A. Widmark en artikel av Hugo Lindgren i läns museets årsbok *Norrbottnen* 1919 s. 3. ff. Kulturkampen i Härjedalen finns bl.a. utförligt skildrad i Lars Thomasson avsnitt *Samerna i Jämtlands och Härjedalens historia*, femte delen (Östersund 1990).

¹³ Riksdagen 1886. 1 saml. 1 avd. 2 band. Prop. Nr 2.

Lapparne äro berättigade att, under iakttagande af de i denna lag meddelade föreskrifter, uppehålla sig med sina renar icke allenast inom Norrbottens och Vesterbottens lappmarker och å de för dem inom Jemtlands län afsatta land, utan äfven å de trakter i övrigt, hvilka de efter gammal sedvana hitintills hafva besökt, och att der betjena sig af land och vatten till underhåll för sig och sina renar. På enskildas egor, belägna utom Norrbottens och Vesterbottens läns lappmarker eller inom de delar af desse lappmarker, som vid redan förrättad eller framdeles skeende afvittring förklarats tjenlige för odling, må dock Lapparne utan vederbörande jordegares eller brukares samtycke uppehålla sig endast under Oktober, November, December, Januari, Februari, Mars och April månader, der ej sådana egor vid afvittringen bibehållits jemväl såsom renbetesland, eller ovanliga väderleksförhållanden utgöra hinder för flyttningen.

I 18 § förtydligades vilka renar lagen avsåg:

När i denna lag talas om Lapparnes renar, förstås dermed icke allenast deras egna utan ock andras renar, hvilka äro under deras vård. Bofaste, hvilka lemnat renar till vård åt Lappar, hafva i fråga om dessa renar enahanda förpliktelser enligt denna lag, som Lappar, hvilkas renar äro under annans vård.

Kommitténs betänkande och förslag sändes ut på remiss till ett stort antal präster och länsmän och behandlades dessutom under senhösten 1883 vid ett antal sammanträden med kommunalstämmor och lappallmoge. I Jämtlands län var motståndet kompakt såväl från präster och länsmän som från kommunalstämmorna. Landshövding John Ericsson, som efterträtt Johan Asplund, var av en annan stöpning än sin företrädare. Han vände sig kraftfullt mot tanken på en sedvanerätt och tillade beträffande flyttningarna: ”Lappen är i följd af både natur och vanor föga fallen för ordning och en afgjord fiende till all sådan ordning som lägger hämsko på hans fria kringdrifvande, vare sig detta sker på fjellen med renhjorden eller utefter landsvägen för att tigga och spå.” Endast en kronofogde, ett par länsmän och präster och en kommun i länet sade sig kunna acceptera kommitténs förslag. De övriga 26 myndighetspersonerna och kommunerna ställde sig mer eller mindre helhjärtat bakom Farups reservation. Varken bofasta eller samer kommenterade betänkandets uppgifter om flyttningssvagar.¹⁴

Svaren från de två andra länen – Västernorrlands län verkar inte ha blivit tillfrågat – var annorlunda. Av de svarande 47 remissin-

---

¹⁴ Protokoll från sammanträdena i Härjedalen publicerades i Särskilda utskottets utlåtande Riksdagen 1886. 8 saml.1 band. utlåtande 1.

stanserna var det ett fåtal som icke godtog förslaget grundprinciper. Sammanträden i socknarna hölls, till skillnad från vad fallet var i Jämtlands län, i allmänhet gemensamt för bofasta och samer. Tonen i beskrivningen av samerna var mer tolerant och positiv, även om undantag fanns. En svaghet i materialet är att det huvudsakligen var lappmarkssocknar som tillfrågades eller i varje fall svarade. Synpunkter på sedvanerättsområdets utsträckning lämnades sällan.

Kommitténs förslag till renbeteslag bearbetades i riksdagen av ett särskilt utskott. Detta föreslog endast smärre ändringar, varav inga gällde paragraferna om sedvanerätten (1 och 18 §§). Mot beslutet reserverade sig representanterna från Jämtlands län, William Farup, Erik Magnus Grenholm och landshövding John Ericsson. Frågan föranledde en intensiv debatt i riksdagen. Företrädarna för Jämtlands län spelade en framträdande roll och yrkade på att lagen inte skulle gälla i deras län. Voteringen följde emellertid samma mönster som remissvaren. Lagförslaget 1 § om sedvanerätten antogs i första kammaren med 64 röster mot 23 och i andra kammaren med 128 röster mot 38. Den 4 juni 1886 utfärdades slutligen ”Lag angående de svenska Lapparnes rätt till renbete i Sverige” (SFS 38:1886). När det gäller sedvanerätten har den varit styrande för all senare lagstiftning.¹⁵

6.3 1898 års renbeteslag

Renbeteslagen 1886 trädde i kraft den 1 januari 1887 för Västerbottens och Norrbottens län och, med hänsyn till det extra rådrum som behövdes för renbetesfjällens utvidgning, två år senare i Jämtlands län. Den 21 maj 1891 meddelade Länsstyrelsen i Jämtlands län att det uppstått svårartade konflikter i länets södra del genom att Åre-Storsjö lappbys renar årligen inträngde och förorsakade betydande skador på den bofasta befolkningens ägor. Kungl. Maj:t anbefalldes då landshövdingen att inkomma med förslag till eventuella ändringar i lagen och åtgärder för utjämnande ”af de stridigheter, enligt hvad känt vore, förekomme mellan lapparne och de bofasta inom Herjeådalen”.¹⁶

¹⁵ Riksdagen 1886. FK III: 29, AK III: 40.

¹⁶ Justitiedepartementets konseljakt den 8 februari 1898, 1895 års lappkommittés arkiv (ÅK39 RA).

6.3.1 1892 års jämtländska förslag

Uppdraget föranledde Länsstyrelsen i Jämtlands län att utarbeta och trycka ett förslag till ny lag angående de svenska lapparnas renbete och angående renmärken. Den var tänkt att gälla endast i Jämtlands län. Enligt förslaget skulle sedvanerätten enligt 1886 års lag avskaffas i detta län och lapparna förbjudas att vid någon tid av året uppehålla sig på de bofastas ägor, i varje fall utan tillstånd från dessa. De bofastas rätt att inneha renar skulle inskränkas eller helt avskaffas. Det skulle också införas en ovillkorlig skyldighet att märka renarna.

Förslaget överlämnades till Kungl. Maj:t den 15 augusti 1892. Under år 1893 tillkom ytterligare ett ärende som påverkade behandlingen, nämligen en i riksdagens andra kammare väckt motion (nr 208) beträffande missförhållanden i Västerbottens kustland. Där hade en stor mängd renar som skingrats efter ett svårt betesår lämnats kvar till sommaren och då vållat stor skada. På riksdagens uppmaning sändes det jämtländska förslaget och den väckta motionen från Västerbotten på remiss till kommuner, samer, kyrkoherdar och kronobetjäning i hela Norrland.

Uppslutningen bakom den egna länsstyrelsens förslag blev stor i Jämtlands län. Av 13 kyrkoherdar tillstyrkte nio medan fyra svarade svävande eller inte alls. De 20 svarande länsmännen och kronofogdarna ställde sig alla enhälligt bakom jämtlandsförslaget. Dessamma gällde kommunerna, även om det skall anmärkas att de informationsmöten som där anordnades var ytterst glest besökta, utom i Härjedalen.

I Västerbottens och Norrbottens län var inställningen helt annorlunda. Bortsett från de tio remissinstanser som svarat alltför diffust för att kunna räknas förhåller det sig på följande sätt: 18 länsmän och kronofogdar avstyrkte förslaget från Jämtland och yrkade på att sedvanerätten enligt 1886 års lag skulle bibehållas. Endast fyra tillstyrkte. Motsvarande siffror var bland kyrkoherdarna sex mot tre. Arton kommunalstämmor uttalade sig för bevarande av 1886 års lag medan sex tillstyrkte det jämtländska förslaget. Intressant nog var det ingen av kustsocknarna som hade invändningar mot sedvanerätten. Problemen med vinterbeten ansågs uppenbarligen inte vara särskilt stora där. De socknar och tjänstemän som stödde jämtlandsförslaget kom mestadels från det fjällnära området (Tärna, Vilhelmina, Dorotea, Lycksele).

Även om majoriteten av remissinstanserna ställde sig bakom sedvanerätten framfördes många invändningar mot andra punkter i gällande lag. Många ansåg att samernas ”tilltagande vårdslöshet” måste stävjas genom skarpare lagstiftning. Man önskade sig föreskrifter om renmärkning och krav på att samerna skulle anmäla sig innan de beträdde enskild mark. De bofastas innehav av renar var också föremål för mycken kritik.

6.3.2 1895 års lappkommitté. Märklig omsvängning i Jämtlands län

Sedan remissvaren kommit in och begrundats tillsatte Kungl. Maj:t den 1 april 1895 en ny lappkommitté. Dess uppgift var att analysera verkningarna av 1886 års lag och att komma med förslag till förbättringar. Till ordförande utsågs landshövding John Ericsson i Jämtlands län. Efter hans död 1895 övertogs ordförandeskapet av justitierådet Nils Vult von Steyern, en mycket kvalificerad person som bl.a. varit justitieminister åren 1880–1889. Övriga ledamöter var landshövdingarna Jesper Crusebjörn (Västerbottens län), Karl Husberg (Norrbottnens län), justitierådet Albert Persson, häradshövdingen i Härjedalens domsaga Julius Roman och kyrkoherde Lars Dahlstedt i Vilhelmina. Till sekreterare utsågs Carl Berg, en jurist som senare blev revisionssekreterare i Nedre Justitierevisionen (Högsta domstolen).

Kommitténs betänkande avlämnades 1896.¹⁷ I det konstaterades att ”ingen röst höjts från Västerbottens och Norrbottens kustland för att hindra samernas vinterflyttningar”. När det gällde Jämtland och Härjedalen hade däremot många invändningar framförts mot att vinterbeten utanför renbetesfjällen i Jämtland och Härjedalen skulle få förekomma. Kommittén tog ingen hänsyn till detta utan fastslog att sedvanerätten gällde även här. Betänkandet sändes på remiss till länsstyrelserna vilka i sin tur återigen inhämtade synpunkter från de lokala instanserna. Från Västerbottens och Norrbottens län inkom 92 svar från länsstyrelse, kronofogdar, länsmän, präster, bofasta och samer efter sammanträden inför länsman. Nästan ingen uttalade någon kritisk synpunkt på 1 § om sedvanerätten.

¹⁷ Betänkandet *Förslag till lag om de svenska lapparnas rätt till renbete i Sverige samt till lag om renmärken afgifna af den dertill utaf Kongl. Maj:t den 1 april 1895 förordnade komité* (Stockholm 1896) återfinns i Riksdagen 1898, kommittébetänkanden 2 saml., 2.avd., 1 bandet s. 33 ff.

I Jämtlands län hade en märklig omsvängning ägt rum sedan landshövding John Ericsson och bruksägare William Farup försvunnit från arenan. Att samerna vid sina nio sammanträden samtliga uttalade sig för sedvanerättens bevarande är ju föga märkligt. Överraskande är däremot att så många som 27, alltså en majoritet av de övriga 45 remissvaren, tillstyrkte att 1 § om sedvanerätten skulle bevaras. Åtta av dessa uttalade sig direkt i frågan medan de övriga utan kommentar accepterade förslaget. Det största motståndet fanns kvar i Härjedalen och södra Jämtland, där alla utom länsmanen i Rätan och kyrkoherden i Lillhärdal ansåg att sedvanerätten borde försvinna. Argumenten känns väl igen från de tidigare striderna om sedvanerätten i landskapet.

6.3.3 Lagens slutliga utformning

Efter kritik, framför allt från Jämtlands län, gjordes vissa ändringar och förtydliganden i en omarbetad renbeteslag som antogs av riksdagen 1898. Debatterna i denna var i jämförelse med dem 1886 ganska lama. De gällde framför allt frågan om hur lång period av året som lapparna skulle få vara på vinterbete med sina renar. Några förändringar av grundprinciperna i 1886 års lag infördes inte, men åtskilliga viktiga justeringar av teknisk art gjordes. Det föreskrevs bl.a. att en byordning skulle upprättas för varje lappby (9 §). En mycket viktig förändring var att lapparna i Jämtlands och Västerbottens län inte längre tilläts ha skötesrenar tillhöriga bofasta i sin vård (27 §). Däremot fick de "tills vidare" på vissa villkor behållas i Norrbottens län. Slutligen antogs en särskild lag om märkning av renar.

När det gäller formuleringen av paragrafen om sedvanerätten gjordes vissa omdispositioner med hänsyn bl.a. till den påbörjade avvittringen i lappmarkerna i Västerbottens och Norrbottens län, den slutliga dragningen av odlingsgränsen och utvidgningen av renbetesfjällen i Jämtlands län. I sak infördes dock inga förändringar. Lagen utfärdades den 1 juli 1898 (SFS 66:1898) och hade i de avgörande paragraferna följande lydelse.

1 §

1. Lapparne äro berättigade att uppehålla sig med sina renar under hvarje tid af året inom Norrbottens och Vesterbottens läns lappmarker ofvan odlingsgränsen och å sådan mark nedom samma

gräns, som antingen tillhör kronan eller, ehuru upplåten till enskilde, vid afvittringen förklarats utgöra renbetesland eller af ålder varit såsom sådant land använd, samt inom Jemtlands län å renbetesfjellen, hvarunder inbegripas såväl de vid afvittringen för lapparne afsatta renbetesfjell som ock de till utvidgning af dessa fjell sedermera upplåtna områden.

2. Å annan mark inom Norrbottens och Vesterbottens läns lappmarker, än ofvan sägs, så ock å de trakter utom nämnda lappmarker och renbetesfjellen i Jemtlands län, hvilka lapparne efter gammal sedvana hafva besökt, ega lapparne jemväl att uppehålla sig med renarne, dock endast under Oktober, November, December, Januari, Februari, Mars och April månader, för så vidt icke antingen aftal träffats med vederbörande jordegare eller brukare om rätt för lapparne att uppehålla sig der under annan tid af året, eller ock ovanliga väderleksförhållanden nödga till tidigare flyttning om hösten eller hindra återflyttning om våren.
3. Der lapparne efter ty nu är sagdt äro berättigade att uppehålla sig med sina renar, ega de att under iakttagande af de i denna lag meddelade bestämmelser begagna sig af land och vatten till underhåll för sig och renarne.

6.4 1928 års renbeteslag

6.4.1 Två betänkanden

Frågan om sedvanerätten kom också att behandlas av 1919 års lappkommitté. Kommitténs sammansättning och uppgifter i övrigt behandlas närmare nedan under avsnittet 7.6.4 – 7.6.5. Det kan emellertid vara lämpligt att i det här avsnittet särskilt lyfta fram vad som sades om sedvanerätten. Kommittén avgav 1923 sitt betänkande Förslag angående lapparnas renskötsel m.m. (SOU 1923:51). I detta betänkande föreslogs särskilda lagar för fjällappar och för skogslappar. Sedvaneområdenas utsträckning beskrevs. Man var extra utförlig när det gällde Norrbottens län.

Lappkommitténs arbete hade många förtjänster, men det hade fått forceras på slutet. Betänkandet 1923 måste därför överarbetas. Främsta anledningen var att lagrådet motsatt sig att renskötseln skulle regleras av skilda lagar för fjällrenskötsel och skogsrenskötsel, vilket kommittén hade föreslagit. Genom Kungl. Maj:ts bemyndigande den 13 juli 1926 tillsattes därför en sakkunnig med uppgift att vidare bearbeta betänkandet. Till sakkunnig utsågs f. landshövdingen i Jämtlands län Johan Widén och till sekreterare hovrättsrådet Hilding Forsman. Arbetet inriktades främst på soci-

ala frågor och på sammansmältningen av de två skilda lagförslagen. Det resulterade i betänkandet Förslag angående de svenska lapparnas renbete i Sverige (SOU 1927:25). Med avseende på sedvanerätten innehöll detta betänkande inget nytt jämfört med 1923 års betänkande.

Betänkandena innehåller allmänna slutsatser rörande sedvaneområdet omfattning. Propositionen 1928 innehåller i huvudsak samma förslag och beskrivningar som lappkommitténs betänkande 1923, bl.a. när det gällde sedvaneområdets ”approximativa” utsträckning i landet. De föreslagna tudelade lagarna sammanfördes i enlighet med den sakkunniges förslag i en gemensam ”lag om de svenska lapparnas rätt till renbete i Sverige”. Den antogs av riksdagen (SFS 1928: 309). Rätten till renbete reglerades för fjällrenskötselns del i 2 § och för skogsrenskötselns i 3 §. Vinterbete nedanför lappmarksgränsen och utanför renbeteslanden i Jämtlands län fick liksom tidigare ske enligt sedvana. Några yttre gränser fastställdes alltså inte. Rätten att ha skötesrenar reglerades i 14 – 18 §§. Bofasta personer och lappar som övergivit renskötseln inom Norrbottens län fick nu ha maximalt 20 skötesrenar. I undantagsfall kunde länsstyrelsen medge fler, maximalt 50. I övriga län medgavs, liksom i 1898 års lag, skötesrenar endast i speciella fall. Bestämmelserna ”om renskötsel i vissa trakter nedom lappmarksgränsen”, dvs. i huvudsak för koncessionssamebyarna, reglerades i 57–58 §§.

6.4.2 Lagens slutliga utformning

De i detta sammanhang viktiga 2 och 3 §§ kom att få följande lydelse:

2 §

1. Lappar som driva fjällrenskötsel (fjällappar), äro berättigade att under varje tid av året uppehålla sig med sina renar dels inom Norrbottens och Västerbottens lappmarker å trakterna ovan odlingsgränsen dels ock inom Jämtlands län å renbetesfjällen, varmed i denna lag förstås såväl de vid avvittringen för lapparna avsatta renbetesfjällen som ock de till utvidgning av dessa fjäll sedermera upplåtna områdena.
2. Fjällappar må ock uppehålla sig med sina renar å trakterna nedom odlingsgränsen i Norrbottens och Västerbottens läns lappmarker samt å de trakter utom nämnda lappmarker och renbetesfjällen, som lapparna efter gammal sedvana besökt med sina renar, dock

endast under oktober, november, december, januari, februari, mars och april månader såvitt icke antingen avtal träffats med vederbörande jordägare eller brukare om rätt för lapparna att uppehålla sig där under annan tid av året eller ock otjänliga väderleks- eller betesförhållanden nödga till tidigare flyttning om hösten eller hindra återflyttning om våren.

3. Prövas beträffande visst område utövandet av den rätt som tillkommer fjälllapparna enligt 1 och 2 mom., vara i synnerlig mån betungande för den jordbrukande befolkningen, må Konungen förordna, att området ej vidare må begagnas för renskötsel. I ty fall skall dock annat lämpligt område anvisas lapparna.
4. Om expropriation för fjällrenskötselns behov är särskilt stadgat.

3 §

1. Lappar, som driva skogsrenskötsel (skogslappar), äro berättigade att under varje tid av året uppehålla sig med sina renar inom Norrbottens och Västerbottens läns lappmarker ovan odlingsgränsen och å sådan mark nedom samma gräns, som antingen tillhör kronan eller, ehuru upplåten till enskild, vid avvitrningen förklarats utgöra renbetesland eller av ålder varit såsom sådant land använd, dock att de må uppehålla sig endast å trakter där skogsrenskötsel av ålder förekommer under våren, sommaren och hösten.
2. Skogslappar må ock uppehålla sig med sina renar å annan mark inom Norrbottens och Västerbottens läns lappmarker, som av ålder användes för skogsrenskötsel, samt å de trakter utom nämnda lappmarker vilka skogslappar från lappmarkerna efter gammal sedvana vissa tider av året besöka med sina renar, dock endast under oktober, november, december, januari, februari, mars och april månader, såvitt icke antingen avtal träffats med vederbörande jordägare eller brukare om rätt för lapparna att uppehålla sig där under annan tid av året eller ock otjänliga väderleks- eller betesförhållanden nödga till tidigare flyttning om hösten eller hindra återflyttning om våren.
3. Prövas beträffande visst område utövandet av den rätt, som tillkommer skogslapparna enligt 1 och 2 mom., vara i synnerlig mån betungande för den jordbrukande befolkningen eller hinderlig för odlingens fortgång eller ock medföra väsentligt hinder eller avsevärd skada för fjällrenskötselns, må Konungen förordna, att området ej vidare må begagnas för skogsrenskötsel.

6.5 1971 års rennärlingslag

Rennärlingssakkunniga 1964, som svarade för förarbetena till 1971 års rennärlingslag, hade enligt direktiven att utgå från då gällande lagstiftning, dvs. 1928 års renbeteslag. Utredningen ansåg därför att

den ”saknade anledning att ingå i bedömning av frågan om innebörden av de rättigheter som de renskötande samerna av ålder haft inom skilda delar av det nuvarande renskötseområdet”.¹⁸ Den diskuterade vissa inskränkningar med hänsyn till de krav den moderna samhällsutvecklingen ställde, men inte själva grundfrågan. Principen om sedvanerätt behölls med andra ord, men bestämmelserna om skogsrenskötsel och fjällrenskötsel samlades på följande sätt:

3 §

Renskötsel får bedrivas

1. hela året

i Norrbottens och Västerbottens läns lappmarker dels ovanför odlingsgränsen, dels nedanför denna gräns på mark som tillhör staten (kronomark) och renbetesland där skogsrenskötsel av ålder bedrivs under våren, sommaren eller hösten, på renbetesfjällen i Jämtlands län, inom de områden i Jämtlands och Kopparbergs län som särskilt upplåtits till renbete,

2. den 1 oktober – 30 april

i övriga delar av lappmarkerna nedanför odlingsgränsen, inom sådana trakter utanför lappmarkerna och renbetesfjällen där renskötsel av ålder bedrivs vissa tider av året.

Med renbetesland förstås mark som vid avvittringen förklarats utgöra renbetesland eller av ålder använts som sådant land. Med renbetesfjällen förstås de vid avvittringen för samerna avsatta renbetesfjällen och de områden som sedermera upplåtits till utvidgning av dessa fjäll.

---

¹⁸ Riksdagen. Proposition. 1968:16 s. 67.